

วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

แม่ชีอัมณปิยภา มีกรรมสิทธิ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัยวชิรญาณวโรรส มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช 2569

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

แม่ชีอัมณปิยภา มีกรรมสิทธิ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

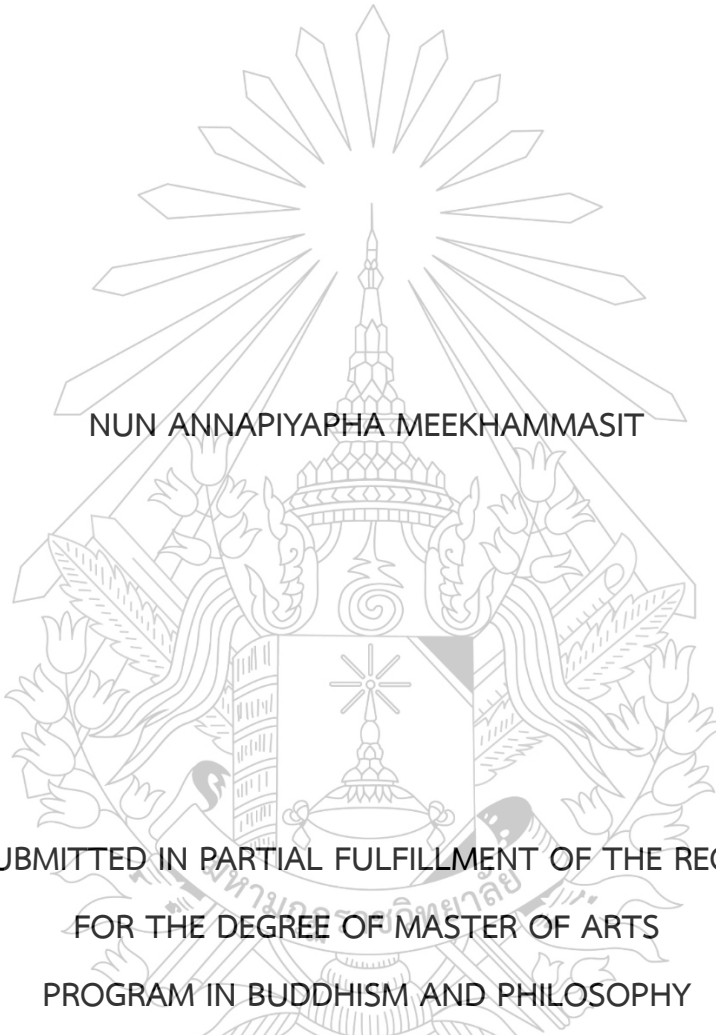
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัยวชิรญาณวโรรส มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช 2569

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

AN ANALYSIS OF BELIEFS ABOUT THE BECOMING-GROUND (BHAVA-
BHUMI) BASED ON THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY

The logo of Mahamakut Buddhist University is a large, intricate emblem centered on the page. It features a central stupa-like structure with a multi-tiered umbrella (parasol) above it. The emblem is surrounded by a circular border containing various symbols, including a lotus flower, a book, and a traditional Thai musical instrument. The entire emblem is rendered in a light gray, watermark-like style.

NUN ANNAPIYAPHA MEEKHAMMASIT

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
PROGRAM IN BUDDHISM AND PHILOSOPHY
GRADUATE SCHOOL OF VAJIRANYANAVARORASA
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY

2026

COPYRIGHT OF MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY

หัวข้อวิทยานิพนธ์	วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท
ชื่อนักศึกษา	แม่ชีอัมณปิยภา มีกรรมสิทธิ์
ชื่อปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา	สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
ปีพุทธศักราช	2569
อาจารย์ที่ปรึกษา	พระครูสีลสรวิคุณ สาไชยันต์, ดร.

บัณฑิตวิทยาลัยวชิรญาณวโรรส มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัยวชิรญาณวโรรส

(พระราชสุทิวาธิวชิรเมธี , ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์:

ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.บุญร่วม คำเมืองแสน)

อาจารย์ที่ปรึกษา

(พระครูสีลสรวิคุณ สาไชยันต์, ดร.)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จรัส ลีกา)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวิน ทองปั้น)

กรรมการ

(ดร.สงวน หล้าโพนทัน)

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

หัวข้อวิทยานิพนธ์	วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท
ชื่อนักศึกษา	แม่ชีอฉณปิยภา มีกรรมสิทธิ์
ชื่อปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา	สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
ปีพุทธศักราช	2569
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	พระครูศีลสรราชิคุณ สาไชยันต์, ดร.

วิทยานิพนธ์นี้ มีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ 2) เพื่อศึกษาภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท และ 3) เพื่อวิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากพระไตรปิฎก ตำราและเอกสารที่เกี่ยวข้องเป็นหลัก แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์สังเคราะห์แล้วนำเสนอในเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า :

1) แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อเป็นคุณสมบัติที่สำคัญต่อการดำเนินชีวิตของแต่ละบุคคลในฐานะที่เป็นคุณสมบัติอย่างยิ่งของพุทธศาสนิกชนก็คือความเชื่อมั่นในพระพุทเจ้าซึ่งเรียกว่า ตถาคตโพธิสัทธา คือความเชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต เมื่อเชื่อมั่นในการตรัสรู้ของพระองค์แล้วก็ต้องเชื่อมั่นในหลักคำสอนของพระองค์ด้วย ได้แก่ คำสอนสอนเรื่องกรรม (กัมมสัทธา) เรื่องผลของกรรม (วิปากสัทธา) และเรื่องกรรมของแต่ละบุคคล (กัมมัสสกทาสัทธา) ซึ่งเป็นหลักคำสอนที่พระองค์ทรงรับรองและสามารถพิสูจน์ได้

2) ภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ที่อธิบายถึงเป็นทางนำสัตว์ไปเกิดใน 3 ภูมิ หรือไตรภูมิ ภูมิประกอบด้วย 1) กามภูมิ 2) รูปภูมิ และ 3) อรูปภูมิ หรือโลกเป็นสถานที่อยู่ ของสัตว์นั้น บังชี้ถึงสถานที่ซึ่งมีลักษณะเป็นรูปธรรม ส่วนในความหมายของภาวะชีวิตของสัตว์นั้น ภาวะแสดงภาวะเชิงนามธรรมและคำว่า “ภูมิ” ในความหมายของชั้นหรือแผ่นดินนั้น บังชี้ถึงสถานที่ซึ่ง รูปธรรมในความหมายของชั้นแห่งจิต ระดับจิตใจหรือระดับชีวิตนั้นจะแสดงถึงภาวะทางจิตในเชิงนามธรรม บังชี้สภาพฝ่ายสุคติสำหรับผู้ทำกรรมดีมีศีลธรรม

3) วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท รูปแบบของสิ่งมีชีวิตไม่ได้มีอยู่แต่ ในโลกนี้เท่านั้น หากแต่ยังภพที่เราไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสอีกจำนวนมาก

ซึ่งภาพเหล่านี้จะปรากฏแก่นมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในเบื้องหลังความตาย โดยมีกรรมที่ได้เคยทำไว้เป็นตัวกำหนด ว่าในชีวิตหลังความตาย สัตว์ไปเกิดในภพใดต่อไป ความเชื่อในภพทั้ง 3 นี้จัดเป็นส่วนหนึ่งของ สัมมาทิฎฐิ บุคคลที่มีสัมมาทิฎฐิจะประกอบด้วยคุณสมบัติของความเชื่อเรื่องต่าง ๆ

คำสำคัญ : ความเชื่อ, ภพภูมิ, พุทธปรัชญาเถรวาท

ABSTRACT

Thesis Topic	AN ANALYSIS OF BELIEFS ABOUT THE BECOMING-GROUND (BHAVA-BHUMI) BASED ON THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY
Student's Name	NUN ANNAPIYAPHA MEEKHAMMASIT
Degree Sought	Master of Arts
Program	Program in Buddhism and Philosophy
Anno Domini	2026
Advisor	Phrakru Silasarathikhun Sachaiyan, Dr.

The objectives of the research were: 1) to study the concept of belief, 2) to examine the realms of existence according to Theravada Buddhist philosophy, and 3) to analyze beliefs concerning the realms of existence within the framework of Theravada Buddhist philosophy. This study employs a qualitative research approach, focusing primarily on the study and analysis of data derived from the Tipitaka, as well as related texts and documents. The collected data are analyzed and synthesized, and the findings are presented in a descriptive manner.

The research findings revealed that :

1) The concept of belief is an essential attribute in guiding an individual's way of life. For Buddhists, a particularly significant form of belief is confidence in the Buddha, known as *Tathāgata-bodhi-saddhā*, which is faith in the Buddha's enlightened wisdom. Once one has confidence in the Buddha's enlightenment, one must also have confidence in His teachings, namely the doctrine of action (*kamma-saddhā*), the doctrine of the results of action (*vipāka-saddhā*), and the doctrine that beings are the owners of their own actions (*kammasakatā-saddhā*). These teachings are affirmed by the Buddha and are principles that can be examined and verified.

2) The realms of existence according to Theravada Buddhist philosophy explain the paths leading beings to rebirth in three realms (*ti-bhūmi*): (1) the sensual realm (*kāma-bhūmi*), (2) the form realm (*rūpa-bhūmi*), and (3) the formless realm (*arūpa-bhūmi*). The term "world" or "realm" refers to the dwelling place of beings and indicates a concrete, physical dimension. In contrast, the notion of "existence" (*bhava*) represents an abstract, mental condition, while the term "bhūmi," meaning level or plane, signifies both a physical location and, in terms of mental states, levels

of consciousness or life conditions. These levels reflect mental states in an abstract sense and indicate fortunate realms (*sugati*) for those who perform wholesome deeds and uphold moral conduct.

3) An analysis of beliefs concerning the realms of existence in Theravada Buddhist philosophy shows that forms of life do not exist solely in the human world but also in numerous realms that cannot be perceived through ordinary sense faculties. These realms become apparent to humans and other beings after death, with past actions (*kamma*) serving as the determining factor of rebirth in subsequent existences. Belief in the three realms of existence constitutes an essential component of Right View (*sammā-dittṭhi*). Individuals who possess Right View are characterized by correct beliefs concerning these fundamental doctrines.

Keywords : Beliefs, Becoming ground (Bhava-Bhum), Theravada Buddhist

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ เนื่องจากบุคคลหลายฝ่ายที่ได้ช่วยเหลือในครั้งนี้ ผู้วิจัยใคร่ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นสถาบันหลักที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ทางการศึกษาด้านพุทธศาสนาและปรัชญาในระดับปริญญาโทและระดับอื่นๆ ด้วย

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์พระครูสีลสรathiคุณ,ดร. ที่ให้ความอนุเคราะห์กับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลักที่ได้ให้คำปรึกษาด้านเนื้อหาเชิงวิชาการ ตลอดจนตรวจสอบข้อบกพร่องต่างๆ พร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะในการปรับปรุงแก้ไขเนื้อหาของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จนสำเร็จลุล่วงได้เป็นอย่างดี

ขอกราบขอบพระคุณประธานสาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา และขอบคุณคณาจารย์ประจำสาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญาผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชารวมทั้งคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิทั้งภายในและภายนอกทุกท่าน รวมถึงคณาจารย์เจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยวิทยาเขตร้อยเอ็ดที่เมตตาแนะนำให้ความรู้ให้กำลังใจ ตลอดจนตรวจแก้ไขรูปแบบวิทยานิพนธ์จนเสร็จลงด้วยดี

ขอกราบขอบคุณคณะผู้บริหาร เจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยวิทยาเขตร้อยเอ็ดทุกท่าน เจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยอื่น ๆ ที่ผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาค้นคว้าและขอขอบพระคุณเพื่อนพระนักศึกษานักศึกษาทุกท่าน ตลอดจนท่านมีพระคุณตลอดการศึกษาท่านพระอารยญาณอัค อาสโภ เป็นผู้สนับสนุนทุนการศึกษาเล่าเรียนและส่งเสริมวิจัยขอมอบเป็นกัตถุญกตเวทีแต่ บุปผารีย์ บุรพาจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่านทั้งในอดีตและปัจจุบัน ที่ทำให้ผู้วิจัยเป็นผู้มีการศึกษาและประสบความสำเร็จมาตราบเท่าทุกวันนี้ และบิดามารดา ครูอาจารย์ญาติโยมผู้เกื้อกูลอุปถัมภ์ค้ำจุนทุกท่านที่คอยเป็นกำลังใจให้ คุณงามความดีและประโยชน์อันเกิดจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้พึงมีแล้วไซ้ ผู้วิจัยขอใช้เป็นเครื่องสักการบูชาคุณพระรัตนตรัย พระคุณของบิดามารดา ครู-อาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ที่มีคุณค่ายิ่ง และขอแผ่คุณความดีนี้ให้แก่เพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ทุกรูปทุกนามในโลกนี้ พร้อมทั้งเจ้ากรรมนายเวรในทุกข์ทุกชาติตราบเข้าสู่พระนิพานด้วยเทอญ

แม่ชีอัมณปิยภา มีกรรมสิทธิ์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ.....	จ
ABSTRACT.....	ช
กิตติกรรมประกาศ	ฅ
สารบัญ.....	ญ
สารบัญรูปภาพ	ฎ
สารบัญคำย่อ	1
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 ปัญหาการวิจัย	3
1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
1.4 ขอบเขตของการวิจัย	3
1.5 วิธีดำเนินการวิจัย.....	4
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	5
1.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	5
1.8 นิยามศัพท์เฉพาะ	14
1.9 สรุปกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย	16
บทที่ 2 แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ	17
2.1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับความเชื่อ	17
2.2 ความเชื่อตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท.....	30
2.3 สรุป	54
บทที่ 3 ภาพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท	49
3.1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับภาพภูมิ.....	49
3.2 ภาพภูมิในไตรภูมิ : กามภพ รูปภพ อรูปภพ	54
3.3 ลักษณะการกำเนิดของสัตว์แต่ละภาพภูมิ	77
3.4 สรุป	81
บทที่ 4 วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภาพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท	83

4.1 วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท83

4.2 วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิด้านกามาวจรภูมิ.....84

4.3 วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิด้านรูปาวจรภูมิ89

4.4 วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิด้านอรุปาจรภูมิ90

4.5 สรุป92

บทที่ 5 สรุปผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ 93

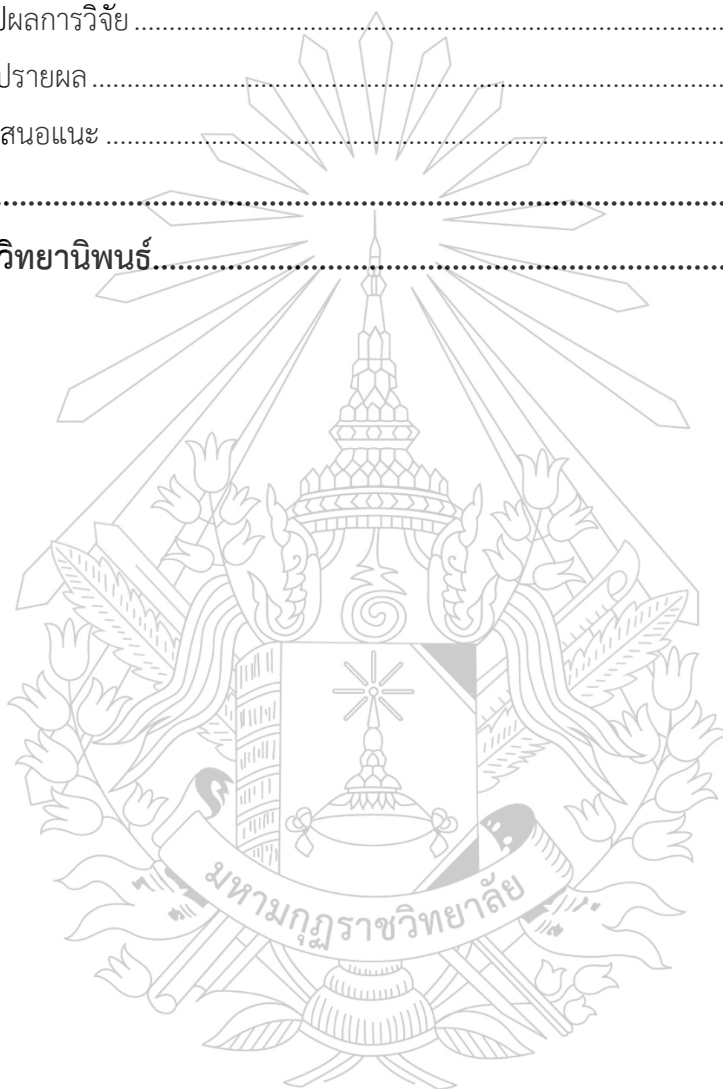
5.1 สรุปผลการวิจัย93

5.2 อภิปรายผล95

5.3 ข้อเสนอแนะ99

บรรณานุกรม 100

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์..... 105

สารบัญรูปภาพ

หน้า

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดการวิจัย.....16

สารบัญคำย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงมาจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบรอบ 200 ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2539

คำย่อ	คำเต็ม
พระวินัยปิฎก	
วิ.ม.	วินัยปิฎก มหาวรรค
วิ.จ.	วินัยปิฎก จุฬวรรค
วิ.มหา.	วินัยปิฎก มหาวิภังค์
พระสุตตันตปิฎก	
ส.ข.	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค
อ.จ.เอก.	พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต
อ.จ.ฉก.	พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต
ขุ.ธ.	พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ธรรมบท
ม.ม.	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์
ม.อ.	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุทาน
ที.ปาฏิ.	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค
ส.นิ.	พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย อุเทศ
ขุ.อิติ.	พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย อิติวุตตกะ
ขุ.ม.	พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหาวรรค
ส.ส.	พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
ม.อ.	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุทาน
ม.อ.ปริ.	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อูปริปณณาสก์
ม.ม.	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มหาวรรค
ขุ.อ.	พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน
ขุ.เปต.	พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เปตวัตถุ
อ.จ.จตุก.	พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต
ขุ.อป.	พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน
ม.ปฎิ.	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค .

ส.ส.	พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค
ช.สุ.	พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต
ช.ปฎิ.	พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	ปฎิสัมภิทามวรรค
ม.ม.	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มหาวรรค
อง.ติก.	พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ติกกนิบาต
ช.ม.	พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	มหาวรรค
ม.ม.	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มหาวรรค
อง.ปญจ.	พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต
อง.สตก.	พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	สัตตนิบาต
อง.ติก.	พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต
ส.นิทาน.	พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	นิทาน
ช.เถร.	พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	เถรคาถา
ที.มหา.	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	มหาวรรค
อง.ทุก.	พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ทุกกนิบาต
ช.จุฬ.	พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	จุฬนิเทศ

อรรถกถา

ม.ม.อ.	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	ปัญจสุทนี มูลปณณาสก์ อรรถกถา
ที.ม.อ.	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	सुमंगलवल्लาสินี อรรถกถา
อิตี.อ.	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	सुमंगलवल्लาสินี อรรถกถา
ช.ม.อ.	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	सुमंगलवल्लาสินี อรรถกถา

สำหรับการอ้างอิงตัวเลขที่อยู่หลังชื่อย่อคัมภีร์ ได้กล่าวถึงแหล่งที่มา/เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น วิ.มหา (ไทย) 4/32/40 หมายถึง พระวินัยปิฎก มหาวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 4 ข้อที่ 32 หน้าที่ 40, อง.ติก.(ไทย) 20/137/385 หมายถึง พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 20 ข้อที่ 137 หน้าที่ 385

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ทัศนเกี่ยวกับเรื่องภพภูมิ เป็นประเด็นที่เป็นปัญหาเนื่องจากคำว่า “ภพภูมิ” หมายถึง ชั้น พ้น แพร่ สถานที่หรือชั้นระดับจิตหรือชีวิตซึ่งบุคคลทั่วไปยังไม่เข้าใจความหมาย แต่ทุกคนต้องการที่จะไปอยู่ในสถานที่ที่ดี คือไปเกิดในภพภูมิที่ดี ๆ เพราะชีวิตที่เกิดมาแล้วต้องประสบกับความทุกข์ต่าง ๆ ทั้งร่างกาย และทางจิตใจ ทุกคนจึงต้องมีศาสนาเป็นที่พึ่ง ศาสนาต่าง ๆ สอนเรื่องภพภูมิ เช่นสอนเรื่องนรกสวรรค์ ส่วนพระพุทธศาสนาสอนเหนือกว่านรกสวรรค์ เพื่อให้ประสบความสำเร็จ พ้นจากทุกข์ศาสนาแทบทุกศาสนา สอนเรื่องภพภูมิ ประเด็นปัญหามีเรื่องภพภูมิเป็นเรื่องที่บุคคลทั้งหลายถามกันตลอดมาว่า มีจริงหรือไม่ มีลักษณะอย่างไร และในประเทศไทยมีการกล่าวถึงเรื่องภพภูมิเสมอในศิลปกรรมเช่น ภาพฝาผนังของปูชนียสถาน จะมีเรื่องภพภูมิปรากฏเสมอ ความเข้าใจเกี่ยวกับ 'ภพภูมิ' ยังคงเป็นประเด็นที่คลุมเครือสำหรับคนทั่วไป ทั้งในแง่ของสภาวะจิตและสถานที่รองรับชีวิตหลังความตาย ความต้องการแสวงหาสุคติภูมิจึงผลักดันให้มนุษย์ใช้ศาสนาเป็นหลักยึดเพื่อเยียวยาความทุกข์ทางกายและใจ ในขณะที่หลากหลายศาสนา มุ่งเน้นเรื่องนรกและสวรรค์ พระพุทธศาสนากลับนำเสนอหลักธรรมที่เหนือกว่านั้นเพื่อเป้าหมายคือความดับทุกข์สิ้นเชิง ประเด็นเรื่องรูปลักษณะและการดำรงอยู่จริงของภพภูมิจึงเป็นข้อสงสัยที่อยู่คู่สังคมไทยเสมอมา ดังจะเห็นได้จากภาพสะท้อนในพุทธศิลป์และจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏในปูชนียสถานสำคัญ

ในทางวรรณคดีเช่นหนังสือไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึง ภพภูมิภาพลักษณ์ของภพภูมิที่กล่าวไว้นั้น มีปรากฏในงานวิจัยทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะไตรภูมิพระร่วงและยังมีคัมภีร์พระพุทธศาสนาในยุคหลังคือโลกทิปกสาร โลกบัญญัติ จักกาวาทิปิณี และวรรณกรรมไทยเรื่องภูมิวิลาสินี ที่กล่าวถึงเรื่องภพภูมิไว้อย่างพิสดาร โดยได้รับแนวคิดมาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกบ้าง จากคัมภีร์พระพุทธศาสนาชั้นนอรรถถาบ้าง ในอดีตและปัจจุบันมีนักคิดบางกลุ่มที่ยึดถือ “นัตถกวาพะ” หรือ “นัตถิกทิกฐิ” ไม่ยอมรับว่า ภพภูมิ มีจริงหรือไม่จริง อย่างไรก็ตาม สัตว์ตายลง ชาติดิน ก็กลายเป็นดินไปรวมอยู่กับดินธาตุน้ำก็ไปตามน้ำ ธาตุไฟก็ไปตามไฟ ธาตุลมก็ไปตามลม บิดามารดาไม่มีบุญคุณ ทานที่ให้แล้วไม่มีเหตุผล การบูชาไม่มีผล โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี โอปปาติกะ (เทวดาและสัตว์นรกเป็นต้น) แม้ในหมู่พุทธศาสนิกชนไทย มีบางกลุ่มที่ยังสงสัยว่า ภพภูมิ มีจริงหรือไม่ มีลักษณะอย่างไร เช่นพระเจ้าปายาสี ทรงพบปะสนทนากับพราหมณ์ในลัทธิ ศาสนายังไม่ทรงเชื่อว่าโลกหน้ามีจริง ภพภูมิ มีจริง(มหาวิทยาลัยมหจุฬาราชวิทยาลัย ,2544, หน้า 1) ภาพลักษณ์อันวิจิตรของ 'ภพภูมิ' ปรากฏสืบเนื่องมาในวรรณคดีและงานวิจัยทางพุทธศาสนาหลายฉบับ เริ่มตั้งแต่ ไตรภูมิพระร่วง ไปจนถึงคัมภีร์ยุคหลังอย่าง โลกทิปกสาร โลกบัญญัติ จัก

กวางทีปนี และ **ภูมिवิลาสินี** ซึ่งต่างถ่ายทอดรายละเอียดเรื่องโลกและจักรวาลอย่างพิสดาร โดยมีรากฐานมาจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา

อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันยังคงมีแนวคิดกลุ่ม '**นัตถิกทฤษฎี**' (หรือนัตถิกวาทะ) ที่ปฏิเสธการมีอยู่ของภพภูมิ โดยเชื่อว่าความตายคือการแตกสลายของธาตุสี่กลับคืนสู่ธรรมชาติเพียงเท่านั้น แนวคิดนี้ปฏิเสธทั้งบุญคุณบุพการี ผลของการให้ทาน โลกหน้า และสัตว์อุบัติเกิด (โอปปาติกะ) แม้แต่ในหมู่พุทธศาสนิกชนเอง ความเคลือบแคลงใจในลักษณะและการดำรงอยู่จริงของภพภูมียังคงมีอยู่ ดังตัวอย่างในคัมภีร์ที่กล่าวถึง **พระเจ้าปายาสี** ผู้ทรงถกเถียงกับสมณะเพื่อพิสูจน์ว่าโลกหน้าและภพภูมิต่าง ๆ นั้นไม่มีจริง (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2544, หน้า1)

คำว่า “เทวดา” มาจากภาษามคธคำว่า “เทวดา” หมายถึง เทพดาทั้งเพศชายและเพศชายและเพศหญิง เช่น เทพบุตรผู้หนึ่ง เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อเป็นตัวแทนเทวดาทั้งหลาย ในการถามมงคลปัญหา เป็นเทวดาผู้ชายแต่ท่านใช้คำว่า อถยุตรา เทวดา (ขุ.ขุ. 25/5/3) พวกเทวดาผู้หญิงก็ใช้คำว่า “เทวดา” เหมือนกัน เช่น ในวิมานวัตตุดอนว่าด้วยอิตถีวิมานทั้งหมด มีข้อความว่า สา เทวดา เช่น สา เทวดา อตตมนา โมคคัลลานะ ปุจฉิตา (ขุ.วิ. 26/21/12) แปลว่า เทวดานั้นพระมหาโมคคัลลานะถามแล้วก็ดีใจ นอกจากนี้ ยังมีคำว่า “เทววา” เป็นคำเรียกแทนเทวดาทั้งหลายเช่นกัน ไม่ว่าจะอยู่ในภพภูมิใด เช่น พระบาลีในมงคลสูตร พหู เทวา มนุสสา (ขุ.ขุ. 25/6/3) เทวดาและมนุษย์ เป็นจำนวนมาก คำว่า พหู เทวา ในสมาคมเทวดาที่มาประชุมเพื่อฟังมงคลปัญหานั้น มีทั้งเทวดาเพศชายและเพศหญิงเป็นจำนวนมาก คำว่า เทวดา และ เทวา ทั้งสองคำนี้ จึงใช้ในความหมายเดียวกัน มีวิเคราะห์ตามบาลี ไวยากรณ์ว่า ทิพพนติ ปยจหิ กามคฺเณหิ อตตโน วา อธิธฺยาดิ เทวา กิพนตฺติ อตฺโถ (ป.ส. 1/45) แปลว่า สัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า เทพ เพราะมีความหมายว่า ผู้สวดย คือ เล่น อธิบายว่า รุ่งเรื่องด้วยเบญจกามคุณ หรือ ด้วยฤทธิ์ของตนอธิบาย คำว่า '**เทวดา**' มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลี (มคธ) คือ '**เทวดา**' ซึ่งใช้เรียกได้ทั้งเทพบุตรและเทพธิดา โดยมีได้จำกัดเฉพาะเพศใดเพศหนึ่ง ดังปรากฏใน **มงคลสูตร** ที่ใช้คำว่า '**อถยุตรา เทวดา**' (ขุ.ขุ. 25/5/3) แทนเทพบุตรผู้มาทูลถามปัญหามงคล หรือใน **วิมานวัตต** (อิตถีวิมาน) ที่ใช้คำว่า '**สา เทวดา**' สื่อถึงเทพธิดาผู้ตอบปัญหาพระมหาโมคคัลลานะด้วยความยินดี นอกจากนี้ ยังมีการใช้คำว่า '**เทวา**' ในลักษณะพหูพจน์เพื่อหมายถึงเหล่าเทพเทวดาทั้งหมด เช่นในบท '**พหู เทวา มนุสสา**' (ขุ.ขุ. 25/6/3) ซึ่งครอบคลุมทั้งทิพบุคคลเพศชายและหญิงที่มาชุมนุมกัน ดังนั้น ทั้ง '**เทวดา**' และ '**เทวา**' จึงมีความหมายนัยเดียวกันในทางปฏิบัติ ในทางไวยากรณ์บาลี มีการวิเคราะห์รากศัพท์ไว้ว่า '**ทิพพนติ ปยจหิ กามคฺเณหิ อตตโน วา อธิธฺยาดิ เทวา กิพนตฺติ อตฺโถ**' (ป.ส. 1/45) ซึ่งให้ความหมายว่า **เทพ** คือผู้บริโศกกามคุณอันเป็นทิพย์ หรือผู้ที่รุ่งเรืองและเปลือยเปลื่นด้วยฤทธิ์อำนาจแห่งตน" แต่ละคำตามนัยแห่งอภิธานปทีปิกฎีกา (อภิธาน. 11-12/18) ไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ของพระยาสิทธิ เป็นวรรณกรรมที่คนไทยรู้จักกันอย่างแพร่หลาย สำนวนหลายสำนวนในไตรภูมิฯ ในปัจจุบันยังใช้กันอยู่ เช่น ปันตันจิว สูงเหมือนเปรต ปากเล็กเท่ารูเข็ม เปรต คือ สัตว์พวกหนึ่งที่เกิดในอบายภูมิที่ได้รับทุก

เวทนาต่าง ๆ ตามผลกรรมชั่วที่ทำไว้ เช่น อตถยาก ผอมโซ เพราะไม่มีอาหาร หรือมี แต่กินไม่ได้ หรือกินได้แต่กินยาก เพราะมีปากเท่ารูเข็ม หรือกินเข้าไปได้แต่กลายเป็นหนอง เลือด เป็น มูล เป็น อุจจาระ เป็น ผลของกรรมชั่ว (ขุ.เปต.1/26/35) อสุรกาย คือ ภูมิต่ออยู่ของสัตว์ซึ่งปราศจากความร่าเริงสนุกสนาน สัตว์ที่อุบัติเกิดในภูมินี้ บางทีเรียกว่า กาลกัญชिकासุรกาย เพราะเหตุที่สัตว์เหล่านั้นมีสภาพที่เหมือนกันกันอยู่อย่างหนึ่ง คือ มีช่องปากเล็กยิ่งนัก ประมาณเท่ารูเข็มที่ใช้กันอยู่ในโลกมนุษย์ โลกเท่านั้น เป็นผลของกรรมชั่ว(พระพรหมโมลี, 2537, หน้า 103) มนุสสภูมิต่อ คือ เป็นอยู่ที่อาศัยของสัตว์ผู้มีจิตใจสูง รู้จักคิดหาเหตุผล มีสติปัญญาเหนือกว่าสัตว์ดิรัจฉานหรือสัตว์นรกทั้งหลายที่ได้ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีจิตใจที่ดีงาม ได้มีการกล่าวถึงภูมิมนุษย์ได้และกล่าวถึงพุทธพจน์ที่ทรงตรัสไว้ในมหาสิหนาทสูตรว่า ดุรสารีบุตร เราย่อมรู้ชัดซึ่งเหล่ามนุษย์ ทางที่ยังสัตว์ให้ถึงมนุษย์โลกและปฏิบัติอันยังสัตว์ให้ถึงมนุษย์โลก อนึ่ง สัตว์ผู้ปฏิบัติอย่างไร เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมอุบัติเกิดในหมู่มนุษย์ เราย่อมรู้ชัดซึ่งประการนั้นด้วย (ม.มู 12/152/152)

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์ภพภูมิในพระไตรปิฎก เพื่อนำเสนอในรูปแบบวิชาการในการเผยแพร่องค์ความรู้ในการเข้าใจที่ถูกต้องตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งจะทำให้เกิดความเชื่อความเลื่อมใสศรัทธาต่อหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น

1.2 ปัญหาการวิจัย

- 1.2.1 แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ เป็นอย่างไร
- 1.2.2 ภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นอย่างไร
- 1.2.3 วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1.3.1 เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ
- 1.3.2 เพื่อศึกษาภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท
- 1.3.3 เพื่อวิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท” นี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) แบบวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยกำหนดขอบเขตไว้ 2 ด้าน คือ

1.4.1 ขอบเขตด้านเอกสาร

เอกสารปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบรอบ 200 ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2539

2. เอกสารทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ แนวคิดเรื่องภพภูมิในพระไตรปิฎกรวมถึงคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่กล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท โดยข้อมูลต่าง ๆ มุ่งไปที่แนวคิดเรื่องภพภูมิในพระไตรปิฎก รวมทั้งที่ตำรา หนังสือ วิทยานิพนธ์ เอกสาร วารสาร บทความ และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในงานวิจัยนี้

1.4.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในการศึกษาครั้งนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทซึ่งมี 3 ประเด็นหลัก ดังนี้

1) ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ โดยสรุปประเด็นที่ศึกษาไว้ 4 ประเด็น คือ 1.กัมมสังขธา 2. วิปากสังขธา 3. กัมมสกตาสังขธา 4.ตถาคตโพธิสังขธา

2) ศึกษาภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท โดยสรุปประเด็นที่ศึกษาไว้ 3 ประเด็น คือ 1) กามาวจรภูมิ (11 ภูมิ) 2) รูปาวจรภูมิ (16 ภูมิ) 3) อรูปาวจรภูมิ (4 ภูมิ)

3) วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ในส่วนที่เป็นขอบเขตด้านเนื้อหา ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยตามวัตถุประสงค์โดยมีเนื้อหาประกอบด้วย การวิเคราะห์เรื่องกรรม เรื่องผลของกรรม เรื่องกรรมของแต่ละบุคคล ที่นำไปสู่ภพภูมิต่างๆ

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเน้นการวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิในพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้ดำเนินการดังรายละเอียดตามหัวข้อต่อไปนี้โดยมีขั้นตอนการปฏิบัติ ดังนี้

1.5.1 ชั้นศึกษาข้อมูล

1) ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับความเชื่อโดยศึกษาจากเอกสาร ตำรา บทความงานวิจัย หนังสือ วิทยานิพนธ์ ดุษฎีนิพนธ์

2) ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับภพภูมิโดยศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 และจากเอกสาร ตำรา บทความงานวิจัยหนังสือ วิทยานิพนธ์ ดุษฎีนิพนธ์

1.5.2 รวบรวมข้อมูล

1) รวบรวมข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ คือ ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 และเอกสารทุติยภูมิ คือ ตำรา เอกสาร งานวิจัย วิทยานิพนธ์ วารสาร บทความ และงานเขียนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องทั่วไป

2) นำข้อมูลที่ได้มาแยกเป็นประเภทเรียงลำดับในการศึกษาพร้อมแหล่งอ้างอิงที่มาของเอกสารต่างๆ ที่ได้ศึกษาให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.5.3 ชั้นวิเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลที่ได้ศึกษามาทำการแยกแยะ จัดประเภท แล้วนำข้อมูลเหล่านั้นไปเขียนลงในบทต่าง ๆ ตามความสอดคล้องและเหมาะสมแก่เนื้อหาของการวิจัยอย่างครบถ้วนบริบูรณ์ ถูกต้องและชัดเจน

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบแนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ
2. ทำให้ทราบภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท
3. ทำให้ทราบวิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

1.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.7.1 เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.9), 2545, หน้า 662) ได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับไตรภูมิไว้ในหนังสือภูมิวิลาสินีสรุปความได้ว่าการไปเกิดในภพภูมิต่างๆ ได้นั้นขึ้นอยู่กับปฏิบัติปฏิบัติสำหรับปฏิบัติเพื่อไปเกิดในภพภูมินั้นๆ ปฏิบัติที่ไม่ดียอมนำไปสู่ทุคติภูมิปฏิบัติที่ดียอมนำไปสู่สุคติภูมิปฏิบัติคือการเจริญสมถกรรมฐานยอมนำไปเกิดเป็นพรหม ภพภูมิทั้ง 3 คือ กามภูมิรูปภูมิและอรุภูมิเหล่านี้มีความเลวและประณีตต่าง ๆ กัน เป็นสิ่งสำนึกที่หมั่นเวียนเปลี่ยนไปตามปฏิบัติปฏิบัติอย่างนี้ต่อเมื่อได้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ปฏิบัติเช่นนี้เพื่อเข้าถึงภูมิที่ 4 คือโลกุตระภูมิไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดสืบไป เป็นผู้ไร้ทุกข์ไร้ภัย ด้วยการเสวยนิพพานสมบัติอันเป็นบรมสุขกันเสียที ได้ถ่ายทอดสาระสำคัญเรื่องภพภูมิไว้ในหนังสือ **ภูมิวิลาสินี** (2545, หน้า 662) โดยสรุปว่า การปฏิบัติในภพภูมิต่าง ๆ ล้วนเป็นผลลัพธ์จาก **'ปฏิบัติ'** หรือแนวทางความประพฤติที่บุคคลยึดถือ หากดำเนินตามปฏิบัติฝ่ายอกุศลยอมนำไปสู่ทุคติ ในขณะที่ปฏิบัติฝ่ายกุศลยอมชักนำไปสู่สุคติภูมิ ส่วนการบำเพ็ญสมถกรรมฐานนั้นส่งผลให้ไปปฏิบัติเป็นพระพรหมในชั้นสูงขึ้นไปในวัฏสงสารอันประกอบด้วย **กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ** นี้มีความประณีตแตกต่างกันไปตามกำลังแห่งกรรม แต่ยังคงเป็นการเวียนว่ายตายเกิดไม่สิ้นสุด

จนกว่าจะดำเนินตามปฏิปทาแห่ง 'วิปัสสนากรรมฐาน' ซึ่งเป็นหนทางเดียวที่มุ่งสู่ **โลกุตระภูมิ** (ภูมิที่ 4) อันเป็นสภาวะที่พ้นจากกองแห่งความทุกข์และภัยพิบัติทั้งปวง เพื่อเข้าถึงนิพพานสมบัติซึ่งเป็นความสุขสูงสุดอันเป็นอมตะ

พวงพันธ์ มณีรัตน์ (2525, หน้า 109) กล่าวไว้ในหนังสือ “มานุษยวิทยากับการศึกษาคติชาวบ้าน” ความว่าตามปกติบุคคลในสังคมจะได้รับการถ่ายทอดความรู้ต่าง ๆ จากผู้ใหญ่ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย มักเป็นผู้สอนเด็ก ๆ ให้ทำสิ่งนั้นสิ่งนี้วิธีการสั่งสอนเด็กให้ทราบถึงค่านิยมและศีลธรรมจรรยาของประชาชนที่แพร่หลายอย่างหนึ่ง ได้แก่การเล่านิทานเด็กที่นึ่งฟังนิพนในตอนเย็นหรือในยามที่ผู้ใหญ่ว่างงานยอมได้เรียนรู้ประเพณีและทัศนคติดั้งเดิมไม่น้อยไปกว่าการเรียนในโรงเรียน เทพนิยายและตำนานมักมีรายละเอียดอธิบายถึงพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ความเชื่อ หรือหลักธรรมในศาสนา กล่าวถึงกำเนิดของเผ่าหรือตระกูล การอพยพเคลื่อนย้ายถิ่น และการขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในสังคม...นิทานที่แต่งขึ้นก็มีความสำคัญต่อการอบรมสั่งสอนความประพฤติของเด็ก ส่วนมากแล้วสัตว์นิยาย นิทานคติชาด มักเป็นเรื่องแต่งขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายให้เด็กได้รู้ว่าการกระทำอย่างไรจึงดีว่าการกระทำอย่างไรเป็นสิ่งเลวอย่างไรควรทำ อย่างไรไม่ควรทำได้นำเสนอแง่มุมในหนังสือ “มานุษยวิทยากับการศึกษาคติชาวบ้าน” ว่า โดยพลวัตทางสังคมแล้ว เด็กมักได้รับการปลูกฝังความรู้และจริยธรรมผ่านการถ่ายทอดจากผู้อาวุโสในครอบครัว ซึ่งเครื่องมือสำคัญในการหล่อหลอมค่านิยมและศีลธรรมที่มีประสิทธิภาพอย่างยิ่งคือ “การเล่านิทาน” การรับฟังเรื่องราวต่าง ๆ ในช่วงเวลาพักผ่อนไม่เพียงแต่ให้ความสนุกสนาน แต่ยังเป็นกระบวนการเรียนรู้ขนบธรรมเนียมและทัศนคติทางสังคมที่เข้มข้นไม่แพ้การศึกษาในระบบโรงเรียน โดยเฉพาะ **เทพนิยายและตำนาน** ที่มักสอดแทรกรายละเอียดของพิธีกรรม ความเชื่อทางศาสนา ตลอดจนประวัติศาสตร์การก่อตั้งเผ่าพันธุ์และการคลี่คลายความขัดแย้งในอดีต นอกจากนี้ **นิทานที่รังสรรค์ขึ้น** ไม่ว่าจะป็นสัตว์นิยายหรือนิทานชาดก ต่างมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเป็นกุศโลบายในการขัดเกลาพฤติกรรม ช่วยให้เด็กแยกแยะความดีความชั่ว และเข้าใจถึงสิ่งที่ควรประพฤติปฏิบัติ เพื่อเติบโตเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมสืบไป

พระมหาสังเวท ธรรมเนตติโก (2535, หน้า 101) ได้นำเสนอข้อมูลเรื่องบุคลาธิษฐานในไตรภูมิพระร่วงว่า คำว่า บุคลาธิษฐาน แปลว่า สอนยกตัวอย่างบุคคลขึ้นแสดง สอนเป็นเรื่องเป็นราว ทำนองนิทาน บุคลาธิษฐาน พบมากในชาดกหรือนิทานธรรมบท เช่น เรื่องอมมนุษย์สัตว์เดรัจฉานพูดภาษาคนได้ ฯลฯ อมนุษย์มีเค้าโครงจากเรื่องไตรภูมิในลัทธิศาสนาพราหมณ์ไตรภูมิหรือ เตภูมิกถาหมายถึง ภูมิ 3 ภูมิคือ กามภูมิรูปภูมิและอรุพาจรภูมิไตรภูมิของพราหมณ์สอนมุ่งการเกิดมีชีวิตอยู่เป็นนิรันดร์กับพระพรหมที่เป็นเทพสูงสุด เชื่อว่าทรงสถิตอยู่บนเขาจักรวาล เรื่องไตรภูมิของพราหมณ์กล่าวถึงความเที่ยงแท้ของเทพเจ้าทั้งหลาย พระพุทธศาสนา นำเรื่องไตรภูมิมาอธิบายหลักอนัตตา สอนให้ข้ามพ้นไตรภูมิเหนือเทพทั้งหมด พระพุทธศาสนาถือว่าสวรรค์โลกหรือพรหมโลกล้วนไม่เที่ยงแท้ถาวร ไม่ใช่สิ่งนิรันดร์เพราะยังมีการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ อย่างไรก็ตามไตรภูมิก็ช่วยรักษาพระพุทธศาสนามาถึงทุกวันนี้

ได้เปรียบเทียบเหมือนเปลือกต้นไม้ที่ห่อหุ้มแก่นต้นไม้ไว้อีกอย่างหนึ่งพึงสำเหนียกศึกษาเรื่องราวในพุทธประวัติว่าเหมือนการบริโภคผลมังคุดผู้ฉลาดย่อมจะรู้วิธีบริโภค คือบริโภคเฉพาะเนื้อมังคุดเท่านั้นหากศึกษาพุทธประวัติหรือเรื่องราวในพระพุทธศาสนาอย่างขาดวิจาร์ณปัญญา ก็เหมือนกับผู้บริโภคมังคุดทั้งเปลือก ย่อมพบรสฝาดมากกว่ารสหวานได้อธิบายลักษณะของ “**บุคลาธิษฐาน**” ในไตรภูมิพระร่วงว่าเป็นกุศโลบายการสอนที่ยกบุคคลหรือเรื่องราวเชิงนิทานมาเป็นตัวตั้ง ดังที่ปรากฏบ่อยครั้งในชาดกหรือธรรมบท ซึ่งมีการใช้ตัวละครอย่างมนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉานมาดำเนินเรื่อง โดยโครงเรื่องเหล่านี้มีรากฐานมาจากคติไตรภูมิในศาสนาพราหมณ์ อย่างไรก็ตาม แม้จะใช้โครงสร้าง **กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ** เหมือนกัน แต่จุดหมายปลายทางนั้นต่างกันอย่างสิ้นเชิง ศาสนาพราหมณ์สอนเรื่องไตรภูมิเพื่อมุ่งไปสู่ความเป็นนิรันดร์ร่วมกับพระพรหมผู้สถิต ณ เขาจักรวาล แต่ในทางพระพุทธศาสนา กลับนำเรื่องไตรภูมิมาใช้เพื่ออธิบายหลัก “**อนัตตา**” โดยย้ำว่าทั้งเทวโลกและพรหมโลกล้วนไม่เที่ยงแท้ และสอนให้พุทธบริษัทมุ่งเน้นการปฏิบัติเพื่ออยู่เหนือภพภูมิทั้งปวง ท่านได้เปรียบเทียบไว้อย่างน่าสนใจว่า เรื่องราวเชิงบุคลาธิษฐานในไตรภูมิเปรียบเสมือน “**เปลือกไม้**” ที่ช่วยห่อหุ้มและรักษา “**แก่นไม้**” คือหลักธรรมเอาไว้ การศึกษาพุทธประวัติหรือวรรณกรรมศาสนาจึงต้องใช้สติปัญญาประจุกการทานมังคุด ผู้ที่ฉลาดย่อมเลือกบริโภคเฉพาะเนื้อในที่หวานล้ำ หากศึกษาอย่างขาดวิจาร์ณญาณย่อมเหมือนคนที่เคี้ยวกลืนทั้งเปลือก ซึ่งจะได้รับเพียงรสฝาดเผื่อนแทนที่จะได้สัมผัสรสแห่งธรรมที่แท้จริง

เสฐียร โกเศศ (2512, หน้า 17) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับไตรภูมิพระร่วงในหนังสือเล่าเรื่องในไตรภูมิว่าหนังสือไตรภูมิพระร่วงตามเค้าเรื่องข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่าข้อความที่กล่าวถึงเรื่องกำเนิดของสัตว์ยักษ์มาร มนุษย์เทวดา พรหม และเรื่องกำเนิดของสกลจักรวาลว่ามีเป็นขั้นได้อย่างไร เป็นความรู้ของคนสมัยก่อนที่พยายามจะรู้และเข้าใจเรื่องสร้างโลก เรื่องภูมิศาสตร์เรื่องตายแล้วไปไหนและเรื่องอะไรอื่น ๆ อันเป็นเรื่องลึกลับซึ่งเมื่อคิดค้นและเห็นว่าเป็นอย่างไร ก็กล่าวไปตามความเห็นนั้น เรื่องอย่างนี้มีอยู่ด้วยกันทุกชาติศาสนา เป็นเรื่องชนิดที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า Coamology และ Mythology และในตอนที่ว่าด้วยนรกภูมิก็กล่าวว่า พระยายมราช ซึ่งเป็นนายเมืองนรกก็เป็นเรื่องยุ่ง ยมเป็นชื่อเทวดาประจำความตายของลัทธิศาสนาฮินดูเรียกกันว่า พระยายม ผู้ใดถึงกำหนดต้องตาย พระยมจะเอาเชือกบาศมาคล้องเอาวิญญาณของผู้นั้นไปสู่ยังยมโลกอันเป็นดินแดนของพระยมอยู่ทางทิศใต้เหตุฉะนั้นพระยมจึงเป็นท้าวโลกบาลประจำทิศใต้ของลัทธิฮินดูพระพุทธศาสนารุ่นหลังคงนำเอาพระยมของลัทธิฮินดูซึ่งเป็นเจ้าแห่งความตายและเป็นใหญ่อยู่ในยมโลก ซึ่งเป็นเจ้าแห่งเมืองนรก เรื่องจึงเกิดสับสนเคลื่อนที่กันขึ้น นรกของลัทธิฮินดูกับนรกของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานก็มีเหมือนกับในไตรภูมิแต่เป็นต่างกัน ได้วิเคราะห์เนื้อหาในหนังสือ “**เล่าเรื่องในไตรภูมิ**” ว่าเรื่องราวการกำเนิดของสรรพสัตว์ ตั้งแต่มนุษย์ เทพยดา ไปจนถึงพรหม รวมถึงการอุบัติของจักรวาลในไตรภูมิพระร่วงนั้น สะท้อนถึงความพยายามของคนโบราณที่ต้องการอธิบายปริศนาเรื่องการสร้างโลก ภูมิศาสตร์ และสภาวะหลังความตาย ซึ่งจัดอยู่ในประเภท **จักรวาลวิทยา (Cosmology)** และ **ปกรณัมวิทยา (Mythology)** อันเป็นสากลที่มีปรากฏอยู่ในทุกเชื้อ

ชาติและศาสนา ในส่วนของนรกภูมิ ท่านตั้งข้อสังเกตเรื่องความสับสนของตัวละคร “พระยายมราช” โดยระบุว่าเดิมทีในคติฮินดู พระยมคือเทพเจ้าแห่งความตายและเป็นท้าวจตุโลกบาลประจำทิศใต้ มีหน้าที่ใช้เชือกบาศคล้องวิญญาณผู้สิ้นอายุขัยไปสู่ยมโลกซึ่งตั้งอยู่ทางทิศทักษิณ ต่อมาพระพุทธศาสนา ยุคหลังจึงได้หยิบยืมคติของฮินดูมาผสมผสาน จนเกิดการเปลี่ยนสถานะจากเจ้าแห่งความตายมาเป็น ผู้ปกครองนรก นอกจากนี้ ท่านยังชี้ให้เห็นว่า แม้เรื่องราวในลัทธิฮินดูและพระพุทธศาสนาฝ่าย มหายานจะมีเค้าโครงคล้ายคลึงกับที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง แต่รายละเอียดในเชิงลึกล้วนยังคงมีความ แตกต่างกันตามบริบทของแต่ละความเชื่อ

ทวีศักดิ์ เสนาณรงค์ (2518, หน้า 13) นำเสนอทัศนะเกี่ยวกับไตรภูมิภคา หรือไตรภูมิพระ ร่วง พระราชนิพนธ์ในพระมหามหาราชราชาที่ 1 ที่คนทั่วไปเรียกว่า พญาลีไท่ว่าเป็น วรรณคดีคำสอนที่ สำคัญของพุทธศาสนาที่มีเนื้อหามุ่งสอนคุณธรรม ให้คนประพฤติตนเป็นคนดีพร้อมทั้งมีคำอธิบายเรื่อง ไตรภูมิคือกามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิโดยละเอียด แล้วสรุปว่าภูมิทั้ง 3 ไม่ใช่ทางหลุดพ้น และได้ให้ แนวทางปฏิบัติเพื่อบรรลุพระนิพพานไว้ด้วย นอกจากนี้หนังสือเรื่องไตรภูมิพระร่วง ยังมีสาระน่าศึกษา อีกมากมาย ถึงแม้ว่าจะเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นในสมัยโบราณก็ยังคงให้ความรู้ทางอักษรศาสตร์ศาสนา จาริต ประเพณีและวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดีรวมทั้งมียังสาระบางส่วนที่สอดคล้องกับธรรมชาติและความรู้ทาง วิทยาศาสตร์ในปัจจุบันได้แสดงทัศนะต่อ **ไตรภูมิภคา หรือ ไตรภูมิพระร่วง** ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในพระ มหาราชราชาที่ 1 (พญาลีไท่) ว่าเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาชิ้นเอกที่มุ่งเน้นการปลูกฝังคุณธรรมและ จริยธรรมให้แก่ผู้คน ผ่านการอธิบายรายละเอียดของสภาวะจิตและสถานที่ใน **กามภูมิ รูปภูมิ และอรุ ภูมิ** อย่างถ่องแท้ พร้อมทั้งชี้ให้เห็นว่าภูมิทั้งสามนี้ยังไม่ใช่หนทางแห่งความหลุดพ้น แต่ได้ชี้แนะ แนวทางปฏิบัติเพื่อมุ่งสู่พระนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดไว้ด้วย นอกจากนี้มิติทางศาสนาแล้ว วรรณกรรมโบราณเรื่องนี้ยังมีคุณค่าอันเกินกว่าที่ควรค่าแก่การศึกษา ทั้งในด้าน **อักษรศาสตร์ จาริต ประเพณี และวัฒนธรรม** ของไทยอย่างลึกซึ้ง ยิ่งไปกว่านั้น เนื้อหาบางส่วนในไตรภูมิพระร่วงยังมีความ น่าอัศจรรย์ที่สอดคล้องกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและหลักการทาง **วิทยาศาสตร์ในยุคปัจจุบัน** อย่างน่าสนใจ

พระมหาประวิตร ปริบูรณ์ (นามเสนา) (2544, หน้า 1) ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีหลาย ตอนที่อ้างถึงพระพุทธดำรัสเกี่ยวกับภพภูมิซึ่งเป็นจุดหนึ่งที่มีมนุษย์ผู้ทำความชั่วและความดีต้องไปเกิด บุคคล เมื่อตายไปย่อมเกิดใน อบาย ทุคติ วินตบาตร นรก เพราะประพฤติกายทุจริต วจิตุจริต มโน ทุจริตแล้ว เมื่อคิดระลึกถึงความชั่วที่เอาไว้ จึงเกิดความทุกข์เวลานั้น จะไปไหนก็มีแต่คนรังเกียจถูกตี เตียนทั่วไป บุคคลเมื่อตายไป ย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์เพราะประพฤติกายสุจริต วจิตุสุจริต มโน สุจริตแล้ว เมื่อคิดระลึกถึงความดีที่เอาไว้จึงเกิดความสุขเวลานั้น ไปไหนก็มีแต่คนยกย่อง สรรเสริญเคารพนับถือทั่วไป มีวิมานแก้วมณีสถู 12 โยชนนโद्यรอบ มีห้องระโหฐาน 700 มีเสาแก้ว ไพฑูรย์ ปลูกด้วยเครื่องลาดอันสวยงาม ส่วนบุคคลผู้ตายไปเกิดในภพภูมิที่นายนิรบาลให้คนพาล

เหล่านั้นนั่งในรถแล้วไร้วิ่งกลับไปกลับมาบนแผ่นดินที่มีไฟติดทั่ว ลูกโพลงโชติช่วง มหานรคนนั้นมี เปลวไฟพุ่งจากด้านหน้าจดผาด้านหลัง พุ่งจากผาด้านหลังจดผาด้านหน้า พุ่งจากผาด้านเหนือจดผาด้านใต้ พุ่งจากผาด้านใต้จดผาด้านเหนือ พุ่งจากข้างล่างจดข้างบน พุ่งจากข้างบนจดข้างล่าง

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตฺยบุญญากร) (2563) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พุทธจักรวาลวิทยา” ว่า กระบวนทัศน์จักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ นั้น มิใช่เป็นสิ่งที่ไร้ค่าหรือเป็นกระบวนทัศน์ที่ไร้เหตุผล หรืออธิบายไม่ได้ในบางมิติของทฤษฎีนั้นต้องยอมรับว่า มีเค้าวางที่ไม่สามารถจะตอบคำถามในยุคสมัยที่กำลังเปลี่ยนไปได้ เนื่องจากการแสวงหาความจริงนั้นอาจจะตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่ค่อนข้างจะมีขอบเขตจำกัดในแง่วิทยาการต่าง ๆ ที่สามารถนำมาเป็นเครื่องมือเพื่อกันคว้าหาความจริงได้แต่ถึงกระนั้นสิ่งที่เรียกว่า “ภูมิปัญญาดั้งเดิม” ของนักปราชญ์ในยุคก่อนๆ ก็ได้พยายามอย่างยิ่งยวดในการที่จะแสวงหาคำตอบ แม้จะทำได้เพียงแค่ประเมินด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 ก็ตาม

1.7.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นางเพ็ญแข กิตติศักดิ์ (2529) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ผลการวิจัยพบว่า มโนทัศน์เรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์สุตตันตปิฎกนั้น เป็นโลกทัศน์ที่เกี่ยวกับลักษณะธรรมชาติของโลกและจักรวาล ซึ่งมีความสัมพันธ์กันมโนทัศน์เรื่องอื่น ๆ เช่น เรื่องจิต กรรม สุขคติและทุกดินนอกจากนี้ยังได้พบอีกว่า พุทธปรัชญาไม่ได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับอภิปรัชญามากนัก น่าจะเป็นเพราะว่าไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์ในการดับทุกข์หรือช่วยให้บรรลุลุคความหลุดพ้นอันเป็นจุดหมายสูงสุดของพุทธปรัชญา ดังนั้นคำสอนของพระพุทธเจ้าจึงเน้นวิธีการทางด้านญาณวิทยา เพื่อเข้าถึงความรู้อันแท้จริงและเน้นเรื่องจริยศาสตร์หรือ การปฏิบัติดีมากกว่าเรื่องอื่น แต่พุทธปรัชญาในคัมภีร์สุตตันตปิฎกได้ให้คำตอบเกี่ยวกับเรื่องจริงข้อหนึ่งว่า รูปและนามหรือกายกับจิตมีความสัมพันธ์กับภูมิชั้นของจิตที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมเช่นเดียวกับมติในอภิธรรม

พระครูโสภณปริยัตยาทร (เชื้อม ชินวิโส, สอนรอด) (2541) ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า วิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์เพิ่งจะเจริญก้าวหน้าปรากฏเป็นรูปธรรมเด่นชัดก็เมื่อประมาณ 400 ปีมานี้เอง และเมื่อเปรียบเทียบกับจักรวาลวิทยาในพุทธปรัชญาอันเป็นปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าซึ่งได้พระนามว่า “โลกวิทู” แล้ว ยังห่างไกลกันมากทีเดียว และไม่สามารถที่จะนำมาเปรียบเทียบกับพระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้าได้เลยแม้แต่น้อย เรื่องสำคัญอีกเรื่องหนึ่งในจักรวาลวิทยาของพระพุทธศาสนาก็คือเรื่อง นรก สวรรค์ภูมิและสังสารวัฏ ซึ่งเป็นเรื่องค่อนข้างยาก พระพุทธศาสนาเชื่อในสังสารวัฏ คือการเวียนว่ายตายเกิดในชาติภพต่าง ๆ มากมายเหลือคณานับ พื้นฐานความเชื่อนี้เข้าใจมาจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดูสามารถสืบย้อนขึ้นไปถึงสมัยพระเวท ส่วนที่คล้ายคลึงกันก็คือทั้ง 2 ศาสนายอมรับว่า กรรมเป็นตัวจักรสำคัญที่ทำให้การเวียนว่ายตายเกิด ส่วนที่ต่างกัน คือ ศาสนาพราหมณ์-

ฮินดูชี้ชัดว่า ต้นกำเนิดของจักรวาลและสรรพสิ่งมาจากพระพรหมเป็นผู้สร้าง และในที่สุดมนุษย์จะรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระผู้เป็นเจ้าของผู้สร้างนิรันดรส่วนพระพุทธรูปศาสนาไม่ได้ยืนยันในเรื่องดังกล่าว เพียงแต่แสดงหลักคำสอนไว้เป็นกลางๆ ว่า สังสารวัฏกำหนดเบื้องต้นเบื้องปลายมิได้แต่ถ้ามนุษย์เข้าถึงสัจธรรมคือ ตรัสรู้หรือริยสัจ 4 แล้วก็ไม่มีเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

พระมหาเศรษฐา เสฏฐมโน (หินศิลา) (2552) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์ แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในไตรภูมิพระร่วง ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในอินเดีย นั้น กระบวนการกำเนิดโลกและจักรวาลในศาสนาพราหมณ์ฮินดูเกิดขึ้นจากเจตจำนงของพระผู้เป็นเจ้า แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในไตรภูมิพระร่วงเกิดขึ้นเพื่อตอบปัญหาของมนุษย์เกี่ยวกับเรื่องโลก และจักรวาลโดยอาศัยแนวคิดหลักจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา แนวคิดพื้นฐานในไตรภูมิพระร่วงก็คือวิวัฒนาการของโลก กำเนิดของมนุษย์และสิ่งแวดลอมต่าง ๆ ใน 31 ภูมิความสำคัญของไตรภูมิพระร่วงอยู่ที่การสอนให้เห็นความไม่เที่ยงแท้ของสรรพสิ่ง แม้การไปเกิดในสุคติภูมิก็ไม่มีแน่นอนต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร การบรรลุประนิพพานเท่านั้นที่จะไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอีกต่อไป อิทธิพลแนวคิดเรื่องไตรภูมิพระร่วงได้สะท้อนผ่านจิตรกรรม สถาปัตยกรรมและวรรณกรรม ซึ่งเป็นความคิดรวบยอดของศิลปินที่สร้างสรรค์ผ่านออกมาในยุคสมัยต่าง ๆ

สมสวัสดิ์ เตชพฤษอินันท์ (2553) ได้ทำวิจัยเรื่อง ความรู้ ความเชื่อ และพฤติกรรมเรื่องกฎแห่งกรรมของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในกรุงเทพมหานคร ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายในกรุงเทพมหานคร มีพื้นฐานพุทธศาสนาในครอบครัว พื้นฐานพุทธศาสนาในโรงเรียน และความรู้เรื่องกรรมอยู่ในระดับสูง มีความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมอยู่ในระดับเชื่อแต่ยังมีข้อสงสัย และมีพฤติกรรมเรื่องกฎแห่งกรรมเหมาะสมกับหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาในระดับมาก พฤติกรรมเรื่องกฎแห่งกรรมของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในกรุงเทพมหานครได้รับอิทธิพลโดยรวมจากความรู้เรื่องกฎแห่งกรรมมากที่สุด รองลงมาคือ พื้นฐานพุทธศาสนาในครอบครัว ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม และพื้นฐานพุทธศาสนาในโรงเรียนตามลำดับ เมื่อพิจารณาอิทธิพลทางตรงพบว่า พฤติกรรมเรื่องกฎแห่งกรรมของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในกรุงเทพมหานครได้รับอิทธิพลทางตรงจากความรู้เรื่องกฎแห่งกรรมมากที่สุด รองลงมาคือ ความรู้เรื่องกฎแห่งกรรม พื้นฐานพุทธศาสนาในครอบครัว และพื้นฐานพุทธศาสนาในโรงเรียนตามลำดับ และเมื่อพิจารณาอิทธิพลทางอ้อม พบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลทางอ้อมสูงที่สุดต่อพฤติกรรมเรื่องกฎแห่งกรรมของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในกรุงเทพมหานครคือ อิทธิพลของพื้นฐานพุทธศาสนาในครอบครัว ส่งผ่านไปยังความรู้เรื่องกฎแห่งกรรม และส่งผ่านไปยังความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม จากผลการศึกษา สรุปได้ว่า นักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในกรุงเทพมหานครจะมีพฤติกรรมเรื่องกฎแห่งกรรมที่เหมาะสมนั้น ควรได้รับการส่งเสริมที่ถูกต้องจากพื้นฐานพุทธศาสนาในครอบครัวและพื้นฐานพุทธศาสนาในโรงเรียน

กรณีย์ ปัญจสุนทร (2561) ได้ทำวิจัยเรื่อง การแก้กรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท, ผลการวิจัยพบว่า คำว่า “กรรม” ในพุทธปรัชญา หมายถึง การกระทำที่เกิดจากเจตนาแล้วแสดงออกทางกายหรือทางวาจา จะเป็นการกระทำที่ดีหรือชั่วก็ได้เป็นเหตุให้ เราจึงต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ トラบเท่าที่ยังไม่ “สิ้นกรรม” หรือ “ดับกรรม” ด้วยการปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 จนสิ้นกิเลส แต่ความเข้าใจเรื่องกรรมของคนไทยนั้นมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนไปจากหลักคำสอนเรื่องกรรมในพุทธปรัชญา โดยมองว่า “กรรม” นั้นเป็นผลของการกระทำที่ไม่ดีของเราในอดีตชาติที่ส่งผลให้ชีวิตในปัจจุบันต้องประสบกับทุกข์เหตุเภทภัยต่างๆ ด้วยทัศนคติเช่นนี้ทำให้เกิดความคิดที่ว่า “เราเกิดมาเพื่อใช้กรรม” จึงพยายามหาวิธี แก้ผลของกรรมชั่ว เช่น การทำบุญด้วยการบริจาคทาน การร่วมงานบุญ เข้าวัดถือศีล ปฏิบัติธรรม บูชาเทพเจ้าองค์ต่างๆ สวดมนต์ คาถาแล้วอุทิศให้แก่เจ้ากรรมนายเป็นต้น หากพิจารณา รูปแบบวิธีการแก้กรรมในสังคมไทยตามกรอบของมรรคองค์มีองค์ 8 การที่ผู้ร่วมพิธีแก้กรรมมีทิวทัศน์เกี่ยวกับความทุกข์ที่เกิดขึ้นในชีวิตว่ามาจากกรรมเก่าหรือเจ้ากรรมนายเวรซึ่งเป็น “ผี” จึงเกิดความเชื่อที่ว่า “คนเราเกิดมาเพื่อใช้กรรม” ไม่สามารถหนีผลจากกรรมได้จึงทำให้เกิดความคิดที่ว่าไม่สามารถแก้ไขปัญหาด้วยตนเองได้จึงต้องแก้ด้วยการรับคำแนะนำจากผู้ทำพิธีแก้กรรม รวมถึงเกิดความคิดที่ว่า การขัดเกลากิเลสของตนเองจนถึงขั้นบรรลุธรรมเป็นอริยบุคคลหรือนิพพานนั้นเกินความสามารถของตนเอง มุ่งหวังเพียงให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นในปัจจุบันและเมื่อเกิดชาติต่อไป การให้ทาน ถือศีล และการปฏิบัติธรรม จึงเป็นไปเพื่อเพิ่มบุญไม่ใช่การขัดเกลากิเลสอย่างที่ควรจะเป็น รวมทั้งการบูชาเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ สวดมนต์ คาถา ยังเป็นวิธีการที่ไม่มีสอนในพุทธปรัชญา การแก้กรรมจึงเป็นอาชีพที่ขัดต่อหลักการทางพุทธปรัชญา เพราะทำให้ ผู้ร่วมพิธี เกิดความหลงความหมกมุ่น และความมกมาย ไม่เป็นอันปฏิบัติกิจหน้าที่อันควร หรือกระทำการสิ่งใดที่สอดคล้องกับหลักของเหตุผลเป็นเหตุให้หลักธรรมคำสอนเสื่อมลง

พระครูวิจิตรธรรมมาทร (เรียน ติสสวโร) (2561) ได้ทำวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง ผลการวิจัยพบว่า 1. แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกพบว่า ภพภูมิในพระไตรปิฎกเป็นดินแดนอันเป็นที่เกิดของสัตว์มีอยู่ 3 ดินแดน เรียกว่า ไตรภูมิ ได้แก่ 1) กามภูมิ คือ ดินแดนอันเป็นที่เกิดของสัตว์ ที่ยังวนเวียนอยู่ในกามประกอบด้วย อบายภูมิ มนุษย์ภูมิ และสวรรค์ภูมิ 2) รูปภูมิ คือ ดินแดนที่เป็นดินแดนที่อยู่เหนือสวรรค์ชั้นปรหมินิมิตตวสวัตติขึ้นไปเรียกว่า พรหมโลก ได้แก่ รูปพรหม และ 3) อรูปภูมิ คือ ดินแดนอันเป็นที่เกิดของสัตว์ที่ไม่มีรูป ไม่มีตัวตน มีแต่เพียงจิต ได้แก่ อรูปพรหม 2. แนวคิดภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง พบว่า ไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณคดีที่สำคัญเล่มหนึ่งของพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อคนไทย พระราชนิพนธ์ขึ้นในสมัยสุโขทัย โดยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พญาลิไท) มีสารัตถะที่พรรณนาถึงคติความเชื่อเกี่ยวกับ นรก สวรรค์ การเวียนว่ายตายเกิด และสัจฐานของโลก ที่แบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ 3. แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง พบว่า มีการกล่าวถึงภพภูมิ เหมือนกัน แต่มีการพรรณนา

เกี่ยวภพภูมิที่แตกต่างกันดังนี้ พระไตรปิฎก มีจุดมุ่งหมายในการแสดง ภพภูมิในลักษณะของการเวียนว่ายตายเกิดที่ทำให้เกิดทุกข์ และแสดงวิธีพ้นทุกข์ด้วยการบรรลุนิพพาน ส่วนไตรภูมิพระร่วงมีจุดมุ่งหมายในการแสดงภพภูมิเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการปกครอง บ้านเมือง และการควบคุมคนในสังคม โดยสอนให้คนทำความดี และเว้นการทำความชั่ว

พิน ดอกบัว, สวัสดิ์ อโณทัย, ณิชภาพรรณ คูวิเศษ (2562, หน้า 286-304) ได้ทำวิจัยเรื่อง แสวงการศึกษาเชิงวิเคราะห์ความมีอยู่ของภพภูมิของชีวิตตามพุทธปรัชญาเถรวาท ผลการวิจัยพบว่า ในพุทธปรัชญาเถรวาทได้มีการแบ่งความมีอยู่ของภพภูมิออกเป็น 2 ประเภทคือ โลกียภูมิและโลกุตตรภูมิ โลกียภูมิเป็นภูมิที่ชีวิตยังคงอยู่ในวิสัยของโลกที่ยังมีกิเลสต้นเหตุต่าง ๆ ยังต้องมีการเวียนว่ายตายเกิดซึ่งต่างจากโลกุตตรภูมิที่มีสภาวะของการอยู่นอกกิเลสต่าง ๆ ปฏิบัติตนให้หลุดพ้นจากความทุกข์ โลกียภูมิได้แบ่งเป็น 2 ระดับใหญ่ ๆ คือ ทุคติภูมิและสุคติภูมิ ทุคติภูมิเป็นภูมิที่ไม่ได้ดีมีทั้งความทุกข์กายทุกข์ใจโดยมี 4 ภูมิ คือ ตีรจกานภูมิ อสุรกายภูมิ เปตติวิสัยภูมิ และนिरยภูมิ ส่วนสุคติภูมิเป็นภูมิที่ดีมีความสุขทั้งกายและใจโดยมี 3 ภูมิ คือ มนุสสภูมิ เทวภูมิ และพรหมภูมิ ความแตกต่างของการกำเนิดเกิดในทุคติภูมิหรือสุคติภูมินั้นขึ้นอยู่กับการกระทำ ของมนุษย์ หากการกระทำใดเป็นไปด้วยอกุศลกรรมบถมีการฆ่าสัตว์ เป็นต้น การกระทำนั้นย่อมส่งผลให้ชีวิตนั้นไปเกิดในทุคติภูมิ แต่หากการกระทำนั้นเป็นไปด้วยกุศลกรรมบถมีการฆ่าสัตว์ เป็นต้น การกระทำนั้นย่อมส่งผลให้ชีวิตนั้นไปเกิดในสุคติภูมิ เพราะในพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าสัตว์มีชีวิตทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกฎแห่งกรรม

บัวบุษรา อัครศรุตพิงศ์ (2562, หน้า 1-17) ได้ทำวิจัยเรื่อง บุรณาการความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยมหากัมมวิมังคสูตร, ผลการวิจัย พบว่า 1. กรรมมีหน้าที่ มีลำดับ และมีระยะเวลาในการให้ผลที่ชัดเจนแก่บุคคลที่กระทำอกุศลกรรม หรือกุศลกรรมให้ได้รับทุกข์หรือสุขอย่างแน่นอน 2. หลักกรรมในมหากัมมวิมังคสูตรได้จำแนกกรรมและผลของกรรมโดยแสดงถึงบุคคล 4 ประเภท คือ 1) ทำชั่วแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก 2) ทำชั่วแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ 3) ทำดีแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ 4) ทำดีแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก 3. ความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทที่นำมาบูรณาการด้วยมหากัมมวิมังคสูตรมีลักษณะ ดังนี้ 1) ผู้ทำชั่วแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรกกี้มี เพราะบุคคลพวกนี้ได้ทำกรรมชั่วต่อเนื่องกันมาตั้งแต่อดีตชาติจนถึงปัจจุบัน 2) ผู้ทำชั่วแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ก็มิ เพราะบุคคลพวกนี้ทำกุศลกรรมไว้มากในชาติก่อน ๆ กุศลกรรมนั้นยังมีแรงให้ผลอยู่ ส่วนกรรมชั่วที่เขาทำใหม่ยังไม่ทันให้ผล 3) ผู้ทำดีแล้วได้เกิดในสุคติโลกสวรรค์ก็มิ เพราะบุคคลพวกนี้ทำความดีติดต่อกันตั้งแต่อดีตชาติจนถึงปัจจุบันกุศลกรรมนั้นส่งผล จึงทำให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ 4) ผู้ทำดีแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรกกี้มี เพราะคนพวกนี้ได้ทำความชั่วไว้มากในชาติก่อน ๆ อกุศลกรรมนั้นยังมีแรงให้ผลอยู่

พระศิระ จิตตสุโก (2567, หน้า 333-347) ได้ทำวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์อำนาจและอิทธิพลของโอปปาติกะตามภพภูมิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า 1. ภพภูมิแบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ (1) กามาวจรภูมิ ซึ่งเกี่ยวข้องกับความรู้สึกพึงพอใจและไม่พึงพอใจ (2) รูปาวจรภูมิ เป็นระดับจิตที่เกี่ยวข้องกับรูปธรรม (3) อรูปาวจรภูมิ เป็นระดับจิตที่เกี่ยวข้องกับอรูปธรรม และ (4) อปริยาปนินภูมิหรือโลกุตตรภูมิ ซึ่งเป็นภูมิของพระอริยะผู้พ้นจากโลกียภูมิ 2. โอปปาติกะคือสัตว์ที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ผ่านการตั้งครุกรรมและคลอด แบ่งเป็น 10 ประเภท ได้แก่ มนุษย์บางจำพวก สัตว์นรก เปรตหรืออสุรกาย เทวดา พรหม วิสุทธิเทพ มาร ยักษ์ นาค และครุฑ โดยแต่ละประเภทมีลักษณะการเกิดและการดำรงอยู่ที่แตกต่างจากสิ่งมีชีวิตทั่วไป 3. ด้านอำนาจและอิทธิพลของโอปปาติกะแบ่งเป็นสองประเภท คือ 1. ประเภทให้คุณ เช่น เทวดาและพรหม ที่ใช้อำนาจในเชิงบวกจากการทำบุญและปฏิบัติธรรม 2. ประเภทให้โทษ เช่น เปรต อสุรกาย มาร ซึ่งมีอำนาจในการเข้าสิงจำแลงกาย และเนรมิต อิทธิพลของความเชื่อในอำนาจของโอปปาติกะส่งผลต่อความเชื่อของคนไทยในด้านการเวียนว่ายตายเกิด กรรมและผลกรรม ภพภูมิ ตลอดจนประเพณีและวัฒนธรรม เช่น การทำบุญตักบาตรเทโว สงกรานต์ ลอยกระทง สารทเดือนสิบ และบุญบังไฟ นอกจากนี้ยังมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนในสังคม โดยกระตุ้นให้ละเว้นความชั่ว มุ่งสร้างกรรมดี และดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาท อันนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมที่สงบสุข

พระครูโสภิตพัฒนโชติ(สุพรรณ เตชะ), พูนชัย ปันนียะ, เทพประวิณ จันทรแรง (2567, หน้า 14-15) ได้ทำวิจัยเรื่อง รูปแบบการอธิบายเรื่องภพภูมิเพื่อแก้ปัญหาเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในสังคมปัจจุบัน ผลการวิจัยพบว่า 1) ภพภูมิในพระพุทธศาสนามีความหมายหลากหลาย เช่น การดำรงอยู่ในภาวะต่าง ๆ ตามแนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพระไตรปิฎก ภพภูมิแบ่งเป็น 3 ชั้น ได้แก่ กามภพ หรือ กามภูมิ (2) รูปภพ หรือ รูปภูมิ (3) อรูปภพ หรือ อรูปภูมิ 2) การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของภพภูมิในคำสอนอื่น ๆ ในพระพุทธศาสนาพบว่ามีสองลักษณะสำคัญ: (1) เชิงโครงสร้างทางจักรวาลวิทยาที่อธิบายถึงการเกิดและการเสื่อมสลายของภพภูมิตามกฎไตรลักษณ์ (2) เชิงจิตวิทยาที่เน้นการเกิดขึ้นของภพภูมิภายในจิตผ่านอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน 3) สำหรับการเสนอแนวทางการอธิบายภพภูมิเพื่อแก้ปัญหาเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในสังคมปัจจุบันเป็นการนำคำสอนปฏิบัติจรรยาบรรณมาใช้ในการอธิบายภพภูมิโดยเน้นเหตุการณ์ในชีวิตปัจจุบัน ที่ตรวจสอบได้เชิงประจักษ์โดยให้คุณค่าแก่ความสุขและความทุกข์ในชีวิตนี้มากกว่าชีวิตหลัง ความตาย ซึ่งไม่ขัดแย้งกับความเชื่อเรื่องสังสารวัฏในพระพุทธศาสนาแต่ประการใด

พระปลัดญาณธรรมสิทธิ์ ฉนุทนมโธ (อินทรักษา) (2567) ได้ทำวิจัยเรื่อง วิเคราะห์เรื่องกรรมและการแก้กรรมตามหลักพระพุทธศาสนา, ผลการวิจัยพบว่าคำว่า กรรม คือ การกระทำ การงาน หรือ ผลของการกระทำที่ให้ผลในชาตินี้และชาติหน้า มีอาการจงใจหรือตั้งใจในการกระทำ การกระทำเกินขอบเขตนำมาซึ่งกรรมชั่ว เช่น โลกมาโทสะมาก และโมหะมาก และเกิดกรรมดี เช่น

ความอโงก ความอโมหะ และความอโมหะ กรรมสามารถแบ่งออกเป็น 3 ด้าน คือ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม และยังแบ่งกรรมจะแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ กุศลกรรมและ อกุศลกรรม การแบ่งกรรมตามเวลาจะมีกรรมเก่าและกรรมใหม่ และการแบ่งตามลักษณะของกรรมจะมี (1) กรรมดำมีวิบากดำ (2) กรรมขาวมีวิบากขาว (3) กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว และ (4) กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว ถ้าเราใช้ความเข้าใจนี้อาจช่วยให้เรามองเห็นความซับซ้อนของกรรม และผลกระทบของกรรมต่อชีวิตของเราได้ดีขึ้น การแก้กรรมลักษณะข้ามภพข้ามชาตินั้นไม่สามารถแก้ได้ ใครทำกรรมใดไว้ด้วยเจตนาที่ต้องเสวยกรรมนั้น เช่น พระโมคคัลลานะที่ถูกครอบงำ พระเทวทัตที่ถูกแผ่นดินสูบ หากว่าตามสังคมนั้นแก้ได้หรือลดน้อยลง บรรเทาลงด้วยการทำดี สร้างบารมีคือทำให้เต็มอยู่เสมอ ไม่ให้มารได้ช่อง เช่น ทำสังคหวัตถุด้วยการให้ทาน/อภัยทาน ให้ปียวาจา ให้อัตถจริย ให้สมานัตตตา สาเหตุสำคัญที่ทำให้บุคคลทำกรรม คือ อกุศลมูล ได้แก่ โสภ โกรธ หลง แก่ความโลภด้วยการให้ แก่โกรธด้วยการเมตตา แก่หลงด้วยปัญญา อนึ่ง ทางดับกรรมจึงต้องดูที่สาเหตุการเกิดและดับ ผัสสะเป็นเหตุให้เกิดกรรม เมื่อผัสสะดับกรรมจึงดับ กรรมและการแก้กรรม ผู้ที่ต้องการแก้กรรม ส่วนใหญ่มักจะเป็นผู้ที่กำลังประสบปัญหาในชีวิต ยังไม่สามารถหาทางออกได้ การแก้กรรมของคนในสังคมปัจจุบันเพื่อให้เกิดความสบายใจ เขาใจโล่งใจด้วยกิจกรรมใด ๆ ที่ทำได้ง่าย คือ การสวดมนต์ ไหว้พระ ไหว้บูชาเทพต่าง ๆ รักษาศีล 5 และศีล 8 กินเจ ถวายสังฆทาน ถวายผ้าไตรจีวร เป็นการทำบุญบำรุงพระพุทธศาสนา การทำบุญปล่อยสัตว์ การให้ทาน การปฏิบัติธรรม และการทำบุญโลงศพ พิมพ์หนังสือธรรมะแจก บริจาคค่าน้ำ ค่าไฟ ชื้อข้าวสารถวายวัด เลี้ยงอาหารเด็กกำพร้าตามสถานสงเคราะห์เป็นการสั่งสมบุญกุศล มีโมเดลแห่งองค์ความรู้ว่า สร้างทานบารมี สื่อสารสังคม สังคมสงเคราะห์ คบคนดี

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า ภาวภูมิปรากฏในพระไตรปิฎกและวรรณคดีไตรภูมิพระร่วงที่ปรากฏในลักษณะที่เป็นพุทธปรัชญา มีแนวคิดเป็นไปในลักษณะที่เชื่อมโยงแนวคิดจากความเชื่อเรื่องกรรม ผลของกรรม กรรมของแต่ละบุคคล นำไปสู่ภวภูมิที่แตกต่างกัน

1.8 นิยามศัพท์เฉพาะ

วิเคราะห์ หมายถึง การพิจารณาแยกแยะ การไตร่ตรอง หรือการใคร่ครวญ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือเรื่องใดเรื่องหนึ่งออกเป็นส่วน ๆ อย่างละเอียด

ความเชื่อ หมายถึง ศรัทธา 4 ประการในพระพุทธศาสนา ได้แก่ กัมมสัทธา เชื่อกรรม วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรม กัมมสกตาสัทธา แต่ละบุคคลมีกรรมเป็นของตนเอง และตถาคตโพธิสัทธา คือเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธศาสนาแล้วนำไปสู่คำสอนของพระองค์

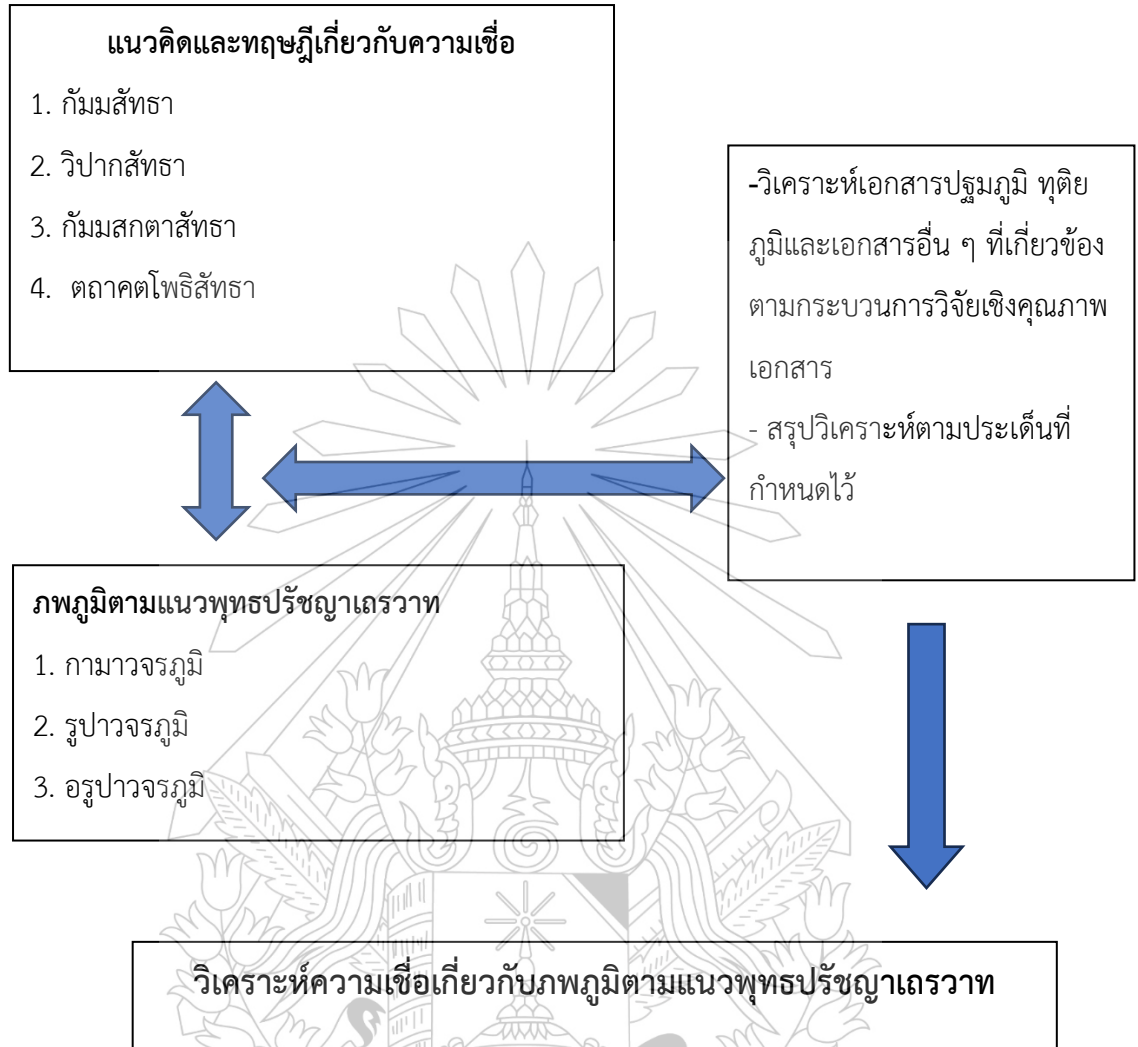
ภพภูมิ หมายถึง โลกหรือสถานที่อันเป็นที่อาศัยอยู่ของสรรพสัตว์ผู้ยังมีกิเลส ยังไม่เข้าสู่พระนิพพาน นั้นหมายความว่ามนุษย์ตลอดถึงสรรพสัตว์ทั้งปวงเมื่อยังไม่หมดกิเลส ก็ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ และเสวยผลแห่งกรรมตามแต่กุศลและอกุศลที่ตนสั่งสมไว้

ภพภูมิในพระไตรปิฎก หมายถึง แนวคิดกับภูมิ 3 ประกอบด้วย 1) กามภูมิ คือ ดินแดนอันเป็นที่เกิดของสัตว์ที่ยังวนเวียนอยู่ในกามประกอบด้วย อบายภูมิ มนุษย์ภูมิ และสวรรค์ภูมิ 2) รูปภูมิคือ ดินแดนที่เป็นดินแดนที่อยู่เหนือสวรรค์ชั้นปรหมินิมิตตสวรรค์ขึ้นไปเรียกว่า พรหมโลก ได้แก่ รูปพรหม และ 3) อรูปภูมิคือ ดินแดนอันเป็นที่เกิดของสัตว์ที่ไม่มีรูป ไม่มีตัวตน มีแต่เพียงจิต ได้แก่ อรูปพรหม

พุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง หลักคำสอนที่เป็นความจริงและปฏิบัติได้อย่างมีเหตุผล เป็นหลักคำสอนเกี่ยวกับความจริง (สัจธรรม) และหลักปฏิบัติ (จริยธรรม) เป็นหลักคำสอนที่ยึดตามแนวพระเถระนิกายเถรวาท

1.9 สรุปกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดการวิจัย

บทที่ 2

แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ

การวิจัยเรื่อง วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทนี้ ผู้วิจัยโดยได้
ทำการศึกษา ในประเด็น ดังนี้

- 2.1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับความเชื่อ
- 2.2 ความเชื่อตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท
- 2.3 สรุป

2.1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับความเชื่อ

“ความเชื่อ” คือสภาพของจิตที่ยอมรับว่าสิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นจริง แม้จะไม่สามารถพิสูจน์ได้
สมบูรณ์ ความเชื่อเป็นพื้นฐานของพฤติกรรม การตัดสินใจ และค่านิยมของมนุษย์ทั้งในระดับปัจเจก
และสังคม ความเชื่อเป็นวัฒนธรรมที่มนุษย์ในสังคมจะต้องมีไม่ว่าจะเป็นสังคมที่เจริญหรือไม่เจริญ
สังคมที่มีตัวอักษรใช้หรือไม่มีตัวอักษรใช้ สังคมล่าสัตว์ สังคมเกษตรกรรม หรือแม้แต่ในสังคม
อุตสาหกรรมแล้วแต่มีคุณสมบัติร่วมกันอยู่อย่างหนึ่ง คือ มนุษย์ทุกคนต่างมีข้อยึดถือที่เป็นของ
ตนเองแล้วอยู่ภายในใจที่อาจเหมือนกัน คล้ายคลึงกัน หรือแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อม ตาม
เงื่อนไขของกาลเทศะ ที่ลึกกว่าทัศนคติ มากกว่าค่านิยม และหนักแน่นกว่าโลกทัศน์ นั่นก็คือ มนุษย์
ทุกคนมีความเชื่อ (พรพรหม ชลารัตน์, 2544, หน้า 12) ความเชื่อ เป็นสภาวะทางจิตที่ตอบรับต่อสิ่ง
ใดสิ่งหนึ่งว่าเป็นความจริง แม้สิ่งนั้นจะยังไม่สามารถพิสูจน์ได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดก็ตาม โดยความ
เชื่อนี้ถือเป็นรากฐานสำคัญที่กำหนดพฤติกรรม การตัดสินใจ และค่านิยมของมนุษย์ ทั้งในระดับ
บุคคลและสังคม ความเชื่อเปรียบเสมือนวัฒนธรรมสากลที่ดำรงอยู่ในทุกอารยธรรม ไม่ว่าจะ
สังคมที่ก้าวหน้าทางเทคโนโลยีหรือสังคมแบบปฐมภูมิ สังคมเกษตรกรรมหรืออุตสาหกรรม ต่างก็มี
จุดร่วมประการหนึ่งคือ “การมีหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ” ซึ่งอาจมีความคล้ายคลึงหรือแตกต่างกันไปตาม
ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมและบริบทของกาลเวลา ทั้งนี้ ความเชื่อถือเป็นสิ่งที่ฝังรากลึกยิ่งกว่าทัศนคติ
มีอิทธิพลมากกว่าค่านิยม และมีความหนักแน่นมั่นคงยิ่งกว่าโลกทัศน์ทั่วไป เพราะมนุษย์ทุกคนล้วน
ขับเคลื่อนชีวิตด้วยความเชื่อเป็นสำคัญ

ความเชื่อเป็นความคิดความเข้าใจที่มีอิทธิพลโดยตรงต่อการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์เมื่อมี
ความเชื่ออย่างไร ความเชื่อนั่นก็เป็นตัวกำหนดให้ปฏิบัติตามสิ่งที่เชื่อทั้ง ๆ ที่ความเชื่อนั้นอาจไม่อยู่
บนพื้นฐานของความเป็นจริงก็ตาม การที่มนุษย์ทุกคนมีพฤติกรรมที่แตกต่างกันออกไปก็เนื่องมาจาก

ความคิด ประสบการณ์ และความเชื่อของแต่ละบุคคลซึ่งมีอำนาจในการควบคุมตนเองให้ปฏิบัติในลักษณะที่แตกต่างกันไปเพราะมนุษย์ไม่ว่าจะอยู่ในสังคมใด ระดับใดย่อมต้องเผชิญกับภาวะที่ไม่สบายใจ ไม่นั่นคง รู้สึกเสี่ยงและไม่มั่นใจในอนาคตเมื่อถึงเวลานั้นมนุษย์จะอาศัยความเชื่อเพื่อที่จะช่วยบำบัดจิตใจ (ประยงค์ ลีมิตรสกุล, 2536, หน้า 15)

ความเชื่อทางศาสนา ก็เป็นวัฒนธรรมส่วนหนึ่งที่ช่วยตอบสนองความต้องการทางจิตใจของมนุษย์ให้มนุษย์มีความสบายใจ มีความมั่นคงทางจิตใจในภาวะที่ต้องเสี่ยงหรือมีความไม่แน่ใจในชีวิต ความเชื่อทางศาสนาต่างจากความเชื่ออื่น ๆ ในวัฒนธรรมตรงที่เป็นความเชื่อที่เกี่ยวกับพิธีกรรมและอำนาจเหนือธรรมชาติต่าง ๆ เชื่อว่ามีอำนาจในการให้คุณให้โทษกับมนุษย์ โดยมนุษย์ใช้พิธีกรรมเป็นสื่อในการต่อรองกับอำนาจเหนือธรรมชาตินั้น ดังนั้นความเชื่อทางศาสนาในทุกสังคมจึงมีลักษณะเป็นการผสมผสานของความเชื่อและพิธีกรรม (พรพรหม ชลรัตน์, 2544, หน้า 13) ความเชื่อทางศาสนา" ถือเป็นองค์ประกอบหนึ่งของวัฒนธรรมที่ทำหน้าที่เยียวยาและตอบสนองความต้องการด้านจิตใจ ช่วยสร้างความมั่นใจและความรู้สึกมั่นคงให้แก่มนุษย์ท่ามกลางสภาวะชีวิตที่เต็มไปด้วยความเสี่ยงและความไม่แน่นอน สิ่งที่ทำให้ความเชื่อทางศาสนาแตกต่างจากความเชื่อทั่วไปในวัฒนธรรม คือการมุ่งเน้นไปที่ อำนาจเหนือธรรมชาติ และสิ่งที่อยู่นอกเหนือการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ โดยมีความเชื่อว่าอำนาจเหล่านั้นสามารถส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตได้ มนุษย์จึงสร้างสรรค์ "พิธีกรรม" ขึ้นเพื่อใช้เป็นสื่อกลางในการสื่อสารหรือต่อรองกับอำนาจดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ ความเชื่อทางศาสนาในทุกสังคมจึงดำรงอยู่ด้วยการหลอมรวมกันระหว่าง ทัศนคติความเชื่อและแนวปฏิบัติทางพิธีกรรม อย่างไม่อาจแยกขาดจากกันได้

2.1.1 ความหมายของความเชื่อ

ในส่วนของความหมายของความเชื่อนั้น ได้มีนักวิชาการได้นำเสนอความหมายของ ความเชื่อไว้อย่างหลากหลาย ซึ่งสามารถสรุปได้ ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2546, หน้า 37) ได้ให้ความหมายคำว่า เชื่อ หมายถึง เห็นตามด้วย, มั่นใจ, ไว้ใจ

ธวัช ปุณโณธก (2525, หน้า 100) ได้กล่าวว่า “ความเชื่อ คือ การยอมรับอันเกิดในจิตสำนึกของ มนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่เป็นผลดีหรือร้ายต่อมนุษย์หรือสังคม แม้อำนาจเหนือ พลังธรรมชาติเหล่านี้ ไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริง แต่มนุษย์ในสังคมหนึ่งยอมรับและให้ความเคารพยำเกรง

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2524, หน้า 1) กล่าวว่า “ความเชื่อ” คือ ความเชื่อที่เกิดจากมนุษย์แต่ละ ท้องถิ่น มีปัญหาในการดำเนินชีวิต มนุษย์จึงคิดว่าน่าจะมีอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติบันดาลให้เป็นไปเช่นนั้น มนุษย์จึงควรทำให้อำนาจเหนือธรรมชาตินั้นพอใจ เพื่อคลี่คลายปัญหาลงได้ หรือพ้นภัยแล้วควรแสดงความกตัญญูทเวทิตด้วยการเช่นสรวง บูชา หรือการประกอบ พิธีกรรมต่าง ๆ

ทัศนีย์ ทานตะวณิช (2537, หน้า 24) กล่าวว่า “ความเชื่อ” คือ การยอมรับนับถือหรือยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งทั้งที่มีตัวตนก็ตามว่าเป็นจริงหรือมีอยู่จริง การยอมรับหรือการยึดมั่นนี้อาจมีหลักฐานที่จะพิสูจน์ได้หรือไม่มีหลักฐานจะพิสูจน์สิ่งนั้นให้เห็นจริงก็ได้

มณี พะยอมยงค์ (2529, หน้า 201) กล่าวว่า “ความเชื่อ” คือ ความยึดถือของตน ซึ่งเกิดจากสิ่งที่เหนืออำนาจมนุษย์ เป็นอำนาจของดิน ฟ้า อากาศ ภัยธรรมชาติหรือเหตุการณ์ที่มนุษย์ไม่รู้สาเหตุว่าเกิดขึ้นจากอะไรจึงเกิดยอมรับและนับถือ ความเชื่อในแต่ละถิ่นย่อมแตกต่างกันไป ความเชื่อคือการยอมรับอันเกิดอยู่ในจิตสำนึกของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ ความเชื่อเป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ทุกคน เมื่อเกิดการเพาะบ่มความเชื่อโดยอาศัยสิ่งแวดล้อมที่ได้สัมผัสเป็นประจำ เป็นเครื่องช่วยให้ความเชื่อเจริญเติบโต จึงเกิดรูปเกิดสัญลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง จึงเกิดความเชื่อในรูปแบบความเชื่อที่เป็นรูปธรรมและความเชื่อที่เป็นนามธรรม “ความเชื่อ” คือหลักยึดเหนี่ยวที่ก่อตัวขึ้นจากความพยายามในการทำความเข้าใจสถานะที่อยู่เหนือการควบคุมของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็ นอิทธิพลของลมฟ้าอากาศ ภัยพิบัติทางธรรมชาติ หรือปรากฏการณ์ลึกลับที่หาคำอธิบายไม่ได้ จนนำไปสู่การยอมรับและเคารพยำเกรงต่อสิ่งเหล่านั้น ความเชื่อเป็นสัญชาตญาณพื้นฐานที่ดำรงอยู่ในมนุษย์ทุกคน โดยมีสภาพแวดล้อมที่สัมผัสอยู่เป็นนิจเป็นตัวบ่มเพาะให้ความเชื่อนั้นงอกงามและมั่นคงขึ้น ซึ่งความเชื่อในแต่ละภูมิสังคมย่อมมีเอกลักษณ์ที่แตกต่างกันไปตามบริบท เมื่อความเชื่อถูกสะสมจนตกผลึกจะมีการสร้าง “สัญลักษณ์” หรือรูปสัญลักษณ์แทนความหมายนั้น ๆ จนปรากฏออกมาใน 2 รูปแบบหลัก คือ ความเชื่อเชิงรูปธรรม ที่มองเห็นได้ และ ความเชื่อเชิงนามธรรม ที่เป็นสภาวะทางจิตวิญญาณ

สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2544, หน้า 53) กล่าวว่า ความเชื่อ คือ “ความเห็นตามความมั่นใจ ความไว้วางใจความเชื่อของแต่ละคนเกิดจากความค่านึง ความปรารถนาจะรู้ได้เห็น แต่ไม่อาจรู้ได้เห็น ความปรารถนาจะได้ประสบ หรือไม่ประสงค์จะประสบ แต่ไม่มั่นใจว่าจะเป็ นตามที่ต้องการถ้าเหตุการณ์ใดมีความเสี่ยงสูงก็จะเกิดความหวาดกลัว เกิดความวิตกกังวลมากก็จะพยายามหาสิ่งยึดเหนี่ยวเพื่อความมั่นใจและความไว้วางใจ ให้แก่ตนเอง ความเชื่อสามารถนำมาซึ่งความศรัทธา ส่วนความเชื่อทางศาสนานั้น ถือเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวทางจิตและเป็นสัจธรรม ที่เป็นสากลจัดเป็นความเชื่อที่มีภูมิปัญญาและรากเหง้า

กิ่งแก้ว อัดถากร (2523, หน้า 91) ได้ให้ความหมายของความเชื่อไว้ว่า ความเชื่อหมายถึง เห็นด้วย เห็นจริงตามเช่นนั้นด้วยความรู้สึกรหรือไตร่ตรองเหตุผลก็ตาม

ทัศนีย์ ทานตะวณิช (2538, หน้า 224) ได้ให้ความหมายของความเชื่อไว้ว่า ความเชื่อหมายถึง การยอมรับนับถือหรือยึดมั่นในสิ่งใด สิ่งหนึ่ง ทั้งที่มีตัวตนก็ตามว่าเป็นจริง หรือมีอยู่จริง การยอมรับหรือการยึดมั่นนี้อาจมีหลักฐานที่จะพิสูจน์ได้หรือไม่มีหลักฐานจะพิสูจน์สิ่งนั้นให้เห็นจริงก็ได้

อมรา วงศ์ศาศพิชญ์ (2544, หน้า 27) กล่าวว่า “ความเชื่อทางศาสนาเป็นวัฒนธรรมความเชื่อของมนุษย์ ถูกอธิบายความหมายไว้ว่า ความเชื่อทางศาสนา หรือความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ ดังนั้นความเชื่อทางศาสนาจึงถูกอธิบายแตกต่างจากความเชื่ออื่น คือ เป็นความหมายเกี่ยวกับความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ถึงแม้ว่าคำสอนเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะไม่ได้เป็นคำสั่งสอนทางศาสนา ความเชื่อในฤกษ์พิศาคก็ถูกรวมเรียกเป็นศาสนา เพราะเป็นความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น พระภูมิเจ้าที่ ผีปู่ตา เจ้าเข้าทรง เทพเจ้า เป็นต้น

เดือน คำดี (2541, หน้า 12) กล่าวว่า “ความเชื่อในทางศาสนานั้นเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการปฏิบัติทางศาสนา และมักจะเข้าใจว่า ความเชื่อ ลัทธิ และศาสนาเป็นเรื่องเดียวกัน อย่างไรก็ตามเขาเห็นว่า ความเชื่อมีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา คือ เป็นพลังแห่งพัฒนาการของศาสนา ความเชื่อ-ศาสนา จึงเป็นพลังงานทางสังคม ที่สำคัญครอบคลุมกิจกรรมของมนุษย์ไปทุกด้าน ไม่ว่าจะทางการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา

ยศ สันตสมบัติ (2542, หน้า 175) กล่าวว่า “ความเชื่อเป็นกลไกในการควบคุมสังคม เป็นพื้นฐานของการสร้างกฎเกณฑ์ จารีตประเพณี วิถีปฏิบัติที่ได้รับการถ่ายทอดผ่านกระบวนการเรียนรู้ของสังคม ผ่านตำนานและพิธีกรรมที่ได้รับการสานต่อ

สุวัฒน์ จันทรจางง (2540, หน้า 1) กล่าวว่า “ในบางแง่ของความเชื่อกับศาสนามีนักวิชาการเชื่อว่า ความเชื่อเป็นปรากฏการณ์ทางจิตของมนุษย์ ที่เกิดขึ้นจากความอยากรู้อยากเห็น จัดว่าเป็นสัญชาตญาณดั้งเดิม มนุษย์เป็นผู้แสวงหาความรู้ ความเชื่อ ประสบการณ์ด้วยประสาทสัมผัส เพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการที่จะใช้ความคิด

ศิราพร ฐิตะมาน (2533, หน้า 5) กล่าวว่า ความเชื่อและศาสนามีอิทธิพลต่อสังคม เป็นอย่างมากจึงกลายเป็นระบบสังคมระบบหนึ่ง ที่มีความสัมพันธ์กับระบบอื่นในสังคม คือระบบเมือง ระบบเศรษฐกิจ และระบบการศึกษา เป็นต้น ในเมืองระบบความเชื่อและศาสนาเป็นวัฒนธรรม ซึ่งมีธรรมชาติที่จะเปลี่ยนแปลงปรับเปลี่ยนตัวเองไปตามสถานการณ์ สิ่งแวดล้อมและความต้องการของสังคมในแต่ละยุคสมัย ระบบความเชื่อศาสนาระบบหนึ่งอาจจะปรับตัวให้ผสมผสานกลมกลืนกับระบบความเชื่อศาสนาระบบอื่น ๆ ที่มีอยู่ในสังคมนั้น ในเมื่อศาสนาเป็นวัฒนธรรม เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนแต่ละกลุ่ม หากสังคมใดเป็นสังคมซับซ้อนประกอบด้วยกลุ่มคนหลายกลุ่มหลายวัฒนธรรม จะทำให้มีระบบความเชื่อได้หลายระบบ “ความเชื่อและศาสนา” มีอิทธิพลต่อโครงสร้างสังคมอย่างลึกซึ้ง จนถือเป็นระบบสังคมหนึ่งที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับระบบอื่น ๆ เช่น การเมือง เศรษฐกิจ และการศึกษา โดยธรรมชาติของความเชื่อและศาสนาในฐานะที่เป็นวัฒนธรรมย่อมมี ความยืดหยุ่น และปรับเปลี่ยน ไปตามสภาพแวดล้อมหรือความต้องการของสังคมในแต่ละยุคสมัย ในกระบวนการปรับตัวนี้ ระบบความเชื่อหนึ่งอาจหลอมรวมเข้ากับอีกระบบหนึ่งได้อย่างกลมกลืน และเนื่องจากศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของ วิถีชีวิต ดังนั้นในสังคมที่มีความซับซ้อนและประกอบด้วยกลุ่มคนที่มีความ

หลากหลายทางวัฒนธรรม ย่อมส่งผลให้เกิด ระบบความเชื่อที่หลากหลาย ดำรงอยู่ร่วมกันภายในสังคมนั้นได้

दनัย ไชโยธา (2538, หน้า 69) กล่าวว่า ความเชื่อเป็นพื้นฐานให้เกิดการกระทำสิ่งต่าง ๆ ทั้งในด้านดีและด้านร้ายถ้าเกิดความเชื่อขึ้นเป็นความเชื่อที่ไม่เบียดเบียนผู้ใด และเป็นความเชื่อที่ไม่มงายการกระทำที่เกิดจากความเชื่อเช่นนี้จะเป็นมงคลแก่ชีวิตและสังคม ส่วนความเชื่อศาสนาของคนไทยนั้น เป็นความเชื่อประเภทที่เกิดจากความประเทืองปัญญา คนไทยในแต่ละภาคจะมีความเชื่อในบางเรื่องสอดคล้องกัน หรืออาจกล่าวได้ว่า คนที่มีพื้นฐานความคิด ข้อจำกัด และปัจจัยทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีใกล้เคียงกัน จะมีความเชื่อทางศาสนาคล้ายคลึงกัน

อานันท์ กาญจนพันธุ์ และฉลาดชาย รมิตานนท์ (2541, หน้า 3) ได้กล่าวถึงความเชื่อศาสนาของสังคมล้านนาว่า “พื้นฐานความเชื่อมิได้แตกต่างไปจากความเชื่อศาสนาของประชาชนถิ่นอื่น แต่ผลของพฤติกรรมทางความเชื่ออาจแสดงออกมาให้เห็นแตกต่างกัน กล่าวคือในสังคมล้านนาเห็นว่าหากชุมชนเกิดอาเพศหรือการดลบันดาลให้เกิดโชคลาภ และหายจากเจ็บป่วยเชื่อว่าได้รับอิทธิพลจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้วิเคราะห์ระบบความเชื่อทางศาสนาในสังคมล้านนาว่า โดยพื้นฐานแล้วไม่ได้มีความแตกต่างไปจากความเชื่อของประชาชนในภูมิภาคอื่นอย่างมีนัยสำคัญ ทว่าลักษณะการแสดงออกหรือพฤติกรรมที่ตอบสนองต่อความเชื่อขึ้นอาจมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ในบริบทของชาวล้านนา มักมีความเชื่อว่าปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเหตุอาเพศภัยพิบัติ การได้รับโชคลาภบันดาล หรือแม้แต่การหายจากอาการเจ็บไข้ได้ป่วย ล้วนมีมูลเหตุมาจากอิทธิพลและการดลบันดาลของ "สิ่งศักดิ์สิทธิ์" ทั้งสิ้น

กล่าวโดยสรุป ความเชื่อ จึงหมายถึง การยอมรับหรือการนับถือในสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งอาจพิสูจน์ได้หรือไม่ได้ก็ตามของมนุษย์แต่ละท้องถิ่นที่มีลักษณะแตกต่างกันไปอาจเป็นความ เชื่อเกี่ยวกับพลังอำนาจเหนือธรรมชาติหรืออาจเป็นความเชื่อที่เกิดจากการบ่มเพาะและมีการสืบทอดส่งต่อกันมาจากบรรพบุรุษ

2.1.2 ประเภทของความเชื่อ

ในบริบทของสังคมไทยมีความเชื่อที่หลากหลาย อันเป็นที่มาของความเชื่อและพิธีกรรมและประเพณีมีธรรมเนียมและรูปแบบการปฏิบัติที่แปลกแยกแตกต่างกันไปโดยความ เชื่อที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทย สามารถแบ่งออกเป็นกลุ่มของความเชื่อได้ ดังนี้

ความเชื่อของคนไทยในแต่ละท้องถิ่น มีความเป็นมาและการแสดงออกทั้งที่คล้ายคลึงกัน และส่วนที่แตกต่างกันตามลักษณะภูมิประเทศ มีนักวิชาการทางด้านคติชนหลายท่านสนใจศึกษาความเชื่อของคนไทยในเรื่องต่าง ๆ ได้แบ่งประเภทของความเชื่อไว้ดังต่อไปนี้

ประเทือง คล้ายสุวรรณ (2531, หน้า 69) ได้แบ่งความเชื่อโดยยึดเหตุผลตามคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ คือ

- 1) ความเชื่อที่มีเหตุผล
- 2) ความเชื่อที่ไม่มีเหตุผล

อานนท์ อภาภิรมย์ (2525, หน้า 130) ได้แสดงทรรศนะว่าถ้าพิจารณาความเชื่อจากบุคคลแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

- 1) ความเชื่อส่วนบุคคล
- 2) ความเชื่อของกลุ่มชน

สมิธ สระอุบล(2532, หน้า 54) ได้แบ่งความเชื่อเป็น 2 ประเภท คือ

- 1) ความเชื่อทั่วไป หรือความเชื่อธรรมดา (Belife)
- 2) ความเชื่อแฝงไว้ด้วยความกลัว หรือ ความเชื่อทางไสยศาสตร์ (Supperstition)

เพ็ญศรี ตุ๊ก (2536, หน้า 69) ได้แบ่งความเชื่อเป็น 2 ประเภท ดังนี้ คือ

- 1) ความเชื่อที่เป็นนามธรรม
- 2) ความเชื่อที่เป็นรูปธรรม

เดือน คำดี (2541, หน้า 17) ได้กล่าวไว้ว่าความเชื่อแบ่งออกเป็น 2 สาย ดังต่อไปนี้ คือ

- 1) ความเชื่อสายเทวนิยม
- 2) ความเชื่อสายอเทวนิยม

เสนหา บุญรักษ์ (2527, หน้า 226) ได้กล่าวถึงความเชื่อโดยแบ่งเป็น 11 ประเภท ดังนี้

คือ

- 1) ความเชื่อบุคคล
- 2) ความเชื่อสิ่งแวดล้อม
- 3) ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์
- 4) ความเชื่อเรื่องเพศ
- 5) ความเชื่อเรื่องสุขภาพและสวัสดิการ
- 6) ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม โชคเคราะห์
- 7) ความเชื่อเรื่องความฝัน
- 8) ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลังไสยศาสตร์
- 9) ความเชื่อเรื่องภูตผีปีศาจ
- 10) ความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์
- 11) ความเชื่อเรื่องหมอดูโหราศาสตร์

ผาสุก มุทเมธา (2535, หน้า 123) ได้แบ่งความเชื่อโดยยึดเอาเวลาเกิดขึ้นก่อน หลังได้

ดังนี้

- 1) ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์

- 2) ความเชื่อเรื่องภูตผีปีศาจ
- 3) ความเชื่อสิ่งแวมดล่อมและเหตุการณ์ตามธรรมชาติ
- 4) ความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์
- 5) ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง
- 6) ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์
- 7) ความเชื่อเรื่องโชคกลางฤกษ์ยาม
- 8) ความเชื่อเรื่องความฝัน
- 9) ความเชื่อเกี่ยวกับบุคลิกลักษณะของคน
- 10) ความเชื่อเกี่ยวกับตัวบุคคล
- 11) ความเชื่อเรื่องสุขภาพ

สมปราชญ์ อัมมะพันธ์ (2536, หน้า 8) ได้แบ่งประเภทความเชื่อได้ดังนี้

- 1) ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ
- 2) ความเชื่อเรื่องยากกลางบ้าน
- 3) ความเชื่อเรื่องโชคกลาง
- 4) ความเชื่อเรื่องนิมิตและฝัน
- 5) ความเชื่อไสยศาสตร์
- 6) ความเชื่อเรื่องลักษณะคนและสัตว์
- 7) ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือศาสนา
- 8) ความเชื่อเรื่องการทำมาหากินและอาชีพ
- 9) ความเชื่อเรื่องเคล็ด
- 10) ความเชื่อเรื่องภูตผีปีศาจ
- 11) ความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์
- 12) ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์

จากเนื้อความสามารถสรุปประเภทของความเชื่อจากการศึกษารวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจะเห็นได้ว่าแบ่งออกได้หลายเกณฑ์ แล้วแต่ว่าจะกำหนดประเภทโดยยึดถืออะไรเป็นหลัก แต่ส่วนใหญ่ก็มีลักษณะใกล้เคียงกัน กฎเกณฑ์ดังกล่าวล้วนอยู่ในกรอบของความเชื่อ สรุปเป็น 2 ประการ ดังนี้

- 1) ความเชื่อที่มีเหตุผล เป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นทีหลังได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับการรักษาโรค การพยากรณ์ การเกิด การตาย นรก สวรรค์ ศาสนาประเพณี การประกอบอาชีพ เกี่ยวกับครัวเรือน และสุขภาพ เป็นต้น

2) ความเชื่อที่ไม่มีเหตุผล เป็นความเชื่อดั้งเดิม เป็นความเชื่อส่วนบุคคล หรือ ความเชื่อพื้นบ้าน ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ภูตผีปีศาจ ไสยศาสตร์ ฯลฯ มณี พยอมยงค์ (2529, หน้า 120) ได้แบ่งความเชื่อออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

1. ความเชื่อที่มงายไร้เหตุผล คือ ยังไม่ทราบเจตนา
2. ความเชื่อที่มีเจตนาแฝงอยู่ เพื่ออบรมสั่งสอนให้คนประพฤติดี อยู่ร่วมกับสังคม อย่างถูกต้องและเกิดสุขแก่ตนเอง

ภิญโญ จิตต์ธรรม (2517, หน้า 46-47) ได้แบ่งประเภทความเชื่อออกเป็น 6 ประเภท ดังนี้

1. ความเชื่อที่เกิดจากความกลัว เช่น เอาหนามล้อมบ้านขณะมีคนคลอดลูกเชื่อว่า เป็นการป้องกันผีกระสือมากินตับไตไส้พุงของควา ๆ ของแม่และเด็ก เป็นต้น

2. ความเชื่อที่เกิดจากปรากฏการณ์ธรรมชาติ และการสังเกตธรรมชาติมนุษย์มีสิ่งแวดล้อมเป็นธรรมชาติได้ประสบธรรมชาติอยู่เป็นประจำเมื่อมีปรากฏการณ์ผิดปกติเกิดขึ้น เช่น จันทรุปราคา สุริยุปราคา รุ้งกินน้ำ ผีพุ่งไต้ และดาวหาง เป็นต้น ก็เชื่อว่าเป็นสิ่งผิดปกติจะต้องมีเหตุการณ์ต่าง ๆ ตามมา เช่น เมื่อเห็นดาวหางขาวจะยากหมากจะแพงหรือถ้าดาวพระอังคารเป็นสีแดงเข้มจะเกิดสงครามแดงสี่เหลืองตอนพลบค่ำ คือตอนที่ผีตากผ้าอ้อม เป็นต้น

3. ความเชื่อเกี่ยวกับยากกลางบ้าน เป็นเรื่องของการมีประสบการณ์ได้ลองผิดลองถูกจนสามารถนำสิ่งต่าง ๆ มารักษาโรคต่าง ๆ ได้ผลพอสมควร เช่น ปวดท้อง ให้เอาใบกะเพราขยี้กับปูนกินหมากทาท้องหรือยาบำรุงสายตาให้ใช้ผักบุงแดงทั้งต้น ทั้งรากนำมาตากแห้งบดให้ละเอียดผสมกับพริกไทยบด อัตราส่วน 3 : 1 แล้วมาคลุกเคล้ากับ น้ำมันแท่งเป็นลูกกลอน รับประทานครั้งละ 1 เม็ด สองเวลาเข้าเย็นแก้ตามัว ตาฟาง และ แสบตาได้ผล เป็นต้น สำหรับยาบำรุงสายตานี้ จะเห็นว่าผักบุงนั้นมีวิตามิน A ซึ่งช่วยบำรุง สายตา จึงเห็นว่า การรักษาของคนโบราณเป็นเรื่องที่ได้มีการทดลองใช้จนเห็นผลแล้วจดจำกัน ต่อ ๆ มา

4. ความเชื่อทางไสยศาสตร์ ความเชื่อทางไสยศาสตร์เป็นสิ่งที่พิสูจน์ยาก แต่ก็เป็นที่พึ่งพิงทางใจอย่างหนึ่งของมนุษย์ เช่น การสักยันต์ การลงนะหน้าทอง การวางคาถาอาคม และการมีของศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เป็นต้น

5. ความเชื่อเกี่ยวกับโชคลาง ความเชื่อเกี่ยวกับโชคลางเป็นเรื่องของการสังเกต และการจดสถิติของมนุษย์ว่า เมื่อมีเหตุการณ์ล่วงหน้าเกิดขึ้นอย่างนี้ผลจะเป็นเช่นไร เช่น คน ไม่มีเงาหัว จะต้องตายและตุ๊กแกร้องก่อนออกจากบ้านไม่ดี เป็นต้น

6. ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยาม นิमितผ่น เรื่องนี้ก็มีประสบการณ์และสถิติ เช่น เดียว กับข้อ 5 นั้นเอง เช่น ผ่นว่า งูกัดจะได้มีคู่ ผ่นว่าพ่นห้กคนรู้จักใกล้ชิดจะเสียชีวิต และผ่นว่าได้แหวนจะได้คู่หรือ ได้บุตร เป็นต้น แต่ความผ่นก็อาจจริงหรือไม่จริงก็ได้เพราะผ่นมี สาเหตุ 4 ประการ คือ บุญนิมิต จิตนิวรรณ์ เทพสังหรณ์ และธาตุโชภะ

จากการที่นักวิชาการหลายท่านจัดประเภทของความเชื่อออกเป็นหลายประเภท ดังที่ได้กล่าวมา จึงสามารถสรุปได้ว่า ประเภทของความเชื่อที่แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ ๆ ได้แก่ ความเชื่อที่เป็นเหตุผลและสามารถพิสูจน์ได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เช่น คำสอนของพระพุทธศาสนา และความเชื่อที่มีลักษณะเหนือธรรมชาติไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เช่น ความเชื่อทางไสยศาสตร์ต่าง ๆ หรือความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งลึกลับต่าง ๆ ที่มีการเล่าขานสืบต่อกันมา

2.1.3 มูลเหตุของความเชื่อ

ความเชื่อทางศาสนานั้น ถ้าพิจารณาอย่างครบถ้วนและตรงตามความหมายแล้วให้ดูองค์ประกอบของศาสนา และความเชื่อที่ว่ามาจากองค์ประกอบสำคัญ 3 ส่วน หรือไม่ องค์ประกอบนั้นประกอบด้วย ส่วนแรกความเชื่อในส่วนปรมาตม์ หรือส่วนที่สมาชิกของกลุ่มถือว่า เป็นความจริงสุดยอดที่ไม่มีสิ่งใดมาลบล้างได้ ส่วนที่สองคือส่วนพิธีกรรม คือเมื่อมีความเชื่อซึ่งเป็นทฤษฎี ก็มีพิธีกรรมเป็นภาคปฏิบัติ พิธีกรรมทางศาสนานี้ อาจเป็นสิ่งเดียวกันกับขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งสมาชิกของสังคมยอมรับยึดถือสืบเนื่องกันมา ศาสนาจึงมีบทบาทในสังคมมาก และคนในสังคมเดียวกันก็มีความเชื่อในศาสนาเดียวกัน ส่วนที่สามคือ ผู้ประกอบพิธีกรรม หมายถึงพระในพุทธศาสนา บาทหลวงในศาสนาคริสต์ โตะครูในศาสนาอิสลาม พราหมณ์ในศาสนาฮินดู และคนทรงหรือหมอผีในสังคมที่เชื่อในผีสิงเทวดา หากพิจารณาอย่างถี่ถ้วนตามหลักการแล้ว "ความเชื่อทางศาสนา" ที่สมบูรณ์มักประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ ดังนี้ ส่วนที่ 1) ศักดิ์ธรรมสูงสุด (ปรมาตม์) หมายถึงแก่นแท้หรือความจริงอันเป็นที่สุด ซึ่งสมาชิกในกลุ่มความเชื่อที่นับถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่อาจสั่นคลอนหรือลบล้างได้ ส่วนที่ 2) ภาคปฏิบัติทางพิธีกรรม เมื่อมีความเชื่อเชิงทฤษฎีแล้ว จึงเกิดพิธีกรรมเป็นแนวทางปฏิบัติจริง ซึ่งมักหลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกับขนบธรรมเนียมประเพณีที่สังคมสืบต่อกันมา ศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตและสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในกลุ่มชน ส่วนที่ 3) ผู้นำทางจิตวิญญาณหรือผู้ประกอบพิธี คือบุคคลผู้ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางหรือตัวแทนในการดำเนินพิธีการตามความเชื่อของแต่ละศาสนา เช่น พระสงฆ์ในพุทธศาสนา, บาทหลวงในศาสนาคริสต์, โตะครูในศาสนาอิสลาม, พราหมณ์ในศาสนาฮินดู รวมถึงร่างทรงหรือหมอผีในความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณและเทวดา

พุทธศาสนา ได้กล่าวถึงศรัทธา คือ ความเชื่อ เกิดขึ้นจากเหตุใดเหตุหนึ่ง ด้านความกลัวตั้งพุทธภาษิตที่กล่าวถึงความเชื่อของผู้ประสบเหตุการณ์อันน่าหวาดกลัวทั้งหลายแล้วยึดถือสิ่งต่าง ๆ มาเป็นที่พึ่งว่า

พหู เว สรณํ ยนติ ปพพตานิ วณานิ จ

อารามรูกขเจตียนิ มนุสสา ภัยตชชิตา

“ผู้คนเป็นอันมากถูกอันตรายคุกคาม ยึดเอาภูเขา ลำเนาไม้ วัตวอาราม ต้นไม้ ป่าดงพงกั และเจดีย์สถานว่าเป็นที่พึ่ง”

มูลเหตุของความเชื่อมักจะถูกสร้างตามความไม่รู้ เป็นประการสำคัญดังพระพุทธเจ้าตรัสเอาไว้ว่า “อวิชชา”

มูลเหตุของความเชื่อนั้น พระองค์เจ้าวรวงศ์ไวยากร ได้แบ่งไว้ 3 ประการคือ

- 1) เป็นการยอมรับในคำพูดและหลักฐานจากผู้อื่น โดยปราศจากการไตร่ตรองและการคัดค้าน ซึ่งเป็นความรู้สึกเฉพาะบุคคล
- 2) เป็นความมั่นใจ และความไว้วางใจในตนเอง เป็นรากฐานแห่งการตั้งสัจจาอธิษฐาน
- 3) เป็นการยึดถือและปฏิบัติตามคำสั่งสอน ของผู้ตั้งศาสนา และทฤษฎีจนกลายเป็นลัทธิและศาสนาในที่สุด

เดือน คำดี (2541, หน้า 24) นอกจากมูลเหตุของความเชื่อที่อธิบายมาแล้ว นักวิชาการทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาได้อธิบายถึงสาเหตุของความเชื่อไว้อีกทางหนึ่งว่า ความเชื่อนั้นมีทั้งเกิดขึ้นจากภูมิปัญญา และไม่ใช่ภูมิปัญญา บางครั้งความเชื่อได้สกัดกั้นการเกิดภูมิปัญญาได้เช่นกัน

ดังนั้นจึงสามารถเรียกได้อีก คำหนึ่งว่า “ความเชื่อและภูมิปัญญา” ซึ่งสามารถจำแนกตามปัจจัยที่เกิดความเชื่อได้ 3 ประการ คือ

- 1) เกิดขึ้นจากความประเทืองปัญญา คือการเชื่อบรรพชน ที่ได้ค้นพบสิ่งนั้นด้วยสติปัญญาและความสามารถเฉพาะตน และได้รับการพิสูจน์แล้วว่า จนเห็นว่าเป็นสัจธรรม
- 2) เกิดขึ้นจากออบาย มักเกิดจากปราชญ์ในอดีตให้อบายเพื่อสร้างความเชื่อโดยอาศัยความศรัทธาหรือความเชื่อที่ฝูงชนมีต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดไปใช้ประโยชน์กับอีกสิ่งหนึ่ง เช่น ความเชื่อในกฎแห่งกรรม เป็นต้น
- 3) เกิดขึ้นจากอวิชชาหรือภูมิปัญญาที่ถูกบิดเบือน คือความเชื่อเกิดจากสิ่งที่ไม่อาจหยั่งรู้ได้ หรือรู้ไม่แจ้ง และรู้ไม่จริง หรือความเชื่อที่เกิดจากกลุ่มมิจฉาทิฐิแสแสสร้างบิดเบือนให้ผู้หลงเชื่อเข้าใจในสิ่งที่ผิด ๆ

สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2544, หน้า 58) นอกจากนี้ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงความเชื่อที่เกิดจากอำนาจลึกลับที่มีอิทธิพลเหนือมนุษย์ ไว้ว่าดังนี้

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2521, หน้า 206) สรุปไว้ว่า ความเชื่อเกิดจากมนุษย์และท้องถิ่นที่มีปัญหาในการดำเนินชีวิต มนุษย์จึงคิดว่าน่าจะมีอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติบันดาลให้เป็นไปเช่นนั้น มนุษย์จึงควรทำให้เหนือธรรมชาตินั้นพอใจเพื่อคลี่คลายปัญหาลงได้หรือพ้นภัย แล้วควรแสดงความกตัญญูตเวทีด้วยการเช่นสรวง บูชา หรือประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ

มณี พยอมยงค์ (2529, หน้า 178) กล่าวว่า ความเชื่อของมนุษย์เกิดจากสิ่งมีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น ดิน ฟ้าอากาศ กับธรรมชาติหรือเหตุการณ์ที่มนุษย์ไม่สามารถรู้สาเหตุว่าเกิดจากอะไร จึงเกิดความรู้สึกยอมรับและเชื่อในอำนาจนั้น

ผาสุก มุทฺธเมธา (2540, หน้า 122) กล่าวว่า ความเชื่อเกิดจากอำนาจนอกเหนือเหตุผลเหนือมนุษย์ เช่น อำนาจดิน ฟ้า อากาศ อำนาจพลังแฝงที่ก่อให้เกิด “กรรม” ทั้งตั้งใจและหลีกเลี่ยงไม่พ้น เพราะมนุษย์กลัวทุกข์ และรักสุข ฉะนั้นเมื่อคิดว่าจะเกิดทุกข์ยากลำบากและอันตรายอยู่ข้างหน้า จึงมักจะกระทำอะไรต่าง ๆ ที่คิดว่าพ้นทุกข์ได้ จึงเกิดลัทธิความเชื่อขึ้น

2.1.4 วิวัฒนาการของความเชื่อ

คำว่า ความเชื่อ หมายถึง การเห็นด้วย มั่นใจ ไว้วางใจ และนับถือจนเกิดการ ยอมรับและถือปฏิบัติตาม (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2546 , หน้า 372) โดยวิวัฒนาการความเชื่อมีนักวิชาการได้ให้คำนิยาม ดังต่อไปนี้

दनัย ไชโยธา (2538:49) ได้ให้คำนิยามของวิวัฒนาการทางความเชื่อไว้ว่าความเชื่อถูกแบ่งเป็น 7 ประเภทหลักได้แก่

1. ความเชื่อวิญญาณในธรรมชาติ (Animatism) เป็นความเชื่อที่ว่า ธรรมชาติ เหล่านั้น มีตัวตน มีอำนาจพิเศษและก่อให้เกิดคุณและโทษแก่มนุษย์ได้ จึงได้เกรงกลัวและ กราบไหว้
2. ความเชื่อในคติถือผีสางเทวดา หรือวิญญาณนิยม (Animism) เชื่อว่าในธรรมชาติทั้งหลาย มี เจตภูตหรือวิญญาณที่มีอำนาจทำให้เกิดความทุกข์ อาจเป็นมารร้ายผีสาง ส่วนที่ทำให้เกิดสุข อาจเป็นเทวะสร้างภาพเหล่านั้นขึ้นตามความนึกคิดของตนเองเป็นเทพเจ้า หรือผีสาง เทวดา แล้วนับถือในภาพนั้น
3. ความเชื่อวิญญาณบรรพบุรุษ (Ancestor Worship) เชื่อว่าวิญญาณบรรพบุรุษที่ตายแล้วไปไหนไม่ได้ยังคงอยู่ปกป้องรักษาดูแลบุตรหลานของตนอยู่ทำให้เกิดการบูชาวิญญาณบรรพบุรุษ
4. ความเชื่อในเทพเจ้าหลายองค์ หรือพหุเทวนิยม (Polytheism) มีการสร้างภาพ เทพเจ้าตามมโนคติของตนโดยคิดเห็นว่าธรรมชาติอย่างใดควรจะมีรูปเป็นอย่างไรและธรรมชาติอย่างไหนมีอำนาจสูงต่ำกว่ากันอย่างไร เทพเจ้าแต่ละองค์ ก็มีพลังอำนาจลดหลั่นกันและมีหน้าที่ที่แตกต่างกัน
5. ความเชื่อในพระเจ้าเป็นองค์หนึ่งของชนกลุ่มหนึ่ง หรืออติเทวนิยม (Henotheism) เป็นการนับถือพระเจ้าตามกลุ่มชั้นวรรณะของตนไม่ปะปนกัน
6. ความเชื่อในพระเจ้าเป็นเจ้า (หมายถึง พระเจ้าในความหมายของ God) องค์เดียวหรือเอกเทวนิยม (Monotheism) เป็นความเชื่อว่ามีพระเจ้าอยู่เพียงองค์เดียวเป็นมหาเทพผู้สร้างสรรพสิ่งทรงอำนาจยิ่งใหญ่และเป็นวีรบุรุษ
7. ความเชื่อในปัญญาของมนุษย์ ใช้เหตุผล ไม่ยอมขึ้นอยู่กับอำนาจของสิ่งที่มองไม่เห็นและไม่สามารถพิสูจน์ได้ความรู้เหตุผล คือ ลำดับสูงสุดแห่งปัญญาของมนุษย์ เป็นมูลเหตุ ให้เกิดพระพุทธรูปศาสนานั้นเอง

กล่าวโดยสรุป ที่มาของพัฒนาการทางความเชื่อขึ้นเกิดมาจากการที่มนุษย์รู้สึกหวาดกลัวไม่ปลอดภัย ในพลังอำนาจของสิ่งลึกลับหรือเหนือธรรมที่มองไม่เห็น เช่น ปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ ที่

ยังไม่สามารถอธิบายได้ มนุษย์จึงพยายามหาเหตุผลมาอ้างอิง เพื่อจินตนาการถึงสิ่งเหล่านี้ว่า เกิดจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติเกินกว่ามนุษย์ นั่นคือ ภูตผี ปีศาจ วิญญาณ หรือเทวดา และนำซึ่งการเคารพบูชา นับถือ สืบต่อกันมา อย่างไรก็ตามยังมีแนวคิดที่มนุษย์ยังคงเชื่อในเหตุและผลโดยอาศัยปัญญาจึงเป็นมูลเหตุของการเกิดลัทธิความ เชื่อตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาจนถึงปัจจุบัน

2.1.5 ลักษณะของความเชื่อ

ความเชื่อเป็นพื้นฐานแห่งการนับถือ คนโบราณมักจะสร้างศรัทธาให้เกิดแก่ลูกหลานของตนเอง เช่น เชื่อเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของผีसाงเทวดา จะสามารถดลบันดาลให้ทั้งความสุขและความทุกข์ได้ เมื่อมีการกราบไหว้บูชา ปลุกฝังความเชื่อให้ลึกกลงไปในจิตใต้สำนึกของแต่ละคน จนไม่สามารถถอนได้เมื่อความเชื่อเกิดขึ้นมากเต็มที่แล้ว ผู้คนก็จะปฏิบัติในสิ่งที่ตนเองต้องการได้มากขึ้นกว่าเดิม ทั้งนี้เพราะ

1. ความเชื่อทำให้เกิดความมั่นคง
2. ความเชื่อทำให้เกิดพลัง
3. ความเชื่อทำให้เกิดการสร้างสรรค์
4. ความเชื่อทำให้เกิดสามัคคี
5. ความเชื่อทำให้เกิดรูปธรรม
6. ความเชื่อเป็นพื้นฐานให้เกิดปัญญา
7. ความเชื่อทำให้การนับถือศาสนาเป็นไปอย่างมั่นคง
8. ความเชื่อทำให้เกิดฤทธิ์ทางใจ

การที่จะกำหนดให้แต่ละบุคคลเชื่ออย่างเดียวกันหมดนั้น ย่อมเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะความเชื่อมีปัจจัยที่เกิดขึ้นมากกับผู้คนแต่ละกลุ่ม แต่ละวัฒนธรรมแตกต่างกันออกไป ดังนั้นความเชื่อและความไม่เชื่อจึงเป็นของคู่กัน และความเชื่อเป็นผลดีก็มี ความเชื่อเป็นผลตรงข้ามก็มี และความไม่เชื่อก็เกิดผลไปในอีกแนวทางหนึ่ง ก็มี ดังนั้นนักวิชาการทางด้านมานุษยวิทยาบางกลุ่มได้แบ่งความเชื่อออกเป็น 2 แบบ คือการสร้างความเชื่อให้เป็นเอกภาพในทุกปัจเจกบุคคลนั้นทำได้ยากยิ่ง เนื่องจาก "ความเชื่อ" ถูกหล่อหลอมขึ้นจากปัจจัยแวดล้อมและบริบททางวัฒนธรรมที่หลากหลายในแต่ละกลุ่มสังคม ด้วยเหตุนี้ ความเชื่อและความไม่เชื่อจึงเป็นสภาวะที่ดำรงอยู่คู่กันเสมอมา ซึ่งทั้งการยึดถือหรือการปฏิเสธความเชื่อต่างก็ส่งผลลัพท์ในทิศทางที่แตกต่างกัน ทั้งในแง่ที่เป็นคุณและเป็นโทษ นักวิชาการด้าน มานุษยวิทยา บางกลุ่มจึงได้จำแนกประเภทของความเชื่อออกเป็น 2 รูปแบบหลัก เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ ดังนี้

- 1) เชื่ออย่างมีเหตุผล มีเจตนาแฝงอยู่ ทั้งนี้ก็เพื่อจะสร้างศรัทธา ให้กับลูกหลาน อบรมสั่งสอนให้ประพฤติในสิ่งที่ดีงาม และอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย และสงบสุข

2) เชื่ออย่างมกมายไร้เหตุผล ความเชื่อนั้นเกิดขึ้นกับผู้นั้นแล้วไม่ได้ผ่านการวิเคราะห์ พิจารณาหาเหตุผลแล้วความเชื่อนั้นก็สามารถทำให้เกิดผลเสียได้ โดยเฉพาะต่อการพัฒนาสังคม เช่น คนเชื่อในเรื่องของจารีตประเพณีบางอย่าง มักจะต่อต้านกับเหตุผลของคนสมัยใหม่ซึ่งปัญหาในลักษณะนี้ครั้งหนึ่งที่ประเทศอินเดียดูเหมือนจะประสบมากที่สุด ทั้งนี้เพราะอินเดียจะประกอบไปด้วยหลายเชื้อชาติหลายศาสนา และระดับการศึกษาก็ยังมีความแตกต่างกันอยู่มาก (มณี พะยอมยงค์ , 2529, หน้า 67)

การสร้างความสำเร็จให้เป็นหนึ่งเดียวกันในทุกปัจเจกบุคคลเป็นเรื่องที่ทำได้ยากยิ่ง เนื่องจาก "ความเชื่อ" ถูกหล่อหลอมจากปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ความเชื่อและความไม่เชื่อจึงดำรงอยู่คู่กันเสมอ โดยส่งผลลัพธ์ทั้งในแง่บวกและแง่ลบที่แตกต่างกันออกไป นักมานุษยวิทยาจึงได้จำแนกลักษณะของความเชื่อออกเป็น 2 รูปแบบหลัก (มณี พะยอมยงค์, 2529, หน้า 67) ดังนี้

1. ความเชื่อเชิงกุศโลบาย (เชื่ออย่างมีเหตุผล) เป็นความเชื่อที่มีวัตถุประสงค์แฝงเพื่อสร้างศรัทธาและใช้เป็นเครื่องมือในการอบรมสั่งสอนจริยธรรมแก่คนรุ่นหลัง มุ่งหวังให้สมาชิกในสังคมประพฤติดีและอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขเป็นระเบียบเรียบร้อย

2. ความเชื่อเชิงมกมาย (เชื่อโดยปราศจากการไตร่ตรอง) เป็นความเชื่อที่รับมาโดยไม่ผ่านการบวนการวิเคราะห์หรือหาเหตุผลรองรับ ซึ่งอาจกลายเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาสังคม โดยเฉพาะเมื่อความเชื่อในจารีตแบบดั้งเดิมปะทะกับแนวคิดสมัยใหม่ ดังเช่นกรณีศึกษาในประเทศอินเดียที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ ศาสนา และช่องว่างทางการศึกษาค่อนข้างสูง จึงมักเผชิญกับความขัดแย้งระหว่างความเชื่อเก่ากับเหตุผลใหม่ได้ง่าย

เดือน ค่ำดี (2541, หน้า 14) ได้อ้างถึงพระองค์เจ้าวรรณไวทยากร ซึ่งได้ทรงแสดงลักษณะของความเชื่อไว้ 3 ลักษณะ คือ

1) เป็นการยอมรับในคำพูดและหลักฐานจากผู้อื่น โดยปราศจากการไตร่ตรองและการคัดค้าน ซึ่งเป็นความรู้สึกเฉพาะตัว

2) เป็นความมั่นใจและความไว้วางใจในตนเองซึ่งเป็นการตั้งสัจจาวชิฐฐาน

3) เป็นการยึดถือและปฏิบัติตามคำสั่งสอนของผู้ตั้งศาสนาและทฤษฎีจนกลายเป็นลัทธิและศาสนาในที่สุด

โดยสรุป ความเชื่อของผู้คนในสังคมไทยที่เป็นมาในอดีตนั้น เกิดขึ้นจากความเกรงกลัวต่ออำนาจเหนือธรรมชาติหรือสิ่งที่เป็นอำนาจลึกลับมองไม่เห็นและอธิบายไม่ได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ มีความเชื่อว่า เมื่อปฏิบัติตนโดยให้ความเคารพบูชาด้วยความเชื่อที่สืบทอดส่งต่อกันมาจากบรรพบุรุษ จะทำให้ตนเองและครอบครัวเกิดความปลอดภัย และความเชื่อ ดังกล่าวก็ยังมีปรากฏในสังคมไทยมาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าผู้คนในสังคมไทยในปัจจุบันนั้น ได้ปรับเปลี่ยนความคิดความเชื่อและแนวปฏิบัติกรดำเนินชีวิตไปกับสังคมสมัยใหม่ แต่ก็ยังมีความ เชื่อแบบเดิม ๆ ที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษไว้อย่างมั่นคง

2.2 ความเชื่อตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

ความปกติสุข ความสงบใจ ความรู้สึกสบายใจของคนเรานั้น ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับความเชื่อ เพราะทำให้คนมีความหวัง มีความเชื่อมั่นในตนเอง มีความสุขในการดำเนินชีวิตในแต่ละวัน ตลอดจนกระทั่งความหวังของชีวิตในอนาคตและสัมปรายภพด้วย ดังนั้นจึงสามารถกล่าวได้ว่า ชีวิตของมนุษย์เรานี้มีความเชื่อเป็นเครื่องกำหนดทิศทาง และความเชื่อของมนุษย์นั้น ส่วนใหญ่ก็ผูกพันอยู่กับลัทธิและศาสนาเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม ความเชื่อของมนุษย์นั้นมิได้ถูกจำกัดด้วยสิ่งภายนอก หากจะถูกจำกัดด้วยสติปัญญาของมนุษย์นั่นเอง การที่จะทำให้มนุษย์มองเห็นโลกแห่งชีวิตอย่างกว้างขวาง และมีความเชื่อมั่นในตนเองที่มีความตกลงปลงใจเชื่อในสิ่งต่าง ๆ พร้อมทั้งเชื่อในศีลธรรม คุณธรรมทางศาสนาเพื่อจะได้ประพฤติปฏิบัติอย่างถูกต้องแล้ว มีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องนำชีวิตเข้าศึกษาเพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งนั้น ๆ ความสงบสุขทางจิตวิญญาณและความมั่นคงในชีวิตของมนุษย์นั้นมี "ความเชื่อ" เป็นปัจจัยหลักที่ช่วยสร้างความหวังและความเชื่อมั่น ทั้งในการใช้ชีวิตปัจจุบันและเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวไปถึงสัมปรายภพ อาจกล่าวได้ว่าความเชื่อเปรียบเสมือนเข็มทิศที่คอยกำหนดวิถีทางของมนุษย์ ซึ่งส่วนใหญ่ล้วนผูกพันอยู่กับหลักศาสนาและลัทธิต่าง ๆ อย่างลึกซึ้ง อย่างไรก็ตาม ขอบเขตของความเชื่อมิได้ถูกปิดกั้นด้วยปัจจัยภายนอก แต่ขึ้นอยู่กับระดับ "สติปัญญา" ของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ การที่มนุษย์จะเข้าถึงมุมมองชีวิตที่กว้างไกล และเกิดความเลื่อมใสในศีลธรรมคุณธรรมอย่างถูกทางจนนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้องได้นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยการศึกษาและพิสูจน์ให้ประจักษ์แจ้งด้วยตนเอง เพื่อให้ความเชื่อที่วางอยู่บนรากฐานของความรู้ที่แท้จริง

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาหนึ่งที่มีคนเป็นจำนวนมากเลื่อมใส มีความเชื่อและยอมตนที่จะประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระศาสดา และเรียกผู้ที่มีความเชื่อความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระศาสนามันว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าบ้าง บ้าง พุทธศาสนิกชนบ้าง โดยเรียกรวมว่า พุทธบริษัท พระพุทธศาสนานี้มุ่งสอนเพื่อให้คนมีความเชื่อมั่นในตนเอง เพราะถ้าหากไม่มีคนเชื่อในพระพุทธศาสนาแล้ว พระพุทธศาสนาก็ไม่มีความเจริญสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้น ความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ และนำศึกษา เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในทุกแง่มุมของหลักคำสอนเรื่องศรัทธา โดยประการแรกนั้นจะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของคำว่า “ศรัทธา” เสียก่อน

2.2.1 ความหมายของศรัทธา

คำว่า “ศรัทธา” เป็นภาษาสันสกฤต ส่วนภาษาบาลีใช้คำว่า “สพฺพธา” คำว่า “สัพฺพธา” นี้มาจากคำว่า “ส + ธร ธาตุ” โดยพยัญชนะแปลได้ว่า “ทรงไว้พร้อม” หมายความว่า ความเชื่อศรัทธาคือความเชื่อนี้ได้แก่ ความมั่นใจในประโยชน์ของตนที่กระทำอยู่ เมื่อกระทำอะไรก็ตามต้องมีศรัทธาเป็นปัจจัยสำคัญ ถ้าเรามีศรัทธาหรือความเชื่อและมีความเข้าใจในความหมายของงานที่กระทำ มีความ

กระทำทางกาย ทางวาจา (หรือ) ทางใจ”(อง. ฉกท. 22/334)

พระพุทธพจน์นี้ แสดงให้เห็นชัดเจนว่า การกระทำที่จัดเป็นกรรม ไม่ว่าจะกรรมนั้นจะเป็นฝ่ายกุศลหรือฝ่ายอกุศลกรรม จะต้องเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือความจงใจการกระทำใดที่เกิดขึ้นโดยไม่มีเจตนาหรือมิได้จงใจ การกระทำใดที่เกิดขึ้นโดยไม่มีเจตนาหรือมิได้จงใจ จึงไม่จัดว่าเป็นกรรม เป็นเพียงสักแต่ว่ากิริยาหรืออาการที่สักแต่ว่าทำเท่านั้น ไม่ก่อให้เกิดผลดีหรือผลชั่ว แต่ทั้งนี้และทั้งนั้นมิได้หมายเอาการกระทำที่เกิดจากความประมาทเลินเล่อแต่อย่างใด เพราะการกระทำที่เกิดจากความประมาทนั้น เกิดจากการกระทำที่ขาดการใช้สติปัญญาพิจารณาอย่างรอบคอบและไม่ประกอบด้วยความรับผิดชอบจึงทำให้เกิดเป็นผลเสียหายได้ ทั้งต่อตนเองและบุคคลอื่นและรวมไปถึงสัตว์อื่นได้ด้วย การกระทำที่ไม่ได้เจตนาหรือจงใจที่จะทำอันเรียกว่าเป็น กตัตตกรรม หรือกรรมสักแต่ว่าทำ เป็นกรรมที่มีกำลังอ่อน จะส่งผลให้ก็ต่อเมื่อไม่มีกรรมอื่นที่มีกำลังแรงกว่าให้ผลแล้วเท่านั้น กรรมชนิดนี้มีได้ตั้งแต่ระดับปุถุชนถึงชั้นพระอนาคามี แต่สำหรับพระอรหันต์แล้ว ถึงแม้จะมีเจตนากระทำกรรมก็ไม่จัดว่าเป็นกรรม เพราะกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้เกิดกรรมของท่านนั้นได้สิ้นไปแล้ว พระพุทธพจน์นี้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การกระทำที่จะถือว่าเป็น "กรรม" ไม่ว่าจะฝ่ายกุศลหรืออกุศลก็ตาม หัวใจสำคัญคือต้องประกอบด้วย "เจตนา" หรือความจงใจเป็นที่ตั้ง หากเป็นการกระทำที่ปราศจากความตั้งใจย่อมไม่จัดว่าเป็นกรรม แต่ถือเป็นเพียง "กิริยา" หรืออาการที่แสดงออกไปเท่านั้น ซึ่งจะไม่ส่งผลดีหรือร้ายในทางวิบาก อย่างไรก็ตาม ต้องแยกแยะว่าการกระทำที่เกิดจาก "ความประมาทเลินเล่อ" นั้นไม่ถือว่าเป็นปราศจากเจตนาเสียทีเดียว เพราะความประมาทคือสภาวะที่ขาดสติปัญญาและความรับผิดชอบในการไตร่ตรอง ซึ่งส่งผลกระทบเชิงลบต่อทั้งตนเอง ผู้อื่น และสรรพสัตว์ได้เช่นกัน ส่วนการกระทำที่ไร้ความจงใจจริง ๆ นั้นเรียกว่า "กตัตตกรรม" หรือกรรมสักแต่ว่าทำ ซึ่งมีกำลังอ่อนและจะส่งผลต่อเมื่อไม่มีกรรมอื่นที่หนักกว่ามาให้ผลก่อน กรรมลักษณะนี้พบได้ตั้งแต่ปุถุชนไปจนถึงพระอนาคามี แต่สำหรับ พระอรหันต์ นั้นมีความพิเศษออกไป แม้ท่านจะมีเจตนาในการกระทำทางกาย วาจา หรือใจ แต่การกระทำนั้นไม่จัดว่าเป็นกรรมอีกต่อไป เนื่องจากกิเลสอันเป็นเชื้อไฟให้เกิดวิบากกรรมได้ถูกกำจัดจนสิ้นซากไปแล้ว

1.2 ประเภทของกรรมกำหนดโดยทางแห่งการกระทำ

การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา หรือความจงใจที่จัดเป็นกรรมเกิดได้ 3 ทาง คือ ทางกาย เรียกว่า กายกรรม ทางวาจาเรียกว่า วจีกรรม ทางใจเรียกว่า มโนกรรม การกระทำที่แสดงออกทางกายก็ดี ทางวาจาก็ดี จะต้องมิเจตนาหรือความจงใจเป็นองค์ประกอบที่สำคัญเพราะพฤติกรรมทางกายทางวาจาของมนุษย์เรานั้นถูกกำหนดขึ้นที่ใจ คำภาษิตไทยกล่าวเปรียบเทียบในเรื่องนี้ไว้ว่า จิต (ใจ) เป็นนาย (ผู้สั่งการ) กาย (และวาจา) เป็นบ่าว (ผู้สนองคำสั่ง) เป็นต้น ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันให้เห็นว่าการกระทำทุกอย่างที่แสดงออกทางกายทวารก็ดี ทางวจีทวารก็ดี ล้วนเกิดจากจิตหรือมโนที่คิดที่มีเจตนาหรือจงใจจะกระทำมาก่อนแล้วทั้งสิ้น มีพุทธภาษิตที่แสดงถึงความสำคัญของใจไว้ ดังนี้

“มโนบุพพงคมา ฌมมา	มโนเสฏฐา มโนมยา
มนสา เจ ปทภูชฺเณ	ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นั ทุกขมเนวติ	จกั กั วโหติ ปทึ ๓
มโนบุพพงคมา ฌมมา	มโนเสฏฐา มโนมยา
มนสา เจ ปสนเนน	ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นั สุขมเนวติ	ฉายาว อนุปายินิ ๓ (ขุ.ธมม. 22/11.)

แปลความว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจร้ายแล้ว พุดอยู่ที่ดี ทำอยู่ที่ดี ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป เพราะเหตุนั้น เหมือนล่อหมุนไปตามรอยเท้าโคตัวที่ลากเกวียนไปอยู่ฉะนั้น

“ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจผ่องใสแล้ว พุดอยู่ที่ดี ทำอยู่ที่ดี ความสุขย่อมติดตามเขาไป เพราะเหตุนั้น เหมือนงาไปตามตัวฉะนั้น”

สภาพเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ทั้งในอดีตและปัจจุบันที่กำลังเป็นอยู่ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านประวัติศาสตร์ การปกครอง เศรษฐกิจ การศาสนา พัฒนาการการเป็นอยู่ด้วยปัจจัยต่าง ๆ ล้วนเกิดจากอิทธิพลของความคิดอันเกิดจากจิตของมนุษย์ทั้งสิ้น

1.3 ประเภทของกรรมกำหนดโดยเจตนาในการกระทำ

การแบ่งประเภทของกรรม กำหนดด้วยลักษณะของเจตนาที่เป็นเหตุให้กระทำการกรรมในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ แบ่งไว้ 3 ประเภท คือ

1) **กุศลกรรม** แปลว่า กรรมดี เป็นการกระทำที่เกิดขึ้น จากกุศลเจตนาหรือเจตนาที่ดี กุศลกรรมนี้ อาจเป็นการกระทำที่เกิดขึ้นทางกาย ทางวาจา หรือทางใจก็ได้ เช่น คิดที่จะทำบุญ ช่วยเหลือผู้ประสบทุกข์ ก็จัดเป็นมโนกรรมฝ่ายกุศล การออกปากพูดชักชวนผู้คนที่ช่วยกันบริจาคทรัพย์เพื่อตั้งเป็นกองทุนก็จัดเป็นวจีกรรมฝ่ายกุศล บริจาคทรัพย์ช่วยเหลือด้วยตนเองก็จัดเป็นกุศลฝ่ายกายกรรม เป็นต้น

2) **อกุศลกรรม** แปลว่า กรรมไม่ดีหรือกรรมชั่ว เป็นการกระทำที่เกิดจากอกุศลเจตนาหรือเจตนาที่ไม่ดี อกุศลกรรมนี้อาจเกิดขึ้นทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ เช่นเดียวกับกุศลกรรม คิดจะปล้นทรัพย์ก็เป็นอกุศลกรรมฝ่ายมโนกรรม ชักชวนผู้อื่นให้ร่วมปล้นทรัพย์ของบุคคลอื่นก็จัดเป็นอกุศลกรรมฝ่ายวจีกรรม ปล้นทรัพย์ผู้อื่นด้วยตนเองก็จัดเป็นอกุศลกรรมฝ่ายกายกรรม เป็นต้น

3) **อัปายาทกรรม** แปลว่า กรรมที่เป็นกลาง ๆ หรือการกระทำที่ไม่อาจจัดได้ว่าดี หรือชั่วทางศีลธรรม เป็นการกระทำที่เกิดจากอัปายาทเจตนา หรือเจตนาที่เป็นกลาง ๆ ซึ่งไม่จัดอยู่ในฝ่าย

กุศลหรือฝ่ายอกุศล เช่น การมองดูนกหรือแมลงบินไปในอากาศ เป็นต้น แต่ถ้าเมื่อใดคิดและลงมือหยิบก้อนหินขว้างปานกหรือแมลงที่บินไปนั้น อกุศลเจตนาเกิดขึ้น ก็เป็นอกุศลกรรมทันที

การกระทำทั้งหมดที่กล่าวมานั้น เป็นข้อที่แสดงให้เห็นว่า กรรมคือการกระทำนั้นจริง เพราะถ้าหากบุคคลไม่เชื่อในเรื่องของการกระทำแล้วก็เท่ากับว่า คนเราเกิดมาก็ไม่ต้องทำอะไร และก็ไม่ควรต้องเกิดขึ้นมาด้วย ฉะนั้น ความเชื่อในเรื่องกรรมนี้ (กัมมสัทธา) เป็นความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและเป็นไปจริงอยู่ในโลก สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและเป็นไปอยู่นั้น มีสาเหตุมาจากการกระทำของเราเอง หรือมีสาเหตุมาจากสิ่งภายนอกที่ประกอบกันขึ้นก็ได้

2. วิปากสัทธา

ความเชื่อที่เกี่ยวกับเรื่องผลของกรรมนี้เป็นความเชื่อที่เกิดจากการกระทำที่เป็นเหตุ คือ เกิดจากการกระทำกรรมมาก่อนแล้ว กรรมดีกรรมชั่ว กับความดีความชั่ว เป็นไฉนของกันและกัน ความเชื่อในเรื่องของผลกรรมว่า ใครทำดีก็ได้ดี ใครทำชั่วก็ได้ชั่ว ทำกรรมใดไว้จะต้องได้รับผลของกรรมนั้นไม่เร็วก็ช้า กาลเวลาเป็นเครื่องพิสูจน์ผลของกรรม เหมือนคนปลูกพืชชนิดใดก็ได้ผลของพืชชนิดนั้น ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงเป็นกรรมวาที คือ เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม กัมมวิปากสัทธานี้ ตรงกันข้ามกับนัตถิกทิวฐิ ซึ่งมีความเห็นว่า บาปบุญไม่มี อันเป็นการปฏิเสธวิบาก ใน มัชฌิมนิคาย มูลปิณณาสก์ (ม.ม.12/166/140-141) กล่าวถึงวิปากสัทธาไว้ในรูปของ วิปากญาณซึ่งเป็นพระญาณของพระตถาคตเจ้า เป็นข้อหนึ่งในทศพลญาณ 10 ในมหาภิณทิสสูตร พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิคาย อูปริปิณณาสก์ พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการให้ผลของกรรมตามความเป็นจริงไว้ว่า “ดูกรอานนท์ ในบุคคลที่ทำการ 4 พวกนั้น บุคคลที่มักทำกุศลกรรม

“ตายไปแล้วเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก นี่เป็นเพราะว่า เขาทำการกรรมชั่ว ที่ให้ผลเป็นทุกข์ไว้ในกาลก่อนบ้าง ในกาลภายหลังบ้าง หรือความเห็นผิด ยึดถือแล้ว ในเวลาใกล้จะตายบ้าง เพราะฉะนั้น เมื่อเขาตายไปจึงเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ก็แล บุคคลที่มักจะทำกุศลกรรม 10 ประการนี้ ย่อมเสวยวิบากของอกุศลกรรมนั้น ในชาตินี้หรือในชาติหน้า หรือในชาติต่อ ๆ ไป” (ม.อ.14/604/333.)

คนที่มักทำชั่วอยู่เสมอ ตายไปแล้ว เกิดในอบายนั้นอาจจะไม่ใช่เป็นผลของกรรมชั่วที่ทำอยู่ในชาตินี้ ที่เรียกว่า ทิวฐธรรมก็ได้ แต่อาจเป็นผลของกรรมชั่วที่ได้ทำไว้ในชาติที่แล้ว ที่เรียกว่า ปุพพกรรม

รมบ้าง หรือเป็นผลของกรรมชั่วที่เขาได้ทำไว้ หลังจากชาติที่แล้วบ้าง หรือผลของกรรมชั่วที่ได้ทำไว้ในเวลาใกล้ตายบ้าง เพราะฉะนั้นการที่บุคคลที่ได้ทิพยจักขุอภิญญา เห็นคนที่ทำอกุศลกรรมในชาตินี้เสมอ ๆ ตามไปแล้วเกิดในอบายแล้วเชื่อว่าเป็นผลของอกุศลกรรมที่ทำในชาตินี้เพียงชาติเดียว ความรู้ของเขาจึงเป็นความรู้ ที่ถูกต้องเพียงส่วนเดียวไม่ถูกต้องทั้งหมด แต่พระผู้มีพระภาคทรงรู้แจ้งถึงกรรมและการให้ผลของกรรมอย่างถูกต้องทั้งหมด ทั้งนี้เพราะ พระผู้มีพระภาคทรงมีมหากรรมวิมังสาญาณ แต่คนอื่นไม่มี

กรรมดีแม้จะมีมากมาย ก็ไม่อาจลบล้างกรรมชั่วเพียงครั้งเดียวได้ กรรมดีก็ยังคงเป็นกรรมดี กรรมชั่ว ก็ยังคงต้องเป็นกรรมชั่วไม่เคยปะปนกันเลย และผลของกรรมดีต้องเป็นความสุข ผลของกรรมชั่วต้องเป็นความทุกข์อย่างแน่นอน แต่ไม่ควรชี้ชัดลงไปว่า ผลเหล่านี้เกิดขึ้นจากกรรมที่ทำไว้แต่เมื่อไร เพราะเราไม่มีมหากรรมวิมังสาญาณ เหมือนอย่างพระพุทธเจ้า

ในฎีกาวินัย (วินย.ฎีกา 2/142,275) กล่าวถึงเรื่องวิบากกรรมที่เป็นชื่อของคำว่า “บุญ” และ “บาป” พอสรุปเป็นเนื้อความได้ดังนี้

บุญและบาป กับกุศลและอกุศล บางทีใช้แทนกันได้ บางทีใช้แทนกันไม่ได้ จึงเป็นเหตุให้เกิดความสับสน เมื่อกุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล หรืออกุศลเป็นปัจจัยแก่กุศลนั้น ขณะที่กุศลเกิดจิตมีสุภาพดี ขณะที่อกุศลเกิด จิตใจเสียหายซุนซ่อง สภาพจิตที่ดีและไม่ดีเช่นนี้ อาจเกิดสลับ กันไปรวดเร็ว จึงต้องรู้จักแยกออกเป็นแต่ละขณะ ๆ เช่น คนบางคนหรือบางคราวมีศรัทธา หรือได้บำเพ็ญทาน หรือรักษาศีล หรือเป็นผู้มีปัญญา เป็นต้น อันเป็นกุศล แล้วเกิดความลำพองในความดีเหล่านั้น ถือเป็นเหตุยกตนข่มผู้อื่น ความลำพองก็ดี ยกตนข่มผู้อื่นก็ดี เป็นอกุศล อย่างนี้ เรียกว่า กุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล บางคนบำเพ็ญสมาธิจนได้ฌาน แล้วเกิดรูปราคะ หรืออรูปราคะ คือติดใจในฌานนั้น บางคนเจริญเมตตา เพียรตั้งความปรารถนาดี มองคนในแง่ดี บางทีประสบอารมณ์ที่น่าปรารถนา เมตตานั้นเลยให้ช่อง ช่วยให้ราคะเกิดขึ้นได้โดยง่าย แล้วอาจตามมาด้วยอกุศลธรรมอีก เช่น ฉันทาคติ เป็นต้น อย่างนี้ เรียกว่า กุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล เช่นเดียวกับศรัทธาเป็นกุศลธรรม ทำให้จิตใจผ่องใส และมีกำลังพุ่งเล่นแน่นอน แต่เมื่อปฏิบัติต่อศรัทธานั้นไม่แยบคาย ก็อาจกลายเป็นเหตุให้เกิดทิฐิและมานะ ยึดถือว่าของตนเท่านั้นจริง ของคนอื่นมีแต่เท็จ อาจถึงกับก่อความวิเวทวิบาทหมางเบียดเบียนกัน นี้เรียกว่า กุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล อนึ่ง บุคคลบางคนเกิดตัณหา (ความอยาก) ไปสวรรค์ เร่งทำบุญทำทานเป็นการใหญ่ เหนื่อยยากลำบากก็สู้อุตทน อย่างนี้ชื่อว่า อกุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ความคลุมเครือระหว่างคำว่า บุญ-บาป และ กุศล-อกุศล มักสร้างความสับสนในการตีความ เนื่องจากสภาวะจิตใจของมนุษย์ มีความละเอียดและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว สภาพจิตที่ดี (กุศล) และจิตที่เสื่อมเสีย (อกุศล) สามารถสลับสับเปลี่ยนและส่งผลกระทบต่อกันได้ในชั่วขณะจิตเดียว ดังนี้ 1. กุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล: เกิดขึ้นเมื่อความดีหรือสภาวะจิตที่ดีงามถูกนำไปใช้ผิดทาง เช่น เมื่อบุคคลบำเพ็ญทาน รักษาศีล หรือมีปัญญา แล้วเกิดความลำพองใจจนกลายเป็นการยกตนข่มผู้อื่น หรือในกรณีของผู้บำเพ็ญสมาธิจนได้

ฉันทแล้วเกิดความยึดติดในรสแห่งสมาบัตินั้น (รูปราคะ/อรุปราคะ) แม้แต่ความเมตตาที่อาจเปิดช่องให้กามราคะหรือความลำเอียง (ฉันทาคติ) แทรกซึมได้ง่ายหากขาดสติกำกับ นอกจากนี้ ศรัทธาที่แรงกล้าหากไม่ประกอบด้วยปัญญาที่แยบคาย ก็อาจแปรเปลี่ยนเป็นทิฐิมานะ นำไปสู่การยึดมั่นถือมั่นจนเกิดการเบียดเบียนและวิวาทกันได้ 2. อกุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล เกิดขึ้นเมื่อแรงขับเคลื่อนฝ่ายต่ำนำไปสู่การทำความดี เช่น บุคคลที่มีความปรารถนา (ตัณหา) อยากไปเสวยสุขบนสรวงสวรรค์ จึงมุ่งมั่นบำเพ็ญบุญสุนทานอย่างหนักด้วยความอดทน แม้จุดเริ่มต้นจะเกิดจากความอยาก (อกุศล) แต่พฤติกรรมที่แสดงออกคือการสร้างบุญกุศล

ดังนั้น การศึกษาเรื่องสภาวะจิตจึงต้องอาศัยการพิจารณาแยกแยะเป็นขณะ ๆ เพื่อให้เท่าทันความพลิกผันของกุศลและอกุศลที่เกี่ยวข้องกันอย่างสลับซับซ้อน

บุญกับกุศล และบาปกับอกุศล ธรรม 2 คู่นี้ มีความหมายที่เหมือนกันและแตกต่างกัน ดังนี้

บุญ มีความหมายตามรูปศัพท์เป็น 2 คือ เครื่องชำระสันดาน คือชำระพื้นจิตใจให้สะอาด และว่าสิ่งทำให้เกิดผลคือภพ ที่น่าชื่นชม นอกจากนี้บางแห่งแสดงไว้อีกความหมายหนึ่งว่า สิ่งยังอภัยภัย (ความประสงค์) ของผู้กระทำให้สมบูรณ์

ส่วนบาป แปลตามรูปศัพท์ว่า สิ่งที่ทำให้ถึงวิญญูทุกข์ หรือสิ่งที่ทำให้ถึงทุกข์ คือสิ่งที่ทำให้ตกไปในที่ชั่ว แปลตามคำสามัญว่า ลามก คือ ต่ำทราม หรือ เลว บางครั้งใช้เป็นคำวิเศษของวิบาก แปลว่า ทุกข์ หรือ อนิษฐ์ (ไม่น่าปรารถนา) ก็ได้

พระอรรถกถาจารย์ ได้แสดงความหมายของคำว่าบุญไว้โดยละเอียด ดังในคัมภีร์ปรมัตถทีปนี อรรถกถาอิตฺตุตตะกะ (อิตฺ.อ.96.) มีความหมายเป็น 5 อย่างคือ

1. หมายถึงผลบุญ คือผลของกุศล หรือผลของคุณความดี เช่นในข้อความว่า เพราะการสมาทานกุศลธรรมทั้งหลายเป็นเหตุ บุญย่อมเจริญเพิ่มพูน (ที. ปาฎิ. 11/50/86)

2. หมายถึงความประพฤตีสัจจริตในระดับกามาวจร และรูปาวจร เช่นในคำว่า คนตกอยู่ในอวิชชา หากปรุงแต่งสังขารที่เป็นบุญ (บุญญาภิสังขาร)(ส. นี. 16/191/99.)

3. หมายถึงภพที่เกิด ซึ่งเป็นสุคติพิเศษ เช่นในคำว่า วิญญูณที่เข้าถึงบุญ (ช. อิตฺ. 25/238/270.)

4. หมายถึงกุศลเจตนา เช่นในคำว่า บุญกิริยาวัตถุ (กุศลกรรม) (ช. อิตฺ. 25/200/240.)

5. หมายถึงกุศลธรรมในภูมิสาม เช่นในคำว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่ากลัวต่อบุญเลย (ช. ม. 29/121/106.) ข้อนี้ตรงกับคำว่า โลกียกุศลนั่นเอง

ความจริงข้อที่ 5 เป็นความหมายหลัก ตรงกับความหมายในมหานิเทศว่า “กุสลาภิสังขารในไตรธาตุ (คือกามธาตุ รูปธาตุ และอรุปรธาตุ) อย่างหนึ่งอย่างใดก็ตามเรียกว่า บุญ” ได้ในคำว่า ไม่ติดในบุญและในบาป หรือละบุญและบาปได้แล้ว ซึ่งเป็นลักษณะจิตของพระอรหันต์ (ช.อิตฺ. 25/262/290) ดังนั้น บุญกุศล และบาปอกุศล พอสรุปได้ดังนี้

1. ให้ผลในชาติที่ทำนั่นเอง เรียกว่า ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม
2. ให้ผลในชาติหน้า คือ ต่อจากชาติที่ทำแล้ว เรียกว่า อุปัชชเวทนียกรรม
3. ให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป คือ ต่อจากชาติหน้าไป เรียกว่า อปราปรียเวทนียกรรม
4. นอกจากนี้ ถ้ากรรม 4 อย่างเหล่านี้หมดโอกาสให้ผลในชาตินี้แต่ไม่มีโอกาสให้ได้กรรมนั้นก็ เป็นอโหสิกรรมไป ในจุฬกัมมวิภังคสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ (ม. อุปริ. 14/579/322) สุกมาณพ โตไทยบุตร ได้เข้าเฝ้าทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรหนอแล เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้พวกมนุษย์ทั้งหลายที่เกิดเป็นมนุษย์อยู่ ปราบกฏความเลวและความประณีต คือ มนุษย์ทั้งหลายย่อม ปราบกฏมีอายุสั้น มีอายุยืน มีโรคมาก มีโรคน้อย มีผิวพรรณทราม มีผิวพรรณงาม มีศักดาน้อย มีศักตามาก มีโรคะมาก มีโรคะน้อย เกิดในสกุลต่ำ เกิดในสกุลสูง ไร้ปัญญา มีปัญญา ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรหนอแล เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้พวกมนุษย์ที่เกิดเป็นมนุษย์อยู่ ปราบกฏความเลวและความประณีต”

พระผู้มีพระภาคตรัสแก่สุกมาณพว่า

“ดูกรรมาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งที่อาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตได้” (ม. อุปริ. 14/579/322)

พระผู้มีพระภาคตรัสโดยพอสรุปเป็นเนื้อความได้ว่า

ผลของความมักโกรธ ทำให้เกิดเป็นคนรูปชั่ว ไม่น่าดู ผิวพรรณทราม
ผลของการไม่ให้ทาน ทำให้ยากจนขัดสน

ผลของความริษยาในลาภสักการะ ความเคารพ การบูชาของผู้อื่น เกลียดกัน ริษยา ตัดรอน ทำให้ต่ำศักดิ์ จะเห็นได้ว่า ผลของกรรมดีและกรรมชั่วไม่เคยปะปนกันเลย จำแนกให้เห็นต่างกันเสมอ

ในกุกกุโรวาทสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณฑาสก์ (ม.ม.13/48/73) พระสูตรนี้กล่าวถึงเรื่องการ (กรรม) ที่ส่งผลให้ผู้ประพฤตินั้น ได้รับวิบากคือผลแห่งกรรมดั่งข้างขาวข้าง คือเป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง มีเรื่องกล่าวไว้ในพระสูตรดังนี้

พระผู้มีพระภาคประทับ ณ นิคมแห่งชาวโกถิยะชื่อ หลีททวสนะ ในแคว้นโกถิยะ ปุณณะบุตรแห่งโกถิยะ ผู้ประพฤติวัตรตั้งโค กบซีเปลือยชื่อ เสนิยะ ผู้ประพฤติวัตรตั้งสุนัข เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กล่าวปราศรัยเสร็จแล้วก็ทูลถามปัญหา พระผู้มีพระภาคตรัสถามแสดงกรรม 4 อย่าง คือ

1. กรรมดำ มีวิบากดำ คือบางคนปรุงแต่งความคิดหรือเจตนาทางกาย วาจา ใจ อันประกอบด้วยการเบียดเบียนจึงเข้าถึงโลกที่มีการเบียดเบียน ได้รับสัมผัสที่มีการเบียดเบียน ได้เสวยเวทนาที่มีการเบียดเบียน อันเป็นทุกข์โดยส่วนเดียว ดังเช่นสัตว์ที่เกิดมาในนรก

2. กรรมขาว มีวิบากขาว คือบางคนปรุงแต่งความคิดหรือเจตนาทางกาย วาจา ใจ อันไม่มีการเบียดเบียน ได้รับสัมผัสอันไม่มีการเบียดเบียน ได้เสวยเวทนาที่ไม่มีการเบียดเบียนอันเป็นสุขโดยส่วนเดียวดังเช่นพวกเทพชั้น สุภกนิหะ

3. กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว คือบางคนปรุงแต่งความคิด หรือเจตนาทางกาย วาจา ใจ ที่มีการเบียดเบียนบ้าง ไม่มีการเบียดเบียนบ้างจึงเข้าถึงโลกที่มีการเบียดเบียนบ้าง ไม่มีการเบียดเบียนบ้าง ได้รับสัมผัสอันมีการเบียดเบียนบ้าง อันไม่มีการเบียดเบียนบ้าง ได้เสวยเวทนาที่มีการเบียดเบียน อันไม่มีการเบียดเบียนบ้าง อันมีทั้งสุขทั้งทุกข์คละเคล้ากันไป ดังเช่นมนุษย์บางเหล่า วินิปาติกะบางเหล่า

4. กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อสิ้นกรรม คือเจตนาเพื่อละกรรมดำ ซึ่งมีวิบากดำ เจตนาเพื่อละกรรมขาวซึ่งมีวิบากขาว เจตนาเพื่อละกรรมทั้งดำทั้งขาวซึ่งมีวิบากทั้งดำทั้งขาว

นอกจากพระสูตรนี้จะทำให้ ปุณณะและเสนิยะ ได้เข้าใจในเรื่องกรรมและผลของกรรมแล้วยังทูลขอบรรพชาอุปสมบทโดยได้รับพุทธานุญาตเป็นกรณีพิเศษ อีกด้วย จึงกล่าวได้ว่ากรรมและวิบากนั้นเป็นเรื่องสมเหตุสมผล

มีหลักฐานทางพระพุทธศาสนาที่เป็นการยืนยันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเรื่องกฎแห่งกรรมนั้นมีจริง ในจุฬารัตนสูตร (ม.ม.13/240-243/207-211) พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ ศาลาเรือนยอดในป่าใหญ่ใกล้กรุงเวสาลี พระองค์เสด็จไปบิณฑบาตในเวลาเช้า แล้วทรงแวงสนทนากับวัจฉโคตตปริพาชก วัจฉโคตรทูลเชิญให้ประทับ ณ อาสนะอันควรและทูลถามปัญหาที่เกี่ยวกับผลของวัตรปฏิบัติของคฤหัสถ์และอาชีวกเป็นข้อ ๆ ดังนี้

1. คฤหัสถ์ยังไม่ละกิเลสเครื่องร้อยรัดของคฤหัสถ์ ตายไปจะทำที่สุดทุกข์มีหรือไม่ ตรัสตอบว่า ไม่มี
2. คฤหัสถ์ยังไม่ละกิเลสเครื่องร้อยรัดของคฤหัสถ์ ตายไปจะเข้าถึงสวรรค์มีหรือไม่ ตรัสตอบว่า มีมีขันธ์หนึ่ง มีใช้ร้อย สองร้อย สามร้อย สี่ร้อย หรือห้าร้อย แต่โดยที่แท้มีมากกว่านั้น
3. อาชีวก (นักบวชนอกศาสนา) ตายไปจะทำที่สุดทุกข์ได้มีหรือไม่ ตรัสตอบว่า ไม่มี
4. อาชีวก (นักบวชนอกศาสนา) ตายไปจะเข้าถึงสวรรค์มีหรือไม่ ตรัสตอบว่า เท่าที่ทรงระลึกชาติได้ 91 กัปป์ ยังไม่ทรงเห็นอาชีวกเข้าถึงสวรรค์เลย เว้นแต่อาชีวกพวกหนึ่งที่เป็นกัมมวาที (กล่าวว่าการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว) และกิริยวาที (กล่าวว่าเป็นอันทำ)

ข้อความในจุฬวัตตโคตตสูตร ทำให้พอมองเห็นได้ว่า การที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบวิจฉโคตร เช่นนั้นเพื่อจะทรงชี้ให้เห็นว่าการกระทำและผลของการกระทำนั้นมีจริง แต่จะต้องสมเหตุสมผลด้วย ในข้อแรกนั้นทรงชี้ให้เห็นว่า กิเลสเป็นตัวการสำคัญที่ก่อให้เกิดทุกข์ ถ้ายังตัดกิเลสไม่ได้จะพ้นทุกข์ได้อย่างไร แต่คนมีกิเลสสามารถทำได้ทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว ดังนั้นวิบาก คือผลของกรรมนั้นจะส่งผลให้ผู้ประพฤตินั้นนั้น ไปเกิดในสวรรค์บ้าง ในนรกบ้าง ตามเหตุแห่งการกระทำกรรมนั้น ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสเรื่องของกรรมและผลของกรรมไว้ในพระสูตรอื่นอีก เช่น ในสุปปพุทธกฏฐิติสูตร ขุททกนิกาย (ขุ. อุ. 25/112/126) พระอานนที่ได้เล่าถึงเรื่องราวที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบปัญหา ที่มีพระภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สุปปพุทธะเป็นมนุษย์ขัดสน กำพรั้า ยากไร้

พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าอดีตชาติของสุปปพุทธกฏฐิติว่า ในอดีต สุปปพุทธกฏฐิติเป็นบุตรเศรษฐีอยู่ในกรุงราชคฤห์นี้เอง ได้ออกไปเล่นในสวน ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าตครสิขิ กำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ เขาคิดว่า ใครนี่เป็นโรคเรื้อนเที่ยวไปอยู่ คิดแล้วก็ถ่มน้ำลายแล้ว หลีกไปทางซ้าย ผลแห่งกรรมนั้น เขาได้หมกหม้อยู่ในนรกสิ้นแสนปีเป็นอันมาก ด้วยผลแห่งกรรมที่เลวอันนั้น เขาจึงได้เกิดเป็นมนุษย์ขัดสน กำพรั้ายากไร้ อยู่ในกรุงราชคฤห์นี้ เขาอาศัยพระธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว สมาทาน ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ครั้นสมาทานแล้วตายไป เขาจึงเข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาชั้นดาวดึงส์ เขาย่อมไปโพรจันรุ่งเรืองกว่าเทวดาเหล่าอื่นในชั้นดาวดึงส์ในชั้นดาวดึงส์นั้น ด้วยวรรณะและยศแล้ว พระผู้มีพระภาคก็ทรงเปล่าอุทานว่า

“บุรุษผู้เป็นบัณฑิต พึงละเว้นบาปทั้งหลายในสัตว์โลก เหมือนบุรุษผู้มีจักขุ เมื่อทางอื่นที่จะก้าวไปมีอยู่ ย่อมหลีกที่อื่นไม่ราบเรียบฉะนั้น”

ในขุททกนิกาย เปตวัตถุ โภคสังขารเปตวัตถุ (ขุ.เปต. 26/100/163-168.) พระสารีบุตรได้แสดงทางเพื่อความเป็นสหายกับพรหมให้ธัญญาณีพราหมณ์ฟังว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีใจประกอบด้วยเมตตาแผ่ไปทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ 2 ทิศที่ 3 ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวา และตลอดโลกทั่วสัตว์ทุกเหล่าเพื่อประโยชน์แก่สัตว์ทั่วหน้า ในที่ทุกสถานด้วยใจอันประกอบด้วยเมตตาอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ ข้อนี้ก็เป็แนวทางเพื่อความเป็นสหายกับ

พรหม อีกประการหนึ่ง ภิกษุผู้มีใจประกอบด้วยกรุณา ฯลฯ มีใจประกอบด้วยมูทิตา ฯลฯ มีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปสู่ทิศที่ 1 ทิศที่ 2 ทิศที่ 3 ทิศที่ 4 ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวา แผ่ไปตลอดโลก ทั้งสัตว์ทุกเหล่า เพื่อประโยชน์แก่สัตว์ทั่วหน้า ในที่ทุกสถานด้วยใจอันประกอบด้วยอุเบกขา อันไพบุลย์ เป็นนหัตคคตะ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มี ความเบียดเบียนอยู่แน่ เป็นทางเพื่อความ เป็นสหายกับพรหม มีเรื่องเล่าอีกว่า ในเมืองสาวัตถี มีภุมมพิคนหนึ่งเป็นผู้มีศรัทธา แต่ไปได้ภรรยาที่ไม่มีศรัทธา ทั้งมีนิสัยขี้โกรธ และก็ไม่มีการสืบทอดสืบสกุลจึงได้ภรรยาใหม่ชื่อ ดิสสา ผู้มีศรัทธาเป็นที่รักใคร่ของสามีและสกุล และมีบุตรสืบสกุล ในเรื่องกล่าวถึงผลแห่งกรรมของนางมัตตา ซึ่งเป็นภรรยาคนแรก ของภุมมพิคนไว้ดังนี้

ผลของความโอ้อวด ดุร้าย หยาบคาย หึงหวง เป็นคนตระหนี่ วาจาหยาบคาย ทำให้ไปเกิด เป็นเปรต

ผลของการไปรยผู้รุดคนอื่นด้วยความริษยา ทำให้เกิดเป็นเปรต ร่างกายเปื้อนฝุ่น

ผลของการเกิดเป็นเปรต เป็นหิดคันไปทั้งตัว เพราะได้ไปรยหมามูยลงบนที่นอนผู้อื่น

ผลของการขโมยผ้าไปซ่อน ทำให้เป็นเปรตเปลือยกาย

ผลของการลักของหอม ดอกไม้ เครื่องลูบไล้อันมีค่า ไปโยนในหลุมคูถ ทำให้เป็นเปรตมีกลิ่น กายเหม็นเหมือนคูถ

ผลของการไม่ให้ทาน คือความยากจน

นี่เป็นผลของกรรมชั่ว แต่ผลของความดี แม้เพียงชื่นชมอนุโมทนาทานที่มีผู้อุทิศให้ก็ทำให้พ้น จากสภาพเปรต เกิดเป็นเทวดาได้ จะเห็นได้ว่า การกระทำความชั่วแม้เพียงเล็กน้อยก็ได้ผลที่ก่อให้เกิด ความเสียหายอย่างมาก

ดังนั้น วิปากสังฆา จึงเป็นความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องกรรม และผลของกรรมดี กรรมชั่ว โดยมี กาลเวลาเป็นเครื่องพิสูจน์ผลของกรรมทั้งสองนั้น เมื่อบุคคลมีความเชื่อว่าผลที่เกิดขึ้นทั้งที่เป็นส่วนดี คือส่วนที่เป็นทุกข์กาย ทุกข์ใจ ความเสื่อมจากลาภจากสักการะ เสื่อมจากตำแหน่ง ได้รับการนิทา มี ชื่อเสียงเสียหาย ก็ตาม ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันเช่นนั้น เป็นเพราะผลจากเหตุแห่งการทำไว้ดีบ้าง ไม่ ดีบ้าง เป็นเหตุ เมื่อบุคคลมีความเชื่อในเรื่องเหล่านี้แล้วก็เกิดความระมัดระวังต่อการกระทำบาป เกิดความ กลัวในผลแห่งการกระทำที่ผิดบ้าง ความระมัดระวังต่อบาปก็ดี ความกลัวต่อกุศลก็ดี ทำให้คนที่เป็นคนดี เช่นนั้นรู้สึกว่าเป็นการยากที่จะทำบาปทำความชั่ว ในเรื่องนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทาน รับรองไว้ในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ เล่ม 2 ดังนี้

“ความดีคนดีทำง่าย

ความดีคนชั่วทำได้ยาก

ความชั่วคนชั่วทำได้ง่าย

ความชั่วคนดีทำได้ยาก”(วินย. มหา. 2/592)

ในลักษณะที่ตรงกันข้าม เมื่อบุคคลที่ทำความชั่วแล้ว กุศลผลวิปากกรรมส่วนดีที่เคยทำไว้ ให้ผลอยู่ หรือคนอื่นรู้ไม่ทัน ก็ทำให้บุคคลที่ทำช่วนั้นน้อมใจ และคิดว่า การทำช่วนั้นมีประโยชน์และ

ง่ายกว่าการทำความดี ความดีจึงเป็นสิ่งที่คนชั่วนั้นทำได้ยาก นอกจากนี้แล้ว พระองค์ยังตรัสพุทธภาษิตรับรองเกี่ยวกับเรื่องผลของกรรมไว้ว่า

“บุคคลที่ทำบาปอยู่เป็นปกติ ย่อมเดือดร้อนทั้งโลกนี้และโลกหน้า
 ย่อมเดือดร้อนในโลกทั้งสอง บุคคลที่ทำบาปอยู่เป็นปกตินั้น ย่อมเดือดร้อน
 ว่าเราได้ทำบาปไว้แล้ว ครั้นละโลกนี้ไปแล้ว ไปสู่ทุกติย่อมเดือดร้อน”(เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน)

3. กัมมัฏฐกตาสัทธา

ความเชื่อในเรื่องกรรมที่เป็นเหตุเป็นผล คือเชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของกรรม ตนจะต้องรับผิดชอบเสวยผลแห่งกรรมของตน เหมือนการรับประทานอาหาร ใครรับประทานอาหารคนนั้นก็อิ่ม แต่จะให้คนที่ไม่รับประทานอิมด้วยไม่ได้ เพราะเขาไม่ได้รับประทาน กรรมนี้ก็เหมือนกัน ใครทำไว้ก็ได้รับเอง สมดังพุทธพจน์ที่ว่า “ความบริสุทธิ์หรือความไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน คนอื่นจะทำคนอื่นให้บริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์หาได้ไม่” (ขุ. ธ. 25/165/54) หลักการของ "กฎแห่งกรรม" ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเหตุและผล โดยเน้นย้ำว่าบุคคลย่อมเป็นเจ้าของและผู้รับผิดชอบต่อการกระทำของตนเองโดยตรง เปรียบได้กับการรับประทานอาหารที่ว่า "ใครกินคนนั้นอิม" ความอิมย่อมเกิดขึ้นเฉพาะแก่ผู้ที่บริโภคเท่านั้น ไม่สามารถส่งต่อความอิมไปให้ผู้ที่มิได้กินได้ฉันใด ผลของกรรมก็ย่อมสะท้อนกลับสู่ผู้กระทำฉันนั้น สอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ประจักษ์ชัดว่า “ความบริสุทธิ์และความเศร้าหมองเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล ผู้อื่นย่อมไม่อาจบันดาลให้ใครบริสุทธิ์หรือแปดเปื้อนแทนกันได้” (ขุ. ธ. 25/165/54)

กัมมัฏฐกตาสัทธานี้ ตรงกันข้ามกับอเหตุกทิวฐิ คือเห็นว่าเหตุของความดีความชั่วไม่มี คนจะได้ดีได้เอง คนจะได้ชั่ว ก็ได้ชั่วเอง อันเป็นการปฏิเสธทั้งกรรม และผลของกรรม คำว่า กัมมัฏฐกตาสัทธานี้ ไม่มีรูปศัพท์โดยตรง มีแต่กัมมัฏฐกตาทฎณ (ขุ.ม. 29/337/227) มีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องสัตว์มีกรรมเป็นของตนไว้ว่า การกระทำของสัตว์โลก ทำกรรมที่เป็นเหตุไว้อย่างไร ก็ย่อมได้รับผลที่ตอบสนองอย่างนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องกรรมและผลของกรรมไว้น่าชัดโดยไม่ผิดเพี้ยนและไม่บิดเบือนโดยแสดงเป็นคู่ ๆ ไว้ 7 คู่ คือ

1. เกิดมาเป็นคนมีอายุสั้น เพราะมีการฆ่าสัตว์เป็นเหตุ เกิดมาเป็นคนมีอายุยืน เพราะการไม่ฆ่าสัตว์เป็นเหตุ
2. เกิดมาเป็นคนมีโรคมากเพราะการเบียดเบียนสัตว์ ทำให้สัตว์ได้รับทุกข์ทรมาน เกิดมาเป็นคนมีโรคน้อยเพราะการไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่ทำให้สัตว์ได้รับทุกข์ทรมาน
3. การเกิดมาเป็นคนมีผิวพรรณทราม เพราะเป็นคนมักโกรธ ฉุนเฉียวง่าย การเกิดมาเป็นคนมีผิวพรรณงาม เพราะเป็นคนไม่มักโกรธ มีจิตเมตตา

4. การเกิดมาเป็นคนมีศักดาน้อย เพราะเป็นคนมีใจริษยาในลาภ และ เกียรติยศ ชื่อเสียงของผู้อื่น การเกิดมาเป็นคนมีศักดานุภาพมาก เพราะเป็นคนมีใจริษยาในลาภ และเกียรติยศชื่อเสียงของผู้อื่น

5. เป็นคนเกิดมายากจนขัดสน เพราะการไม่บริจาคทาน ช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ผู้อื่น เป็นคนเกิดมั่งคั่ง มีทรัพย์สินมากเพราะการบริจาคทาน ยินดีในการให้ทานที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น

6. เป็นคนที่เกิดมาในสกุลต่ำ เพราะการไม่ปฏิบัติอ่อนน้อมถ่อมตน เย่อหยิ่ง ไม่ไหว้คนที่ควรไหว้ ไม่เคารพคนที่ควรเคารพ เป็นคนที่เกิดมาในสกุลสูง เพราะการประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่เย่อหยิ่ง ไหว้คนที่ควรไหว้ เคารพคนที่ควรเคารพ การที่บุคคลอุปถัมภ์ขึ้นใน **ตระกูลที่ต่ำต้อย** มักเป็นผลจากการขาดความอ่อนน้อมถ่อมตน มีทิฐิมานะ ถือตัวเย่อหยิ่ง และละเลยการแสดงความเคารพต่อผู้ที่ควรแก่การกราบไหว้หรือบูชา ในทางตรงกันข้าม การได้เกิดใน **สถาบันครอบครัวที่สูงส่ง** ย่อมมีรากฐานมาจากการเป็นผู้มีความอ่อนน้อม ไม่จองหองพองชน รู้จักกาลเทศะในการแสดงความเคารพนบนอบ และให้เกียรติแก่บุคคลที่ควรเคารพอย่างเหมาะสม

7. เป็นคนที่เกิดมาเป็นคนมีปัญหาบ่อย เพราะการไม่สนใจใฝ่หาความรู้ มีสิ่งใดไม่รู้ ไม่เข้าใจ ก็ไม่ไปหาผู้รู้ เพื่อสอบถาม เป็นคนที่เกิดมาเป็นคนมีปัญหามาก เพราะความสนใจใฝ่หาความรู้ มีสิ่งใดไม่รู้ไม่เข้าใจ ก็เข้าไปหาผู้รู้เพื่อสอบถาม (ม. อุปรี. จุฬกมมวิภังคสูตร. 14/580)

ใน อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (อง. จตุก. 21/197/253-256) มีเรื่องกรรมและผลของกรรม โดยเป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน ดังมีใจความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบพระนางมัลลิกา พระมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล ว่า

1. สตรีบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักโกรธ ถูกว่าเล็กน้อยก็โกรธเคือง ฉุนเฉียว หงุดหงิด กระด้าง กระเดื่อง แสดงความโกรธความขัดเคืองให้ปรากฏ ไม่ให้ทาน มีข้าว น้ำ เป็นต้น แก่ สมณะ พราหมณ์ และมีใจริษยาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การไหว้และการบูชาของคนอื่น กีดกันตัดรอน ผูกความริษยา ถ้าสตรีนั้นจติจากอัทธานั้นมาสู่ความเป็นอย่างนี้ กลับมาเกิดชาติใด ๆ ย่อมมีผิวพรรณทราม รูปร่าง ไม่น่าดู ทั้งยากจนขัดสนทรัพย์สิน และต่ำศักดิ์

2. สตรีบางคนในโลกนี้เป็นผู้มักโกรธ มากด้วยความแค้นใจ ถูกว่าเล็กน้อย ก็ขัดเคือง ฉุนเฉียว กระพืดกระเพียด กระด้างกระเดื่อง แสดงความโกรธ ความขัดเคือง และความไม่พอใจให้ปรากฏ แต่เขาเป็นผู้ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ เป็นต้น แก่สมณะ พราหมณ์ ไม่ริษยาในลาภสักการะ ความเคารพ การนับถือ การไหว้และการบูชาของผู้อื่น ไม่กีดกัน ไม่ตัดรอน ไม่ผูกความริษยา ถ้าสตรีนั้นจติจากอัทธานั้น มาสู่ความเป็นอย่างนี้กลับมาเกิดในชาติใด ๆ ย่อมมีผิวพรรณทราม รูปร่าง ไม่น่าดู แต่เป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์สินมาก มีโภคะมากและสูงศักดิ์

3. สตรีบางคนในโลกนี้ ไม่เป็นผู้มักโกรธ ไม่มากด้วยความแค้นใจ ถูกว่าแม้มากก็ไม่ขัดเคือง ไม่ฉุนเฉียว ไม่กระพืดกระเพียด ไม่กระด้างกระเดื่อง ไม่แสดงความขัดเคือง และความไม่พอใจให้

ปรากฏ แต่เป็นผู้ไม่ให้ทานมี ข้าว น้ำ เป็นต้น แก่สมณะ พราหมณ์ มีใจริษยาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การไหว้และการบูชาของผู้อื่น กีดกันตัดรอน ผูกความริษยา ถ้าสตรีนั้นจุดจากอัฐภาพนั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้ กลับมาเกิดในชาติใด ๆ ย่อมมีรูปร่างน่าชมมีผิวพรรณงามยิ่งนัก แต่เป็นคนเชื่องช้า ยากจน ขัดสน ต่ำศักดิ์

4. สตรีบางคนในโลกนี้ ไม่เป็นผู้มีกโรธ ไม่มากด้วยความแค้นใจ ถูกว่าแม้มากไม่ขัดเคือง ไม่ฉุนเฉียว ไม่กระฟัดกระเฟียด ไม่กระด้างกระเดื่อง ไม่แสดงความโกรธความขัดเคือง และความไม่พอใจให้ปรากฏ เป็นผู้ให้ทาน คือข้าว น้ำ เป็นต้น แก่สมณะ พราหมณ์ ไม่มีใจริษยาในลาภสักการะ ความเคารพนับถือ การไหว้ การบูชาของคนอื่น ไม่กีดกัน ไม่ตัดรอน ไม่ผูกอาฆาต ถ้าสตรีนั้นจุดจากอัฐภาพนั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้ กลับมาเกิดในชาติใด ๆ ย่อมมีรูปร่าง น่าดู น่าชม มีผิวพรรณงามยิ่งนัก ทั้งมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และสูงศักดิ์

นอกจากนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเรื่องกรรมและผลของกรรมของพระองค์ไว้ในขุททกนิทาย อปาทาน (ขุ. อป. 32/392) ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังกรรมที่เราทำแล้วของเรา

1. เราเห็นภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตรรูปหนึ่ง แล้วได้ถวายผ้าเก่า เราปรารถนาเป็นพระพุทเจ้าครั้งแรก เพื่อความเป็นพระพุทเจ้าในกาลนั้น ผลแห่งกรรมคือการถวายผ้าเก่าย่อมอำนวยผลให้เป็นพระพุทเจ้า

2. ในกาลก่อน เราเป็นนายโคบาล ต้อนโคไปเลี้ยง เห็นแม่โคกำลังต็มน้ำขุ่นมัวจึงห้ามมันด้วยวิบากแห่งกรรมนั้น ในภพหลังสุดนี้ แม่เราจะกระหายน้ำ ก็ไม่ได้ต็มน้ำตามความปรารถนา

3. ในชาติอื่นในกาลก่อน เราเป็นนักเลงชื่อนาปูลิ ได้กล่าวต่อพระปัจเจกพุทเจ้าชื่อว่า สุรภี ผู้ไม่ประทุษร้ายตอบ ถวายวิบากแห่งกรรมนั้น เราท่องเที่ยวอยู่ในนรกเป็นเวลานานได้เสวยทุกขเวทนาแสนสาหัสหลายพันปีเป็นอันมาก ด้วยผลกรรมอันเหลือนั้น ในภพหลังสุด เราจึงได้รับคำกล่าวต่อเพราะเหตุแห่งนางสุนทรिका

4. เพราะการกล่าวต่อพระเถระพระนามว่านันทะ สาวกของพระพุทเจ้า ผู้ครอบงำอันตรายทั้งปวง เราจึงท่องเที่ยวอยู่ในนรกสืบกาลนานถึงหมื่นปี ได้ความเป็นมนุษย์แล้ว ได้ถูกกล่าวต่อเป็นอันมาก ด้วยผลกรรมที่เหลือนั้น นางจิณฺจมาณวิกา มากับหมู่ชนได้กล่าวต่อเราด้วยคำอันไม่จริง

5. เมื่อก่อนเราเป็นพราหมณ์ชื่อสุตวา อันชนทั้งหลายสักการะ สอนมนต์ให้กับมาณพประมาณ 500 คน อยู่ในป่าใหญ่ ได้เห็นฤๅษีผู้เฒ่าแล้ว ได้อภิญญา 5 มีฤทธิ์มากมาในสำนักของเรา เราจึงกล่าวต่อฤๅษีผู้ไม่ประทุษร้าย โดยได้บอกกับพวกศิษย์ของเราว่า ฤๅษีพวกนี้มักบริโภคมามาก แม้เมื่อเราบอก(เท่านั้น) พวกมาณพก็เชื่อฟัง ครั้งนั้น มาณพทั้งปวงเที่ยวไปภิกขาในสกุลต่าง ๆ พวกมันบอกแก่มหาชนว่า ฤๅษีผู้เฒ่ามักบริโภคมามาก ด้วยวิบากแห่งกรรมนั้น ภิกษุ 500 เหล่านั้น ได้รับคำกล่าวต่อทั้งหมด เพราะเหตุแห่งนาง สุนทรिका

6. ในกาลก่อน เราได้ฆ่าพี่น้องชายต่างมารดา เพราะเหตุแห่งทรัพย์ จับใส่ลงใส่ขอกเขา แล้วทับด้วยหิน ด้วยวิบากแห่งกรรมนั้น พระเทวทัตจึงผลักก้อนหิน ก้อนหินกลิ้งลงมากระทบนิ้วเท้าของเราจนห้อเลือด

7. ในกาลก่อน เราเป็นเด็ก เล่นอยู่ในหนทางใหญ่ เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ใส่ไฟเผาตักไว้ทั่วหนทาง ด้วยวิบากแห่งกรรมนั้น ในภพหลังสุดนี้ พระเทวทัตจึงชักชวนมาขมังธนูผู้ฆ่าคนตายมาก เพื่อให้ฆ่าเรา

8. ในกาลก่อน เราเป็นนายควาญช้าง ได้ไล่ช้างให้จับมัดพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้มุนีสูงสุด แม้กำลังเที่ยวบิณฑบาต ด้วยวิบากแห่งกรรมนั้น ช้างนาฆาครีตัวดุร้ายวิ่งแล่นเข้าไปในคอกเขา (วงกต) เบื้องหน้าผู้ประเสริฐ

9. ในกาลก่อน เราเป็นนายทหารรบ เป็นแม่ทัพฆ่าบุรุษเป็นอันมากด้วยหอกด้วยวิบากแห่งกรรมนั้น เราถูกไฟไหม้อย่างเผ็ดร้อนอยู่ในนรก ด้วยผลแห่งกรรมที่เหลือนั้น บัดนี้ไฟนั้นยังไหม้ที่ผิวหนังที่เท้าของเราทั้งสิ้นอีก เพราะกรรมยังไม่พินาศไป

10. ในกาลก่อน เราเป็นเด็กลูกของชาวประมงอยู่ในบ้านแก้วฏุมคาม เห็นคนทั้งหลายฆ่าปลา แล้วเกิดความโสมนัส ด้วยวิบากแห่งกรรมนั้น ความทุกข์ที่ศรีษะ คือปวดศรีษะ ได้มีแล้วแก่เรา ในเมื่อเจ้าศากยะทั้งหลายถูกเบียดเบียน ถูกพระเจ้าวิภูษณะฆ่าแล้ว พระเจ้าวิภูษณะนี้ คือพระเจ้าวิฑูทกะ ที่ฆ่าเจ้าศากยะนั่นเอง

11. เราได้บริภาษพระสาวกทั้งหลายในศาสนาของพระพุทธเจ้า พระนามว่ามุสสะ ว่าท่านทั้งหลายจงเคี้ยว จงกินแต่ข้าวแดง แต่อย่ากินข้าวสาลีเลย ด้วยวิบากแห่งกรรมนั้น เราอันมีพราหมณ์นิมนต์แล้ว อยู่ในเมืองเวรัญชา ได้บริโภคข้าวแดงตลอด 3 เดือน

12. ในเวลาที่นักมวยปล้ำ ๆ กันอยู่ เราได้เบียดเบียนบุตรนักมวยปล้ำ ด้วยวิบากแห่งกรรมนั้น โรคปวดหลังได้มีแก่เรา

13. เมื่อก่อนเราเป็นหมอรักษาโรค ได้ถ่ายยาให้บุตรเศรษฐีตาย ด้วยวิบากแห่งกรรมนั้น โรคปากคันทิกาพารจึงมีแก่เรา

14. เมื่อเราเป็นมาณพชื่อโชติปาละ ได้กล่าวกะพระสุคตเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ในกาลนั้นว่า จักมีโพธิมณฑลแต่ที่ไหน โพธิญาณนั้นท่านได้ยากยิ่ง ด้วยวิบากแห่งกรรมนั้น เราได้ทำทุกกรกิริยา คือกรรมที่ทำได้ยาก ที่ตำบลอรุเวลาเสนาณิคมตลอด 6 ปี แต่นั้นจึงได้บรรลุปุทธิญาณ แต่เรามีได้บรรลุปุทธิญาณสูงสุดด้วยหนทางนี้ คือทุกกรกิริยานี้ เราอันบุพพกรรมตกเตือนแล้ว จึงแสวงหาโพธิญาณในทางที่ผิด บัดนี้เราเป็นผู้สิ้นบาปและบุญ เว้นจากความเร่าร้อนทั้งปวง ไม่มีใครแสวงหา ไม่คับแค้น เป็นผู้ไม่มีอาสวะ จักถึงพระนิพพาน

นอกจากกรรมจะให้ผลตรงตามกับเหตุที่กระทำดังกล่าวแล้ว กรรมยังกำหนดด้วยเหตุและผลที่เกิดขึ้นแก่ตนเองและผู้อื่นด้วย เช่น การที่เรากระทำผิดลักทรัพย์ผู้อื่น ถ้าเจ้าของทรัพย์ยังไม่รู้ว่า

ทรัพย์ของตนหาย ก็ไม่เดือดร้อน หรือรู้ว่าหายแต่ไม่เสียดาย เพราะถือว่า เป็นการสละให้ทาน ผลนั้นไม่ทำให้ผู้เสียหายเดือดร้อน ผลในส่วนของผู้ลักขโมยก็อาจพอใจ แต่ถ้าคิดว่าตนไปลักขโมยของผู้อื่นมา ผิดศีลธรรมทางศาสนาก็จะไม่สบายใจ หรือถ้าหากถูกจับได้ก็ยังมีผลทำให้ผู้กระทำความผิดนั้นเป็นทุกข์เดือดร้อนยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม กรรมกับการให้ผล เป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องถึงกันอย่างใกล้ชิดจนไม่อาจจะแยกออกจากกันได้ เพราะการกระทำที่จัดเป็นกรรม ย่อมก่อให้เกิดผลเสมอไป แต่กรรมที่กระทำแล้วจะให้ผลทันทีหรือไม่ ขึ้นอยู่กับเจตนา เหตุหรือปัจจัยภายในและภายนอกประกอบกันขึ้น ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคตอนที่ว่าด้วยกัฏฐกัฏฐวิสุทธินิเทศ ท่านพระพุทโธชาจารย์ได้กล่าวถึงกรรม 12 วัฏพร้อมทั้งคำอธิบายโดยย่อ โดยแบ่งเป็นกรรมให้ผลตามคราว 4 ชนิด กรรมให้ผลตามลำดับ 4 ชนิด และกรรมให้ผลตามกิจ 4 ชนิด (มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค 3 ตอนจบ, หน้า 30-33) สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงนำกรรมทั้ง 12 ชนิดที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมาอธิบายไว้ในหนังสือธรรมวิภาคปริเฉทที่ 2 ผลของกรรมไม่เพียงแต่สะท้อนกลับตามลักษณะการกระทำเท่านั้น แต่ยังแปรผันตามบริบทของเหตุและผลที่กระทบต่อทั้งตนเองและผู้อื่นด้วย ยกตัวอย่างเช่น การลักทรัพย์ หากเจ้าของยังไม่ทราบเรื่องหรือมีใจเป็นทาน ไม่นึกเสียดาย ความเดือดร้อนย่อมไม่เกิดขึ้นในทันที ฝ่ายผู้ลักขโมยอาจรู้สึกพอใจในเบื้องต้น แต่หากเริ่มตระหนักถึงความผิดศีลธรรมย่อมเกิดความไม่สบายใจขุ่นมัว หรือหากถูกจับดำเนินคดี ผลของกรรมนั้นย่อมทวีความทุกข์ร้อนให้แก่ผู้กระทำอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้ กรรมและการให้ผล เป็นกระบวนการที่เชื่อมโยงกันอย่างแนบแน่น การกระทำที่นับเป็นกรรมย่อมก่อให้เกิดวิบากเสมอ ส่วนจะปรากฏผลช้าหรือเร็วขึ้น ขึ้นอยู่กับน้ำหนักของเจตนา รวมถึงปัจจัยแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกที่มาประจวบกัน ในเชิงคัมภีร์ ท่านพระพุทโธชาจารย์ ได้รจนาไว้ใน วิสุทธิมรรค (กัฏฐกัฏฐวิสุทธินิเทศ) โดยจำแนก "กรรม 12" ออกเป็น 3 หมวดหลัก ได้แก่ กรรมที่ให้ผลตามเวลา (กาล) 4 ชนิด, กรรมที่ให้ผลตามความแรงหรือลำดับ 4 ชนิด และกรรมที่ให้ผลตามหน้าที่ (กิจ) 4 ชนิด ซึ่งต่อมาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงนำหลักกรรมทั้ง 12 ประการนี้มาอธิบายขยายความไว้ในหนังสือ ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2 เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาและทำความเข้าใจ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2554, หน้า 128-133) และกรรมตามทีอรรถกถาท่านแสดงไว้ในมโนรถปुरुณี ภาค 2 ตอนแก้ว นิทานสูตร อังคุตตรนิกาย ติกกนิบาต ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงบัญญัติชื่อของกรรมไว้แต่อรรถกถา ท่านมาตั้งชื่อขึ้น เพื่อให้สะดวกและง่ายแก่การเข้าใจ และง่ายแก่การจดจำว่ากรรมต่าง ๆ เหล่านี้ เมื่อจำแนกออกไปตามเวลาให้ผลตามลำดับของการให้ผล และตามหน้าที่แล้วจะแบ่งได้เป็น 3 หมวด ดังนี้

1. กรรมให้ผลตามคราว 4 ชนิด

- 1) ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมให้ผลในภพนี้ (ในชาตินี้)
- 2) อุปปีชชเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาติหน้าถัดจากชาตินี้

3) อปราปรเวทเนียกรรม หรือ อปราปรียเวทเนียกรรม กรรมให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป ถัดไปจากชาติหน้า

4) อโหสิกรรม กรรมที่ให้ผลเสร็จสิ้นแล้ว

2. กรรมให้ผลตามลำดับ 4 ชนิด

1) ครุกรรม กรรมหนัก

2) พหุกรรม หรือ อาจิณณกรรม กรรมที่ทำไว้มาก

3) อาสันนกรรม กรรมใกล้ดับจิตหรือกรรมใกล้ตาย

4) กตัตตากรรม หรือ กตัตตาวาปนกรรม กรรมสักว่าทำ

3. กรรมให้ผลตามกิจ 4 ชนิด

1) ชนกกรรม กรรมที่ก่อให้เกิดหรือกรรมที่ส่งผลให้ไปเกิดในภพชาติต่าง ๆ เป็นเหมือนมารดาของทารก

2) อุปถัมภกรรม กรรมอุปถัมภ์ เป็นเหมือนพี่เลี้ยงนางนม

3) อุปปีฬกรรม กรรมบีบคั้น มีหน้าที่บีบคั้นกรรมดีหรือกรรมชั่วให้เพลาลง

4) อุปฆาตกรรม หรือ อุปัจเฉทกรรม กรรมตัดรอน มีหน้าที่ทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล

การเชื่อเหตุแห่งกรรมและผลของกรรม เป็นเรื่องของบุคคลที่มีศรัทธาโดยตรง ประการหนึ่ง และเป็นเรื่องของบุคคลที่ใช้ปัญญาพิจารณาโดยแยบคายให้เห็นชัดทั้งเหตุและผลประการหนึ่ง ศรัทธา ความเชื่อในข้อสุดท้ายนี้ เป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาแบบโยนิโสมนสิการ คือเห็นแจ้งชัดจริงด้วยปัญญาของตน จึงเกิดเป็นศรัทธาที่มั่นคง ไม่หวั่นไหว ไม่ง่อนแง่นคลอนแคลน ซึ่งชาวพุทธมักเรียกบุคคลผู้มีศรัทธาชนิดนี้ว่า “ศรัทธาหิวเต่า” (อจลสัทธา) หมายถึง ศรัทธาของบุคคลประเภทที่มีความง่อนแง่นคลอนแคลน ไม่มั่นคงในพระรัตนตรัย คือเมื่อตนเองประสบกับเหตุเภทภัย ความทุกข์ความเดือดร้อน ก็เข้าหาวัดเข้าหาพระราชาสีล ฟังเทศน์ เจริญภาวนา และเมื่อได้รับความสุขแล้วก็ลืมวัด ลืมพระ นับถือทรัพย์สินเงินทองเป็นพระเจ้า ที่จะคลบบันดาลให้มีความสุขแก่ตนได้ในทุกสิ่ง แต่ภายหลังเมื่อประสบกับความล้มเหลวในชีวิตอีก ต่อเมื่อใช้ปัญญาแสดงออกมาในรูปของการพูด การเทศน์ การเขียนตำรับตำรา การประกอบอาชีพ เช่น การพูดให้กำลังใจคน การชี้แนะ การพูดเชิงติเตียนในสิ่งที่มองเห็นว่า เมื่อพูดไปแล้ว บุคคลนั้นจะถือเอาเป็นประโยชน์ สามารถปรับตัวให้มีความประพฤติที่ดีขึ้น หรือ การแสดงความรู้ความสามารถในการทำงานที่สุจริต การใช้ปัญญาอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นสัมมาทิฐิ หรือการใช้ปัญญาที่เป็นมิจฉาทิฐิ อันได้แก่ การแสดงความรู้ในการสนับสนุนให้มีการฆ่าสัตว์ การค้าขายยาเสพติด เพื่อส่งเป็นสินค้าออกไปต่างประเทศ เพื่อนำเงินเข้ามาพัฒนาประเทศของตน เป็นต้น ฉะนั้น จึงต้องพิจารณากรรม คือกุศล และอกุศลนี้ให้เห็นอย่างถูกต้องตามความเป็นจริงเสียก่อน จึงจะทำให้เกิดความศรัทธาที่ซึ่มซาบ และหยั่งลึกลงเป็นอุปนิสัย และถ้าบุคคลนั้น ยิ่งเจริญศรัทธาด้วยปัญญา พิจารณากฎแห่งกรรม คือกฎธรรมชาติแห่งเหตุและผล โดยเฉพาะในเรื่องของอริยสัจ 4

ให้เห็นจริงมากขึ้นเท่าใด ก็ทำให้บุคคลนั้น มีอุปนิสัยที่ประกอบด้วยศรัทธาที่มั่นคงมากยิ่งขึ้นเท่านั้น เช่น ศรัทธาของพระอริยะในแต่ละระดับ เป็นต้น

อนึ่ง ศรัทธาที่แยกประเภทเป็น 4 นั้น เมื่อก้าวโดยรวมแล้วก็คือ ตถาคตโพธิสัทธา บุคคลจะต้องมีความเชื่อในพระพุทธเจ้าเสียก่อน จึงจะมีความเชื่อในเรื่องคำสอนที่ถูกต้องตามกฎแห่งเหตุและผลที่พระองค์ตรัสรู้และตรัสสอน ความเชื่อในรูปแบบของตถาคตโพธิสัทธานี้ คือการพิจารณาโดยใช้ปัญญาก่อนปลงใจเชื่อในพระพุทธเจ้า ซึ่งตรงกับความเชื่อของคนทั่วไป คือเมื่อเกิดความทุกข์ความเดือดร้อนแล้ว ก็จะแสวงหาบุคคลหรือเทพเจ้าเป็นที่พึ่ง หรืออาจเกิดความศรัทธาในผลงานและความประพฤติ รวมทั้งบารมีที่ตนอาศัยอยู่กับผู้นั้นหรือสิ่งนั้น เป็นหลักในความเชื่อ เพราะถ้าไม่เชื่อในเรื่องดังกล่าวแล้วก็จะทำให้ตนเดือดร้อน ไม่มีเทพเจ้าหรือผู้มีบารมีคอยคุ้มครองตน ฉะนั้น ตถาคตโพธิสัทธา จึงเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดของพุทธศาสนิกชนผู้มีศรัทธา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย กล่าวถึงศรัทธาที่เป็นหลักไว้ 2 ประเภท คือ ตถาคตโพธิสัทธาเป็นศรัทธาในตัวบุคคลผู้มีความวิริยะอุตสาหะ มีปัญญา มีพระคุณอันยิ่งใหญ่ มหาศาลต่อมวลมนุษย และสรรพสัตว์ ส่วนประเภทหลังคือ กัมมัสส-กตาสัทธา เป็นเรื่องของความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญาและเข้าใจเหตุผล ซึ่งมีอยู่ตามธรรมดาของโลก และในกัมมัสสกตาสัทธานี้ เป็นการรวมเอา กัมมัสสธธาและวิปากสัทธาเข้าไว้ด้วย เพราะมีลักษณะเป็นเหตุ - ผล และเป็นเรื่องของกฎแห่งกรรม (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2554, หน้า 209) หากพิจารณา ศรัทธา 4 ประการ ในภาพรวม จะพบว่ามิจุดเริ่มต้นสำคัญที่ ตถาคตโพธิสัทธา เนื่องจากบุคคลต้องมีความเชื่อมั่นในองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นเบื้องต้น จึงจะเกิดความเลื่อมใสในหลักธรรมที่พระองค์ตรัสรู้และสั่งสอนตามกฎแห่งเหตุและผล การมีตถาคตโพธิสัทธานั้นไม่ใช่การเชื่ออย่างมง่าย แต่เป็นการใช้ปัญญาพิจารณาอย่างรอบคอบก่อนปลงใจเชื่อ ซึ่งต่างจากความเชื่อโดยทั่วไปที่มักเกิดจากความหวาดกลัวต่อทุกข์ภัยจึงต้องแสวงหาเทพเจ้าหรือผู้มีบารมีมาเป็นที่พึ่งพิงเพื่อความอุ่นใจด้วยเหตุนี้ ตถาคตโพธิสัทธา จึงเป็นรากฐานที่สำคัญที่สุดสำหรับพุทธบริษัท ดังที่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ปราชญ์ทางพุทธศาสนาได้จำแนกศรัทธาหลักไว้ 2 ประเภท คือ 1. ตถาคตโพธิสัทธา ความเชื่อมั่นในพระองค์ ผู้ทรงเปี่ยมด้วยวิริยะอุตสาหะและพระปัญญาธิคุณอันยิ่งใหญ่ต่อมวลสรรพสัตว์ 2. กัมมัสสกตาสัทธา ความเชื่อในหลักกรรมที่ประกอบด้วยปัญญาและการเข้าใจเหตุผลตามกฎธรรมชาติ โดยศรัทธาประเภทนี้ได้รวมเอา กัมมัสสธธา (เชื่อกรรม) และ วิปากสัทธา (เชื่อผลของกรรม) เข้าไว้ด้วยกัน เนื่องจากมีลักษณะเป็นเหตุเป็นผลที่สัมพันธ์กันอย่างไม่อาจแยกขาด (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2554, หน้า 209)

4. ตถาคตโพธิสัทธา

การที่คนเราจะมีศรัทธาความเชื่อในบุคคลใดหรือในสิ่งใดนั้น เราจะต้องศึกษาถึงประวัติและความเป็นมาในเรื่องนั้นๆ เพื่อให้รู้และเข้าใจได้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริงก่อน เช่นเดียวกับ

การศึกษาประวัติของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับพุทธบริษัทที่จะต้องรู้เรื่องของพระพุทธเจ้า เพราะถ้าหากไม่รู้เรื่องของพระศาสดาของตนก็เท่ากับว่า ยังไม่เป็นพุทธบริษัทที่ดีที่สามารถรักษาความมั่นคงของพระพุทธศาสนาไว้ได้ ตลาคตโพริสัทธา หรือความเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า จะเกิดขึ้นได้ก็โดยอาศัยการตระหนักถึงพระคุณอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ และเป็นที่น่าแน่นอนว่า เมื่อมีศรัทธาในพระตลาคตแล้ว ย่อมส่งผลอำนวยให้เกิดศรัทธาในพระธรรมและพระสงฆ์โดยลำดับ การที่บุคคลจะเกิด ศรัทธา ต่อสิ่งใดหรือผู้ใดอย่างแท้จริงนั้น จำเป็นต้องผ่านกระบวนการศึกษาประวัติความเป็นมาเพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องตามหลักความจริงเสียก่อน เช่นเดียวกับการเรียนรู้พุทธประวัติ ซึ่งถือเป็นหน้าที่สำคัญของพุทธบริษัท เพราะหากละเลยการทำความรู้จักองค์พระศาสดา ย่อมไม่อาจทำหน้าที่พุทธศาสนิกชนที่ดีในการทำนุบำรุงและสืบทอดพระศาสนาให้มั่นคงได้ ตลาคตโพริสัทธา หรือความเชื่อมั่นในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าจะหยั่งรากลึกได้ ก็ต่อเมื่อเราตระหนักถึงพระคุณอันประเสริฐของพระองค์อย่างถ่องแท้ และเมื่อศรัทธาในพระพุทธองค์บังเกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นปัจจัยหนุนนำให้เกิดความเลื่อมใสในพระธรรมและพระสงฆ์ตามมาเป็นลำดับอย่างเป็นเหตุเป็นผล

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในรูปที่แปลกกว่าศาสนาต่าง ๆ ในอดีต คือไม่ต้องอิงอาศัยการสร้างหรือการดลบันดาลจากพระเจ้าหรือจากปัจจัยภายนอก แต่เป็นเรื่องของความเพียรพยายามที่ถูกต้อง สิ่งที่มีอำนาจมีอิทธิพลต่อความเป็นพระพุทธเจ้าคือ การสร้างสมบารมีธรรม คือ คุณงามความดีที่ได้สั่งสมอบรมมาในชาติต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าเอง จนบารมีนั้นเต็มบริบูรณ์ตำแหน่งของพระพุทธเจ้าผู้เป็นองค์ของพระศาสดาในพระพุทธศาสนา ไม่เป็นตำแหน่งผูกขาดไว้สำหรับคนใดคนหนึ่ง คนนั้นสามารถบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าได้ด้วยความเพียรพยายามในการสร้างสมบารมีต่าง ๆ ให้เต็มบริบูรณ์ และพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์จะต้องตรัสรู้ดีตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ไม่มีการรับช่วงตำแหน่งสืบต่อเหมือนศาสนาอื่น ๆ หรือเหมือนกับตำแหน่งในทางโลก พระพุทธศาสนามีอุบัติการณ์ที่แตกต่างจากศาสนาเทวนิยมโดยสิ้นเชิง เนื่องจากมิได้อิงอาศัยการดลบันดาลจากอำนาจศักดิ์สิทธิ์หรือปัจจัยภายนอก แต่เน้นย้ำที่ "ความเพียรพยายามอันถูกต้อง" ของมนุษย์เป็นสำคัญ พลังอำนาจที่หล่อหลอมให้เกิดพระพุทธเจ้าคือการบำเพ็ญ "บารมีธรรม" หรือการสั่งสมคุณงามความดีอย่างต่อเนื่องข้ามภพข้ามชาติ จนกระทั่งคุณธรรมเหล่านั้นเต็มเปี่ยมบริบูรณ์ ที่น่าสนใจคือ ตำแหน่ง "พระศาสดา" ในพระพุทธศาสนามีใช้สิทธิผูกขาดของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่เป็นสภาวะที่เปิดกว้างให้สรรพสัตว์ผู้มีความมุ่งมั่นสามารถบรรลุถึงได้ผ่านการฝึกฝนและสร้างสมบารมีด้วยตนเอง นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ทรงอุบัติขึ้นจากการ "ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง" โดยมีใจการสืบทอดตำแหน่งต่อกันตามจารีตของโลกหรือศาสนาอื่น แต่เป็นการเข้าถึงความจริงแท้ด้วยกำลังสติปัญญาและความพยายามเฉพาะตนอย่างแท้จริง

บุคคลที่ได้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า จะต้องปลูกฝังความพอใจในความเป็นพระพุทธรูปผ่านภพชาติต่างๆ มาทุกชาติ จนถึงเปล่งวาจาแสดงความปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธรูปในภพชาติต่าง ๆ เป็นอันมากด้วยการสร้างคุณสมบัติครบ 8 ประการ ที่เรียกว่าธรรมสโมธาน คือการประจุมพร้อมแห่งธรรมในชาติใดชาติหนึ่ง ธรรมสโมธาน 8 ประการ (อรรถกถา ชุ. อ.ป. 32/1/1- 8) คือ

1. มนุสสสมบัติ เกิดเป็นมนุษย์ในชาติที่ตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธรูป
2. ลิงคสมบัติ เป็นบุรุษที่สมบูรณ์ ไม่มีความผิดปกติทั้งทางกายและทางจิต
3. เหตุสัมปทาสมบัติ สมบูรณ์ด้วยอุปนิสัยบารมีคือหากจะออกบวชในชาตินั้น ๆ ก็ได้รับบรรลอรหัตผลเป็นพระอรหันต์ในชาตินั้น ๆ ได้
4. สัตถุทัสสนสมบัติ ได้พบเห็นพระพุทธรูปพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง
5. ปัพพชาสมบัติ ในชาตินั้นตนจะต้องเป็นนักบวชประเภทใดประเภทหนึ่ง
6. คุณสมบัติ จะต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติพิเศษคือ ได้ฌานสมบัติ
7. อธิการสมบัติ มีการบำเพ็ญบุญญาภิสมภารอย่างยวดยิ่งและแม้จะสละชีวิตก็ยอม
8. ฉันทตาสมบัติ มีฉันทะคือความพอใจในพระสัพพัญญุตญาณอย่างแรงกล้า

เมื่อได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธรูปแล้ว ฐานะของท่านจะเปลี่ยนไปเป็นพระนิยตโพธิสัตว์แล้วจะบำเพ็ญบารมี คือการเก็บสะสมคุณงามความดีในภพชาติต่าง ๆ เรียกว่า บำเพ็ญพุทธการกธรรม คือธรรมที่ทำให้พระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธรูปได้แก่ ทานบารมี สีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี บารมีเหล่านี้ ท่านแสดงว่าต้องบำเพ็ญได้เป็น 3 ชั้น คือ บารมี อุบารมี และปรมัตถบารมี เมื่อบารมีทั้ง 3 ระดับบริบูรณ์แล้ว ก็อยู่ในฐานะที่ควรแก่การตรัสรู้ได้

พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าในพระพุทธรูปศาสนานี้ มีพระนามเดิมว่า เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายาแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ ในราชวงศ์ศากยะทรงประสูติ ณ ลุมพินีวัน(ปัจจุบันเรียก รุมมินเด อยู่ในประเทศเนปาล) อันเป็นอุทยานที่อยู่ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์และเทวทหะ อันเป็นเมืองฝ่ายชนนี ก่อนพุทธศักราช 80 ปี ทรงสมบรูณ์ด้วยความรักความสุขตามสมควรแก่ชาติตระกูล ในเวลาทรงพระเยาว์ ได้รับการศึกษาศิลปศาสตร์ตามสมควรแก่ฐานะของกษัตริย์ ในสำนักของครุวิศวามิตร จนได้รับการยกย่องจากอาจารย์ว่ามีความรู้เสมอตน เมื่อพระชนมายุได้ 16 พรรษา ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางยโสธรา หรือพิมพา ราชธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธะและพระนางอมิตาแห่งราชวงศ์โกลิยะ กรุงเทวทหะ เมื่อพระชนมายุได้ 29 พรรษา ทรงมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า ราหุล ซึ่งเป็นพระนามที่เกิดจากพระอุทานของพระองค์ หลังจากทรงทราบว่าพระนางยโสธราทรงประสูติพระโอรส ตลอดระยะเวลาที่เจ้าชายสิทธัตถะเสวยสุขอยู่ในราชวังนั้น เหมือนจะเป็นการปิดกั้นมิให้พระองค์ได้พบเห็นความจริงแห่งชีวิต เพราะทุกอย่าง

แวดล้อมพระองค์อยู่ ล้วนถูกจัดไว้ให้น่าปรารถนาน่ายินดีทั้งสิ้น แต่หลังจากได้ทอดพระเนตรเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ในขณะที่เสด็จพระพาสพระนคร ทำให้ทรงได้แนวคิดที่ว่าเรื่องปัญหาของชีวิตและทำให้สนพระทัย ที่จะแสวงหาทางเพื่อช่วยพระองค์และชาวโลกให้หลุดพ้นจากทุกข์เหล่านั้น โดยอาศัยหลักการเบื้องต้นว่า

“...ธรรมดาโลกนี้มีของเป็นคู่กัน เช่น มีร้อนมีเย็นแก่ มีทุกข์มีสุขแก่ มีมืดมีสว่างแก่ เมื่อมีเกิด แก่ เจ็บ ตาย ก็ต้องมีอีกฝ่ายหนึ่งที่ไม่ต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย และทรงเห็นว่า การที่จะค้นพบทางอันนำไปสู่ความหลุด

พ้นได้ จำต้องอาศัยเพศของสมณะคือการออกบวชเป็นนักรบวช” (วินย. มหา. 4/1-4/1-7)

พระองค์จึงได้ทรงตัดสินพระทัยเสด็จหนีออกบวช เมื่อพระชนมายุได้ 29 พรรษา ถึงแม้พระองค์จะได้พบกับพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าแผ่นดินแคว้นมคธ ขอร้องให้พระองค์ละเพศบรรพชิต โดยจะแบ่งเมืองให้ครองกึ่งหนึ่ง พระพุทธองค์ก็ทรงปฏิเสธ หลังจากนั้นพระองค์ได้ทรงทดลองปฏิบัติในลัทธิต่าง ๆ ที่มีการสั่งสอนและเผยแพร่ในขณะนั้นอันได้แก่ อาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตร คณาจารย์ในลัทธิสาขายะแล้วไม่สามารถที่จะทำให้พระองค์ทางแห่งการตรัสรู้ธรรมได้ จึงได้ทรงหันมาบำเพ็ญเพียรทางจิต โดยการทอกาย วาจา ใจ ให้สงบลง จนได้บรรลุรูปฌานทั้ง 4 พระทัยสงบจากกิเลสชนิดกัมมจัต แล้วทรงเจริญวิปัสสนาจนเกิดปัญญาเห็นประจักษ์ชัดในสังขารและธรรมทั้งหลาย ทรงบรรลุญาณตามลำดับจนถึงการตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เมื่อพระชนมายุได้ 35 พรรษา

สิ่งที่พระองค์ตรัสรู้ คือ อริยสัจ 4 ประการ วิธีการตรัสรู้นั้น ทรงแสดงแก่ท่านปัญจวัคคีย์ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร อันเป็นปฐมเทศนาว่า

“จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแก่เราในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินมาในกาลก่อน นี่เป็นทุกข์ นี่เป็นสมุทัยเหตุเกิดแห่งทุกข์ นี่เป็นนิโรธ ความดับทุกข์ และนี่มรรคข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับทุกข์ ชั้นนี้เรียกว่า สัจจญาณ คือความรู้จริงแห่งอริยสัจ แต่ละข้อ

จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแก่เราในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินมาในกาลก่อนว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้ สมุทัยควรละ นิโรธควรทำให้แจ้ง มรรคมืองค์ 8 ประการ ควรเจริญคือทำให้บังเกิดขึ้น ความรู้ชั้นนี้เรียกว่า กิจจญาณ คือรู้จัก หรือหน้าที่อันบุคคลจะพึงทำต่ออริยสัจแต่ละข้อ

จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแก่เราในธรรมที่เราไม่เคยสดับมาในกาลก่อนว่า ทุกข์ที่ควรกำหนดรู้ เราได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยที่ควรละ เราได้ละแล้ว นิโรธที่ควรทำให้แจ้ง ได้ทำให้แจ้งแล้ว

มรรคมืองค์ 8 ที่ควรเจริญ เราได้เจริญแล้ว ความรู้ขั้นนี้เรียกว่า กตญาณ คือ ความจริงว่า ได้ทำตามนั้นแล้วอย่างสมบูรณ์” (วินย. มหา. 4/1-4/1-7)

และหลังจากการตรัสรู้แล้ว ทำให้พระองค์ทรงรู้ว่า ชาติคือ ความเกิด สำหรับพระองค์เป็น ชาติสุดท้ายแล้ว ภพใหม่ของพระองค์ไม่มีอีกต่อไป สิ่งนี้เรียกว่า นิพพาน เพราะเป็นการทำลาย กิเลส ทุกข์ ภพ ชาติ หมดสิ้นไป

พระพุทธเจ้า เมื่อตรัสรู้และทรงแสดงธรรมแก่โลกแล้ว ชื่อว่า ทรงสมบูรณ์ด้วยพระคุณ 3 ประการ คือ พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ พระองค์ทรงช่วยโลกด้วยความ กรุณา โดยมีจุดประสงค์หลัก 3 ประการ คือ (อง. ติก. 20/565/356)

1. อัตถายะ คือเพื่อประโยชน์ พระธรรมที่ทรงแสดงจึงแบ่งออกเป็นประโยชน์ 3 ระดับ คือ

1.1 ทิฏฐธัมมิกัตถุ คือมุ่งไปที่ประโยชน์ในปัจจุบัน อันอาจอำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้นแก่คน ทั้งหลายตามสมควรแก่ฐานะ หน้าที่ อาชีพ ของเขาเหล่านั้น

1.2 สัมปรายิกัตถะ คือมุ่งประโยชน์ในโลกหน้า ได้แก่ โลกสวรรค์

1.3 ปรมัตถะ ประโยชน์อย่างสูงสุด ซึ่งเป็นเป้าหมายของพระพุทธศาสนา ได้แก่ มรรค ผล นิพพาน ซึ่งคนสามารถสัมผัสได้ทั้งในโลกนี้และโลกต่อไป

2. หิตายะ เพื่อเกื้อกูลแก่คนทั้งหลาย พระธรรมนั้นมีลักษณะเกื้อกูลตามสภาพ แต่ธรรมข้อใดจะเกื้อกูลแก่ใครนั้น เป็นเรื่องที่จะต้องวิเคราะห์เป็นเฉพาะกรณี เหมือนยาซึ่งตามปกติแล้วมี ประโยชน์ในการรักษาโรค แต่การจะให้ยาอะไรจึงจะเกื้อกูลคนไข้ เป็นเรื่องของหมอที่จะต้องพิจารณา เป็นการเฉพาะ ฉะนั้น

3. สุขมยะ คือเพื่อความทุกข์แก่สัตว์ทั้งหลาย ธรรมที่เป็นประโยชน์อันมีลักษณะเกื้อกูลนั้น จะต้องออกผลมาในรูปของความสุขขั้นต่าง ๆ เป็นสำคัญ พระธรรมที่ทรงแสดงสั่งสอน จึงอำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติตามสมควรแก่องค์ธรรมนั้น ๆ เพื่อกระทำประโยชน์ดังกล่าวให้บรรลุ ตามเป้าหมาย พระพุทธเจ้าทรงมีหลักในการแสดงธรรมอยู่ 3 ประการ คือ (อง. ปถจ. 22/159/211)

1. ทรงสั่งสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้อย่างเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น คือใครมีพื้นฐานทางสติปัญญา ความสามารถและความจำเป็นที่จะรู้เรื่องอะไร พระองค์ก็จะทรงแสดงในเรื่องนั้นแก่เขา

2. ทรงแสดงธรรมมีเหตุ ที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้ คือเมื่อผู้ฟังพิจารณาตามธรรมนั้น ไป กำหนดคิดพิจารณาตามไป ก็จะเกิดความเห็นจริง

3. ทรงแสดงธรรมเป็นอัครรรย คือใครก็ตามเมื่อปฏิบัติตามที่ทรงแสดงไว้อย่างไรก็ตาม ผลจะ เกิดขึ้นแก่คนผู้นั้นตามสมควรแก่การประพฤติปฏิบัติ

อนึ่ง เพื่อมุ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่คน และอำนวยความสะดวกเป็นความสุขดังกล่าวแล้วนั้น พระพุทธเจ้า ทรงมีกิจหลักที่เรียกว่า พุทธกิจในแต่ละวัน เพื่อบำเพ็ญจริยา 3 ประการของพระองค์ให้สมบูรณ์ คือ

1. โลกัตถจริยา ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก ความสำเร็จในจริยาข้อนี้ ทรงอาศัยพุททธิกิจ 5 ประการ (อง. ปณจ. 22/2/2) คือ

- 1.1 ปุพฺพญเห ปิณฑปาตญจ เวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาตเพื่อโปรดสัตว์โลกผู้ต้องการบุญ
- 1.2 สายณฺเห ฌมมเทสนํ ในเวลาเย็นทรงแสดงธรรมแก่คนผู้สนใจในการฟังธรรม
- 1.3 ปโทเส ภิกขุโรวาทํ ในเวลาค่ำ ทรงปรทานพระโอราท์ให้กรรมฐานแก่ภิกษุทั้งหลาย
- 1.4 อทฺถมรตฺเต เทวปณฺหนํ ในเวลาเที่ยงคืน ทรงแสดงธรรมและตอบปัญหาแก่เทวดาทั้งหลาย
- 1.5 ปจฺจุสฺเสว คเต กาลे ภพฺพาภพฺเพ วิโลกนํ ในเวลาใกล้รุ่ง ทรงตรวจดูสัตว์โลกที่อาจจะรู้ธรรม ซึ่งพระองค์ทรงแสดง แล้วได้รับผลตามสมควรแก่อุปนิสัยบารมีของคนเหล่านั้น

2. ญาตัตถจริยา ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ หรือโดยฐานะเป็นพระญาติ เช่นทรงมีพุทธานุญาตพิเศษให้พระญาติของพระองค์ที่เป็นเดียริถย์มาก่อน ให้เข้าบวชในพระพุทธศาสนาได้ โดยไม่ต้องอยู่ติดยปริวาสก่อน หรือการเสด็จไปโปรดพระญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ ทรงแนะนำให้พระญาติซึ่งกำลังจะทำสงครามกัน ได้เข้าใจเหตุผลสามารถปรองดองกันได้ เป็นต้น

3. พุทฺธัตถจริยา ทรงทำหน้าที่พระพุทธรเจ้า เช่น ทรงวางสิกขาบทเป็นพุทธานุสาสำหรับควบคุมความประพฤติของผู้ที่เข้าบวชในพระพุทธศาสนา ทรงแนะนำให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหน้าที่ของตน ทรงวางพระองค์ต่อผู้ที่เข้ามาบวชและแสดงตนเป็นอุบาสก อุบาสิกา ในฐานะของบิดากับบุตร ผู้ปกครอง กัลยาณมิตร ศาสตราวุธเอ็นดู เป็นต้น ตามสมควรแก่บุคคลและโอกาส นั้น ๆ จนสามารถประดิษฐานพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสืบต่อมาถึงปัจจุบัน

พระคุณของพระพุทธรเจ้ามีมากมายมหาศาล ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งที่สำคัญที่จะทำให้ผู้ศึกษารู้จักพระพุทธรเจ้าในฐานะเป็นมนุษย์ผู้หนึ่งที่อาศัยการศึกษาค้นคว้าอบรมสั่งสมปัญญาพัฒนาตนเองให้บรรลุเป้าหมายอันสูงสุดของชีวิต และทรงสิ่งที่พระองค์ทรงค้นพบนั้นเพื่อเป็นการแสดงความอนุเคราะห์เพื่อนสรรพสัตว์ที่มีอยู่ในโลก ให้ได้รับประโยชน์สุขในชีวิตได้ตามสมควรแก่ความประพฤติปฏิบัติของตน ๆ ได้อย่างน่าอัศจรรย์

พระคุณอันประเสริฐของพระพุทธรเจ้าที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเรียกว่า พระพุทธรคุณ มี 9 ประการ (อง. ติก. 20/510/265; อง. ฉกค. 22/281/297) คือ

1. อรหํ เป็นพระอรหันต์ คือเป็นผู้อยู่ห่างไกลจากกิเลส เป็นผู้ตัดเสียได้ซึ่งกำแห่งสังสารวัฏฏ์ เป็นผู้ควรแก่ทักษิณาทาน และเป็นผู้ไม่กระทำความชั่วในที่ลับ
2. สมมาสมพุทฺโธ เป็นผู้ตรัสรู้ชอบเอง คือ ตรัสรู้ร้อยสี่ 4 ประการ
3. วิชชาจรณสมปนฺโน ถึงพร้อมด้วยวิชา 3 วิชา 8 และจรณะ 15 ประการ
4. สุกฺโต เสด็จไปดีแล้ว คือ ไม่ข้องแวะหวนกลับมาสู่กิเลสอีก
5. โลกวิทู เป็นผู้รู้แจ้งโลกทั้ง 3

6. อนุตตรโร ปุริสทมมสารถิ เป็นสารถิฝีกบุรุษ หาบุคคลอื่นยิ่งกว่ามิได้ คือฝีกเหล่าสัตว์ด้วย
สิกขา 3

7. สตถา เทวมนุสสานัน เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

8. พุทโธ เป็นผู้ตื่น คือไม่หลับไหลหลงมงายอยู่ด้วยโมหะ เป็นผู้เบิกบาน คือไม่มีกิเลสเป็น
เหตุให้เศร้าหมอง

9. ภควา เป็นผู้มีโชค คือมีเคราะห์ดี เป็นผู้จำแนกหรือแบ่ง แจกธรรม เป็นผู้ตัดคือกำจัดกิเลส
และบาปกรรม เป็นผู้คบ คือส้องเสพสันติธรรม เป็นต้น

ฉะนั้น เมื่อบุคคลมีใจเลื่อมใสมั่นคงในตถาคตโพธิสัทธาแล้ว ย่อมจะเป็นพื้นฐานให้ประสบ
ผลานิสงส์มากมายอย่างแน่นอน

2.3 สรุป

ความเชื่อเป็นคุณสมบัติที่สำคัญต่อการดำเนินชีวิตของแต่ละบุคคลในฐานะที่เป็นคุณสมบัติ
จำเป็นอย่างยิ่งของพุทธศาสนิกชนก็คือความเชื่อมั่นในพระพุทธเจ้าซึ่งเรียกว่า ตถาคตโพธิสัทธา คือ
ความเชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต หรือเชื่อพระปัญญาธิคุณของพระพุทธเจ้าผู้ทรงค้นพบ
ก่อนใครในพุทธกาลนี้ ความเชื่อมั่นในพระปริชาญาณของพระพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นต้นแบบหรือ
เป็นผู้นำในด้านที่มีสมรรถภาพวิสัยที่มนุษย์ทั้งหลายด้วยกันยอมรับว่า เป็นเลิศในด้านการหยั่งรู้สัง
กรรมถึงความดีงามสูงสุดได้ ด้วยสติปัญญาและความเพียรพยายามฝึกฝนพัฒนาตนเอง

เมื่อเชื่อมั่นในการตรัสรู้ของพระองค์แล้วก็ต้องเชื่อมั่นในหลักคำสอนของพระองค์ด้วย ได้แก่
คำสอนสอนเรื่องกรรม(กัมมสัทธา) เรื่องผลของกรรม(วิปากสัทธา) และเรื่องกรรมของแต่ละบุคคล
(กัมมัสสกตาสัทธา) ซึ่งเป็นหลักคำสอนที่พระองค์ทรงรับรองและสามารถพิสูจน์ได้ พระพุทธเจ้าเป็นผู้
ค้นพบทางเก่าและทรงชี้แนะทางนั้นแก่หมู่ชน ทางนั้นคือ อริยสัจ 4 ไตรลักษณ์ และอริยมรรคมีองค์ 8
ที่คนเราสามารถดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ด้วยความเพียรพยายาม ความอดทน ความสามารวมอินทรีย์
การเจริญปัญญาให้ถูกวิธี นี้เรียกว่า เป็นการใช้ธรรมหรือการประพฤติปฏิบัติธรรมให้เป็นประโยชน์กับ
ชีวิต จึงเกิดเป็นความมั่นใจความพอใจ หรือเป็นความภูมิใจ และความอิมใจ ความเชื่อเช่นนี้เป็นความ
เชื่อ

บทที่ 3

ภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

การวิจัยเรื่อง วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทนี้ ผู้วิจัยได้
ทำการศึกษา ในประเด็น ดังนี้

- 3.1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับภพภูมิ
- 3.2 ภพภูมิในไตรภูมิ : กามภพ รูปภพ อรูปภพ
- 3.3 ลักษณะการกำเนิดของสัตว์แต่ละภพภูมิ
- 3.4 สรุป

3.1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับภพภูมิ

ในพระพุทธศาสนายุคต้น แนวคิดเรื่องภพในลัทธิพราหมณ์-ฮินดูที่ฝังรากลึกในวัฒนธรรม
ชาวชมพูทวีปยุคโบราณก่อนพุทธกาลนั้นมีอิทธิพลต่อความคิดของพระพุทธเจ้าอยู่มาก การที่แนวคิดและ
ความเชื่อเรื่องภพมาปรากฏในคำสอนของพระพุทธองค์นั้นแสดงนัยว่าพระพุทธเจ้าทรงยอมรับ
แนวคิดดังกล่าว มีนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาตั้งข้อสังเกตว่า ในการเผยแผ่คำสอนพระพุทธองค์
ได้ใช้ประโยชน์จากคำศัพท์ต่าง ๆ ในคำสอนของลัทธิพราหมณ์-ฮินดูซึ่งมีความหมายเป็นที่เข้าใจกัน
อย่างกว้างขวางอยู่แล้ว แต่การใช้ประโยชน์จากคำสอนในลัทธิอื่นนี้ทรงทำโดยการปรับความหมาย
ใหม่เพื่อให้ตรงกับแนวคำสอนของพระองค์ ในทัศนะของนักวิชาการเหล่านี้ คำสอนเรื่องภพก็อาจจะ
เป็นหนึ่งในหลายแนวคิดที่พระพุทธองค์ทรงนำมาจากลัทธิพราหมณ์-ฮินดู (พุทธทาสภิกขุ, มปป., หน้า
52-77) ในบริบทพุทธศาสนายุคแรกเริ่ม ปฏิเสธไม่ได้ว่าความเชื่อเรื่อง “ภพภูมิ” ในลัทธิพราหมณ์-
ฮินดู ซึ่งฝังรากลึกในวัฒนธรรมชมพูทวีป มีอิทธิพลต่อแนวคิดทางสังคมในสมัยนั้นอย่างมาก การที่
ปรากฏเรื่องภพภูมิในพระธรรมเทศนาจึงสะท้อนถึงกรยอมรับในเชิงบริบทของพระพุทธองค์
นักวิชาการด้านศาสนาตั้งข้อสังเกตว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้กุศโลบายหยิบยกคำศัพท์หรือแนวคิดที่
ชาวบ้านคุ้นเคยดีอยู่แล้วมาเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่ศาสนา แต่จุดสำคัญคือทรง “นิยามความหมาย
ใหม่” ให้สอดคล้องกับหลักการพุทธศาสนาอย่างแนบคาย ดังนั้น เรื่องภพภูมิอาจเป็นหนึ่งในแนวคิดที่
หยิบยืมมาจากคติพราหมณ์-ฮินดู แล้วนำมาปรับประยุกต์เพื่ออธิบายสังขารมโนมมมังใหม่ตามทัศนะ
ของนักปราชญ์อย่าง พุทธทาสภิกขุ (มปป., หน้า 52-77)

ความแตกต่างในด้านความหมายของภพในพระพุทธศาสนากับลัทธิอื่นนี้ ผู้วิจัยจะได้ศึกษา
วิเคราะห์ในรายละเอียดต่อไปแต่จากการศึกษาข้อมูลหลักฐานในคัมภีร์ พระพุทธองค์ได้แสดงแนวคิด
เรื่องภพไว้จำนวนมาก คำสอนดังกล่าวบอกรับให้เราทราบว่า นอกจากโลกอันเป็นภพของมนุษย์ที่เรารับรู้

ได้ผ่านประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสนี้แล้ว ยังมีภาพอื่น ๆ อีกจำนวนมากที่ประสาทสัมผัสสามัญของมนุษย์รับรู้ไม่ได้ ดังมีหลักฐานระบุว่า พระพุทธเจ้าทรงบรรลุความรู้พิเศษจากการตรัสรู้ทำให้ทรงหยั่งรู้อดีตชาติของพระองค์เองและคนอื่น ๆ ได้จำนวนมากเท่าที่พระองค์ต้องการ (วิ.มหา. (ไทย) 1/12/6) และทรงรู้การตายและการเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ของสัตว์ทั้งหลายได้นับไม่ถ้วน (วิ.มหา. (ไทย) 1/12/6.) การรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก (วิ.มหา. (ไทย) 1/1/2.) ได้กลายเป็นคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าที่ชาวพุทธทั่วไปต่างรับรู้กันเป็นอย่างดี

จากการศึกษาพบว่า คำว่า “ภพ” ปรากฏอย่างเป็นทางการครั้งแรกในพระพุทธศาสนาในปฐมเทศนาการใช้คำว่า “ภพ” ที่พระพุทธเจ้าใช้คำว่า “ภพ” ในเทศนาของพระองค์หลังจากการตรัสรู้ ส่วนการที่มีการใช้คำว่า “ภพ” ในประวัติของพระองค์เองก็ดี ในการพิจารณาปฏิจจนสมุปบาทในสัปดาห์แรกของการตรัสรู้ก็ดี เป็นการใช้เพื่อบอกเล่าเหตุการณ์เกี่ยวกับพระองค์แก่พระสาวกซึ่งเกิดขึ้นในช่วงต่อ ๆ มาหลังจากที่มีพระสาวกจำนวนมากแล้ว คือ “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” (วิ.มหา. (ไทย) 4/13-16/20-24) ซึ่งพระพุทธเจ้า แสดงแก่กลุ่มพระสาวกกลุ่มแรก คือนักบวช 5 รูป หรือที่เรียกว่า “พระปัญจวัคคีย์” ในเทศนานี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสคำศัพท์ที่มีคำว่า “ภพ” รวมอยู่ด้วย 3 แห่ง คือ

- 1) คำว่า “ภพ” ที่ปรากฏอยู่ในคำศัพท์ว่า “โปโนพวิกา (ตณหา)” เป็นคำที่บ่งชี้ว่า ภพใหม่หรือการเกิดอีกในภพต่อไปเกี่ยวเนื่องกับตณหา (วิ.มหา. (ไทย) 4/14/21)
- 2) คำว่า “ภพตณหา” ซึ่งเป็นหนึ่งในตณหา 3 อย่างที่เป็นเหตุเกิดของความทุกข์
- 3) คำว่า “ภพ” ที่ปรากฏในประโยคบาลีว่า “นตถิทานิ ปุนพภโว” (วิ.มหา. (ไทย) 4/16/24) ในช่วงท้ายของ เทศนาซึ่งมีนัยของการยืนยันว่าเมื่อทำให้แจ้งอริยสัจ 4 อย่างสมบูรณ์แล้ว ภพใหม่จะไม่มีอีกต่อไป จะเห็นว่าข้อความในประโยคนี้นี้แสดงความเกี่ยวข้องระหว่างการภพกับการรู้แจ้งอริยสัจ 4 ไว้อย่างมี นัยสำคัญในมหานิทานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายคำสอนเรื่องปฏิจจนสมุปบาทแก่พระอานนท์เฉพาะ เรื่อง “ภพ” นี้ พระองค์อธิบายว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยภพ (ที.ม. (ไทย) 10/96/57) และได้ทรงอธิบายรายละเอียดไว้ใน พระสูตรเดียวกันว่า อุปาทาน คือ กามุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม) ทิฏฐุปาทาน (ความยึดมั่นในทิฏฐิ) สีสัพพตูปาทาน (ความยึดมั่นในศีลพรต) และอัตตวาทุปาทาน (ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา) เป็น ปัจจัยให้เกิดภพ คือ กามภพ รูปภพ หรืออรูปรภพ (ที.ม. (ไทย) 10/98-99/59-60) ส่วนในจุนนิกาสูตร พระพุทธเจ้าได้แสดงแนวคิดเรื่องภพเชิงโครงสร้างทางจักรวาลวิทยาที่ประกอบด้วยภพภูมิต่าง ๆ รวมไปถึงโลกธาตุจำนวนมากไว้อย่าง วิจิตรพิสดาร (อง.ทุก. (ไทย) 20/81/305-308)

คำสอนเรื่องภพที่สอนโดยพระพุทธเจ้านั้นสามารถแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) ภพเชิงภาวะทางจิต หรือภพในระบบความคิด ซึ่งอาจเรียกว่า “ภพเชิงจิตวิทยา” ภพในความหมายนี้สามารถตรวจสอบได้ด้วยอายตนะ 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ 2) ภพเชิงสถานที่หรือ “ภพเชิงโครงสร้างทางจักรวาลวิทยา” ซึ่งอาจเรียกว่า “ภพเชิงอภิปรัชญา” ภพในความหมายนี้อยู่เหนือการตรวจสอบ

ด้วยอายตนะดังกล่าว จากข้อความในพระสูตรที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ภพในปฐมเทศนาอาจมองได้ว่ามี นัยของภพเชิงนามธรรม ขณะที่ภพในมหานิทานสูตรนั้นสามารถตีความให้ครอบคลุมได้ทั้ง 2 ลักษณะ คือ ได้ทั้งเชิงนามธรรมและเชิงอภิปราย ส่วนในจุฬินิกาสสูตรนั้น นัยของภพมีลักษณะเชิงสถานที่หรือ เชิงอภิปรายอย่างชัดเจน ซึ่งคำว่า “ภพ” ก็ได้รับการอธิบายขยายความเพิ่มเติมขึ้น คือ ในหลักฐาน บางแห่ง คำว่า “ภพ” ได้รับการแปลความหมายว่าความต่อเนื่องระหว่างชีวิตและความตาย ซึ่งมี อุปาทานคือความยึดมั่นเป็นปัจจัย ความปรารถนาที่จะมีชีวิตและความรู้สึกต่อไป ตามคำสอนทาง พระพุทธศาสนา ภพเป็นปัจจัยของการเกิดอีกในรูปแบบต่างๆ ผ่านกระบวนการของการเกิด และภพ อยู่ในอันดับที่ 10 ของปัจจัยการ 12 ตามหลักปฏิจายสมุปบาท ความหมายของศัพท์ดังที่กล่าวนี้ทำให้ เราสามารถจำแนกคำว่า “ภพ” ออกเป็น 2 ความหมาย คือ

1) ความหมายเชิงนามธรรมซึ่งพุ่งไปที่ภพ หรือภาวะที่เป็น (อะไรบางอย่าง) ของจิต

2) ความหมายเชิงสถานที่ซึ่งแสดงถึงแหล่งที่เกิดและอยู่อาศัยซึ่งเป็นรูปธรรมในพระสูตร ปรากรู้อธิบายความคำว่า “ภพ” ไว้ว่า คำว่า “ภพ” ได้แก่ ภพ 2 คือ 1) กรรมภพ 2) ภพใหม่ อันมีในปฏิสนธิ โดยที่ท่านได้อธิบายต่อไปอีกว่า กรรมภพ คือ ปุณฺณภิกขาร อปุณฺณภิกขาร (ขุ. ม.อ. (ไทย) 25/216) อเนญฺชาภิกขาร ส่วนภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน อันมีใน ปฏิสนธิ (ขุ. จุฬ. (ไทย) 30/104/356-357) ชื่อว่า แหล่งเกิดมีภพ เป็นต้น “หาก พิจารณาข้อความที่แสดงสิ่งที่เรียกว่า “แหล่งเกิด” นี้ เราจะพบว่า แหล่งเกิดเหล่านี้ให้ความหมายใน ลักษณะเป็นช่องทางเกิดของสัตว์ทั้งหลาย หมายความว่า สัตว์ทั้งหลายเมื่อจะถือกำเนิดขึ้นใน สังสารวัฏแห่งการเวียนว่ายตายเกิดก็ต้องผ่านช่องทาง เหล่านี้ เพราะไม่พบว่า มีการเวียนว่ายใน สังสารวัฏโดยรูปแบบอื่นๆ ที่ไม่ต้องผ่านช่องทางเหล่านี้

นอกจากจะใช้คำว่า “ภพ” ในการแสดงความหมายเชิงสถานที่เกิดของสัตว์ทั้งหลายดังที่กล่าว มาแล้ว ในคัมภีร์พระไตรปิฎกยังมีการใช้คำศัพท์อื่น ๆ เช่น คำว่า “โลก” บ้าง “โลกธาตุ” บ้างหรือ “ภูมิ” บ้าง จำแนกโดย 2 นัย คือ โลก 3 คือ 1) สังขารโลก โลกคือสังขารที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น 2) สัตว์โลกโลก คือหมู่สัตว์หรือสิ่งมีชีวิตที่ประกอบด้วยชั้น 5 ที่กล่าวแล้ว 3) โอกาสโลก โลกคือ แผ่นดิน หมายถึง โลกเชิงสถานที่ภายนอก(สุทธิ. (บาลี) 1/262-263) และนอกจากนี้แล้ว ยังมีโลก 3 อีกนัย หนึ่ง คือ 1) มนุษยโลก โลกของ มนุษย์ 2) เทวโลก โลกสวรรค์ ทั้ง 6 ชั้น 3) พรหมโลก โลกของพระ พรหม (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2538, หน้า 259-260)

ส่วนคำว่า ภูมิ หมายถึง แผ่นดิน ชั้นแห่งจิต, ระดับจิตใจ หรือระดับชีวิต จำแนกเป็น 4 คือ 1) กามาวจรภูมิ ชั้นที่ยังท่องเที่ยวอยู่ในกาม 2) รูปาวจรภูมิ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป หรือชั้นของพวกที่ ได้ รูปฌาน 3) อรูปาวจรภูมิ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูปหรือชั้นของพวกที่ได้รูปฌาน 4) โลกุตตรภูมิ ชั้นที่ พ้นโลกหรือระดับพระอรหันต์

3.1.1 ความหมายของภพ

คำว่า “ภพภูมิ” ในพระพุทธศาสนานั้น มีความหมาย กว้างมาก การที่จะให้คำจำกัดความลงไป อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ดูเหมือนจะไม่ถูกต้องนัก แต่ก็พอจะกล่าวเป็นกลางๆ ได้ว่า “ภพหรือภูมิ” ดังต่อไปนี้

คำว่า “ภพ” แปลว่า ความมี ความเป็น หมายถึง โลกเป็นที่อยู่แห่งสัตว์หรือ สภาวะคือชีวิต แห่งสัตว์(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2529, หน้า 360) มี 3 คือ

1. กามภพ คือ กามาวจร หมายถึง โลกที่อยู่แห่งหมู่สัตว์ผู้เสพกาม คือ อบาย ทุกคติ วิบาทรนรก มนุษย์โลกและสวรรค์ 6 ชั้น ตั้งแต่ชั้นจาตุมหาราชเป็นต้นไปถึงชั้นปรนิมมิตวสวัตติ

2. รูปภพ คือ อรูปาวจร หมายถึง ชั้นพรหมมีรูป 16 ชั้น ตั้งแต่พรหมปารีสัชชะ เป็นต้นไปถึงชั้น อภินิฏฐกะ

3. อรูปภพ คือ อรูปาวจร หมายถึง ชั้นพรหมไม่มีรูป 4 ชั้น ตั้งแต่อกาสนัญจายตนะ เป็นต้นไปถึงชั้น เนวสัญญานาสัญญายตนะตณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้ภพ ภพเกิดมาจากกรรม หรือการกระทำ

โลกเป็นที่อยู่อาศัยแห่งสัตว์หรือสภาวะแห่งสัตว์ ซึ่งเริ่มมาจากอวิชชาทำให้มีตณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทานและอุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ โดยมีวิภูสงสารคือกิเลส กรรม วิบาก เป็นเหตุ ให้มีการเวียนว่ายตายเกิด ไม่มีที่สิ้นสุด หรือสภาวะแห่งสัตว์ซึ่งอยู่ในภพนั้น ๆ มีความแตกต่างออกไป จึงเรียกว่า ภพ

3.1.2 ความหมายของภูมิ

คำว่า “ภูมิ” แบ่งความหมายออกเป็น 2 ประเภทคือ

1. หมายถึง = พื้นเพ พื้น ชั้น ที่ดิน แผ่น
2. หมายถึง = ชั้นแห่งจิต ระดับจิตใจ และระดับชีวิต

ภูมิ มีสภาวะจิตแตกต่างกัน ส่วนในที่นี่ มิได้ขยายความละเอียดของจิตแต่จะศึกษาความหมายโดยรวม(พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต) 2536, หน้า 207) คือ

1. กามาวจรภูมิ ชั้นที่ยังท่องเที่ยวอยู่ในกาม
2. รูปาวจรภูมิ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป หรือชั้นของพวกที่ได้รูปฌาน
3. อรูปาวจรภูมิ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูปหรือชั้นของพวกที่ได้รูปฌาน
4. โลกุตระภูมิ ชั้นที่พ้นโลก หรือระดับพระอริยบุคคล

คำว่า ภูมิ หมายถึง สภาวะอันประณีตขึ้นไปเป็นชั้น ๆ แห่งจิตและเจตสิก คำว่า ภูมิ ซึ่งหมายถึง “ชั้นหรือพื้นเพ” มีอยู่ 4 คือ

1. กามาวจรภูมิ หมายถึงชั้นแห่งจิตและเจตสิกอันยังปรารถนุปรธรรมเป็นอารมณ์ หมายถึง จิตและเจตสิกของสามัญชน

2. รูปาวจรภูมิ หมายถึง ชั้นแห่งจิตและเจตสิกอันล่วงกามได้แล้ว แต่ยังปรารถนารูปธรรมเป็นอารมณ์ หมายถึงจิตและเจตสิกของผู้บำเพ็ญประพตปฏิบัติผู้ได้รูปฌานมีกสิณหรือรูปอย่างอื่นเป็นอารมณ์

3. อรูปาวจรภูมิ หมายถึง ชั้นแห่งจิตและเจตสิกอันล่วงรูปธรรมได้แล้ว แต่ยังปรารถนารูปธรรมเป็นอารมณ์ หมายถึงจิตและเจตสิกของผู้บำเพ็ญประพตปฏิบัติ ผู้ได้รูปฌานมีรูปธรรมอย่างละเอียดเป็นอารมณ์

4. โลกุตระภูมิ ในที่นี้หมายถึง ชั้นแห่งจิตและเจตสิกอันล่วงโลกียธรรมได้แล้วไม่กลับมาข้างต่ำ หมายถึง จิตและเจตสิกแห่งพระ(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส,2529:367)

คำว่า ภูมิ หมายถึง แผ่นดินสถานที่อยู่อาศัยและภูมิชั้นต่าง ๆ เมื่อมีความเชื่อว่า มนุษย์เราตายไปแล้วอาจได้ไปเกิดเป็นเทพยดา ณ สวรรค์เมืองฟ้าได้ในบางกรณี โลกของเทวดานี้ เป็นโลกที่อาศัยแห่งสัตว์ซึ่งเป็นทิพย์มีแสงรุ่งเรืองและแดนแห่งความสุข ซึ่งสถานที่แห่งชั้นหรือระดับจิตของสัตว์เกิดขึ้นตามวาระแห่งจิตแต่ละดวง ซึ่งประกอบด้วยกุศลและอกุศลหรือเป็นอภัยภักต โดยมีความแตกต่างกันคือหยาบ ละเอียด และประณีต ซึ่งจัดเป็นประเภท แตกต่างกันไป เรียกว่า ภูมิ

สรุปได้ว่า ภาพภูมิในพระไตรปิฎกหมายถึง สถานที่เกิด หรือโลกเป็นสถานที่อยู่ของสัตว์นั้น บ่งชี้ถึงสถานที่ซึ่งมีลักษณะเป็นรูปธรรม ส่วนในความหมายของภาวะชีวิตของสัตว์นั้น ภาพจะแสดงภาวะเชิงนามธรรม และคำว่า “ภูมิ” ในความหมายของชั้น หรือ แผ่นดินนั้นบ่งถึงสถานที่เชิงรูปธรรม ในความหมายของชั้นแห่งจิต ระดับจิตใจ หรือ ระดับชีวิตนั้นจะแสดงถึงภาวะทางจิตในเชิงนามธรรม บ่งชี้ภาพฝ่ายสุคติสำหรับผู้ทำกรรมดี มีศีลธรรม นอกจากรูปแบบชีวิตที่เราสามารถเห็นได้ในโลกที่เราอยู่อาศัยนี้แล้วพระพุทธศาสนายังยอมรับความมีอยู่ของชีวิตรูปแบบอื่น ๆ ในภาพอีกจำนวนมากที่เรารับรู้ผ่านประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสไม่ได้ ภาพภูมิเหล่านี้เป็นสถานที่รองรับการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลายในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญา ดังนั้น คำว่า “ภาพภูมิ” ในความหมายที่ครอบคลุมทั้งสถานที่เกิด หรือโลกเป็นสถานที่อยู่ของสัตว์ซึ่งมีลักษณะเชิงรูปธรรมและภาวะชีวิตของสัตว์ หรือภาวะทางจิตซึ่งมีลักษณะเชิงนามธรรมด้วยแต่ในหลายแห่งของงานวิจัย ผู้วิจัยได้ใช้คำว่า “ภาพภูมิ” ในความหมายที่ครอบคลุมภาพเชิงรูปธรรมและนามธรรมนั้นด้วยเช่นกัน

3.1.3 ความแตกต่างระหว่างภพกับภูมิ

ภพกับภูมิ มีความแตกต่างกัน แต่มีความเกี่ยวเนื่องกัน คือภพเป็นเหตุเพราะสัตว์มีสภาวะจิตที่ประกอบไปด้วยกิเลสซึ่งเป็นกุศลและอกุศล ส่วนภูมิเป็นผลเพราะภูมิเป็นชั้นแห่งจิตที่มีความหยาบละเอียด ประณีต แตกต่างกัน สภาวะจิตเหล่านี้ทำให้สัตว์เหล่านั้นบังเกิดในภพ ที่แตกต่างกัน เพราะเงื่อนไขคือกิเลสและกรรม เนื่องจากสัตว์ทั้งหลายเป็นไปตามกรรมและกรรมเป็นตัวจำแนกให้สัตว์แตกต่างกัน

ในพระพุทธศาสนาได้จำแนกภพออกเป็น 3 จำแนกภูมิออกเป็น 4 ในที่นี้จะได้อธิบายรวมกัน ทั้งภพภูมิ ที่เหมือนกัน และแตกต่างโดยเป็นอันเดียวกัน เพราะความเกี่ยวเนื่องกันเสมือนเป็นอันเดียวกันดังนี้

กามภพหรือกามาวจรภูมิ หมายถึง ภพของผู้ท่องเที่ยวอยู่ในกามหรือระดับจิตของสัตว์ที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม

รูปภพหรือ รูปาวจรภูมิ หมายถึง ภพของผู้ได้รูปฌาน 4 ละโลกนี้แล้วไปเกิดเป็นรูปพรหม 16 ชั้น ตั้งแต่ปารีสัชชะพรหม เป็นต้นไปถึงชั้น อภินิสาพรหม

อรูปภพ คือ อรูปาวจรภูมิ หมายถึง ภพของผู้ได้รูปฌาน 4 ละโลกนี้ไปแล้วเกิดเป็นพรหมไม่มีรูป (มีเฉพาะเวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ) ตั้งแต่เอกภกษานิญาจนตนะ เป็นต้นไปถึงชั้น เหนวสัญญานาสัญญาตนะ

3.2 ภพภูมิในไตรภูมิ : กามภพ รูปภพ อรูปภพ

3.2.1 กามภพ

กามภพ หรือ กามาวจรภูมิ ประกอบด้วย อปายภูมิ 4 ชั้น อปายภูมิ 4 คือ (1) นรก (2) สัตว์ดิรัจฉาน (3) เปรต (4) อสุรกาย, มนุษย์โลก 1 และ เทวโลก หรือ สวรรค์ 6 ชั้น (1) ชั้นจาตุมหาราชิกา (2) ชั้นดาวดึงส์ (3) ชั้นยามา (4) ชั้นดุสิต (5) ชั้นนิมมานรดี และ (6) ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี รวม เป็น 11 ชั้น (ที.ม.อ. (บาลี) 2/127/109)

1) นรกภูมิ มหานรก 8 ขุม มีลำดับ ดังนี้

(1) สัตว์ชีวนรก สัตว์นรกทั้งหลาย ย่อมเป็นอยู่ในนรกนั้นบ่อย ๆ นายนิรบาลผู้มีอาวุธอันมี แสง พันซึ่งสัตว์นรกทั้งหลาย สัตว์นรกเหล่านั้นถึงแม้ถูกฟันจนตายแล้วก็กลับฟื้นขึ้นมาใหม่ได้อีก ใน นรกจะเป็นเช่นนี้เรื่อยไปจนกว่าจะสิ้นกรรม

(2) กภาพสตุตตนรกทั้งหลาย จะตีด้วยเชือกดำ แล้วก็ฉีกหรือตัดซึ่งสัตว์ที่เกิดในนรกแล้ว ใช้ ตัดสัตว์นรกด้วยเครื่องประหาร มีขวาน จอบ มีด เลื่อย

(3) สังฆาตุนรก ภูเขาเหล็กบดสัตว์ที่เกิดในนรก อีกนัยหนึ่ง ภูเขาเหล็กที่สูงใหญ่มีแสงไฟอันลุกโพล่ง ย่อมบดสัตว์ในนรกให้ละเอียดเป็นจุณไป

(4) โรรวนรก สัตว์นรกทั้งหลายร้องไห้ด้วยเสียงอันดังในนรก สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในนรกนั้น ย่อมพากันร้องไห้ด้วยเสียงอันดังอยู่ตลอดเวลา สัตว์นรกทั้งหลายถูกคว้นไฟอบอ้าว ร้องด้วยเสียงน่า สงสารอยู่ในนรกนั้น เพราะคว้นไฟเข้าไปสู่ทวารทั้ง 9

(5) มหาโรรวนรก (ขาลโรรวน) นรกที่มีการร้องไห้เสียงดังกว่าจุฬโรรวนรก เพราะสัตว์นรกทั้งหลายถูกไฟไหม้ ร้องไห้ด้วยเสียงอันดังน่าสงสารอยู่ในนรกนั้นเพราะเปลวไฟเข้าไปสู่ทวารทั้ง 9

(6) ตาปนนรก (จุพตาปนนะ) นรกที่สัตว์ทั้งหลายให้เราร้อนอยู่ ไฟนรกยอมไหม้สัตว์ทั้งหลายที่ถูกตรึงอยู่ในนรก นรกที่สัตว์ทั้งหลายถูกนั่งตรึงติดอยู่ในหลาวเหล็กอันร้อนแดงแล้วให้ไฟไหม้อยู่

(7) มหาตาปนนรก (ปตาปนนะ) นรกที่สัตว์ทั้งหลายให้เราร้อนเหลือประมาณ หรือ นรกที่สัตว์ทั้งหลายให้เราร้อนยิ่งกว่าจุพตาปนนรก นรกที่สัตว์ขึ้นสู่ภูเขาที่กำลังร้อน แล้วตกลงไปสู่หลาวที่อยู่ข้างล่างด้วยอำนาจของลม และไฟไหม้อยู่

(8) มหาอเวจินรก สัตว์นรกและความทุกข์ไม่มีว่างเลย ระหว่างเปลวไฟ สัตว์นรกทั้งหลาย และความทุกข์ในนรกไม่มีว่างเลย นรกนั้นเป็นที่อยู่แห่งสัตว์ทั้งหลายเสมออุสสทนรก 5 ชุม มีลำดับ ดังนี้

(1) คุณนรก สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรม เหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากอเวจินนรกแล้ว ก็ยังไม่หลุดพ้น ยังต้องเสวยทุกข์ต่อไป คือ ถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกอุจจาระเน่าที่อยู่ติดต่อกับอเวจี มหานรก

(2) กุกกุนนรก สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากนรกอุจจาระเน่า แล้วก็ยังไม่หลุดพ้น ยังต้องเสวยทุกข์ต่อไป คือ ถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกชีเฝ้าร้อน ซึ่งตั้งอยู่ติดต่อกับ คุณนรก

(3) สิมปลิวนรก สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากนรกชีเฝ้าร้อนแล้ว ก็ยังไม่หลุดพ้น ยังต้องเสวยทุกข์ต่อไป คือ ถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกป่าไม้จ้าว ซึ่งตั้งอยู่ติดต่อกับกุกกุนนรก

(4) อสิปัตตวนนรก สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากนรกป่าไม้จ้าวแล้ว ก็ยังไม่หลุดพ้น ยังต้องไปเสวยทุกข์ต่อไป คือ ถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกป่าไม้ใบดาบ ซึ่งตั้งอยู่ติดต่อกับ สิมปลิวนรก

(5) เวตตรณีนรก สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากนรกป่าไม้ใบดาบ ก็ยังไม่หลุดพ้น ยังต้องเสวยทุกข์ คือ ถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกแม่น้ำเค็มที่มีหาวายหนาม ซึ่งตั้งอยู่ติดต่อกับอสิปัตตวนนรก มหานรกชุมหนึ่ง ๆ มีอุสสทนรก 32 คือ ชุมหนึ่ง ๆ มีอุสสทนรก 4 X 8 ทิศ มี 32 มหานรกชุมหนึ่ง ๆ มีอุสสทนรก 32 มหานรก 8 ชุม มีอุสสทนรก 256 ชุม(พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา, หน้า 12 - 15) ยมโลกนรก มี 10 ชุม มีลำดับ คือ

(1) โลห กุมภินนรก, (2) สิมพลินนรก, (3) อสินขนรก, (4) ตามโโพทะนรก, (5) อโยคุษะนรก, (6) ปิสสกปัพพตะนรก, (7) ฐุสระนรก, (8) สิตโลลีสตะนรก, (9) สุนขะนรก, (10) ยันตปาสาณะนรก ยมโลกนรกรยังมีปรากฏในมหานรกชุมอื่นอีก 7 ชุม ชุมละ 40 จึงรวมกันทั้งหมด เป็นยมโลกนรก 320 ชุม โลกกันนรก เป็นนรกชุมใหญ่ ซึ่งอยู่นอกจักรวาล สถานที่ตั้งของนรกชุมนี้ อยู่ในระหว่างโลก จักรวาล 3 โลก จะมีช่องว่างขึ้นในตอนกลางจักรวาล ช่องว่างเป็นโลกกันนรก มีสภาพมืดมนอนธการ ไม่สามารถ

มองเห็น สัตว์เหล่านั้นห้อยอยู่ขอบเชิงจักรวาลด้วยความหิวโหยเมื่อถูกกันต่างคนต่างกินกัน เป็นอาหาร เมื่อเผลอปล่อยมือที่เกาะอยู่ก็พลัดตกเบื้องล่างเต็มไปด้วยน้ำกรดอันเย็นเยือกก็จะตายไป และเกิดขึ้นใหม่จนหมดกรรม

สรุป นรกมีอยู่ทั้งหมด 457 ชุม คือ (1) มหานรก 8 ชุม, (2) อุสสุทนกร 128 ชุม, (3) ยมโลกนรก 320 ชุม, (4) โลกันตนรก 1 ชุม(พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ. 9), 2543, หน้า 85 - 90) นรกทุกชุมต้องได้รับทุกขเวทนาไปจนกว่าจะหมด กรรมจึงจะไปเกิดในภพภูมิอื่น ๆ นอกจากนี้ยังมีการกำหนดอายุของมหานรก 8 นรก ไว้ดังนี้

มหานรก ชุมที่ 1 สัญชีวนรก มีอายุ 500 ปี เป็นอายุกับ เปรียบกับปีของมนุษย์ 1 วัน ในสัญชีวนรก เท่ากับปีของมนุษย์ 9 ล้านปี ดังนั้นอายุ 500 ปี ในสัญชีวนรก เท่ากับ 1 แสน 6 หมื่น 2 พันโกฏิปีของมนุษย์

มหามนรก ชุมที่ 2 ชื่อว่ากาฬสตุตนรก มีอายุ 1 พันปี เป็นอายุกับ เทียบ 1 วัน เท่ากับ 3 โกฏิ 6 ล้านปีของมนุษย์, 1 พันปี เท่ากับ 1 ล้าน 2 แสน 9 หมื่น 6 พัน โกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ชุมที่ 3 ชื่อว่าสังฆาตนรก มีอายุ 2 พันปี เป็นอายุกับ เทียบ 1 วัน เท่ากับ 14 โกฏิ 4 ล้านปีของมนุษย์, 2 พันปี เท่ากับ โกฏิ 3 แสน 6 หมื่น 8 โกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ชุมที่ 4 ชื่อว่าโรจรวนรก มีอายุ 4 พันปี เป็นอายุกับ เทียบ 1 วัน เท่ากับ 57 โกฏิ 6 ล้านปีของมนุษย์, 4 พันปี เท่ากับ 8 โกฏิ 3 ล้าน 1 แสน 4 พัน โกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ชุมที่ 5 ชื่อว่ามหาโรจรวนรก มีอายุ 3 พันปี เป็นอายุกับ เทียบ 1 วัน เท่ากับ 57 โกฏิ 6 ล้านปีของมนุษย์, 4 พันปี เท่ากับ 8 โกฏิ 3 ล้าน 1 แสน 4 พัน โกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ชุมที่ 6 ชื่อว่าตาศนรก มีอายุ 1 หมื่น 6 พันปี เป็นอายุกับ เทียบ 1 วัน เท่ากับ 921 โกฏิ 6 ล้านปีของมนุษย์, 1 หมื่น 6 พันปี เท่ากับ 530 โกฏิ 8 ล้าน 4 แสน 1 หมื่น 6 พัน โกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ชุมที่ 7 ชื่อว่า มหาตาศนรก มีอายุเทียบกับ ครึ่งอันตรกัปของมนุษย์

มหานรก ชุมที่ 8 อเวจีนรก มีอายุเทียบกับ 1 อันตรกัปของมนุษย์ (พระสัทธัมมโชติกะ, มปท, หน้า 169 - 170)

1) สัตว์เดรัจฉาน

ดิรัจฉานภูมิ หรือเดรัจฉานดิภูมิ คือแดนของเดรัจฉาน ความหมายว่า โลกของสัตว์ผู้ไปโดยขวาง หรือตามเส้นนอนตรงกันข้ามกับคนซึ่งไปตัวตรง ดังนั้นสัตว์เดรัจฉานก็หมายถึงสัตว์ที่ไป ไหนมา ไหนต้องคว่าออกไป เช่น หมู หมา เป็ด ไก่ ในหนังสือไตรภูมิตอนนี้เริ่มต้นกล่าวถึงสัตว์อันเกิดมา ในแดนเดรัจฉานว่า มีเกิดจากไข่ (อณตชะ) จากมีรกอันห่อหุ้ม (ชลาพูชะ) จากไปไม้และเหงื่อไคล (สังเสทชะ) เกิดเป็นตัวขึ้นเองและโตทันที (อุปปาทิกะ) สัตว์เดรัจฉานนั้นมีความเป็นอยู่ 3 ประการคือ รู้สึบพันธุ์ รู้กิน รู้ตาย เรียกเป็นศัพท์ว่า กามสัญญา อาหารสัญญา และมรณสัญญา ส่วนคนนั้นเพิ่มอีก สัญญาหนึ่ง

คือ รู้จักการทำมาหากิน รู้บาปบุญ หรือตรงกับคำว่าวัฒนธรรมนั่นเอง สัตว์ที่กล่าวในแดน เจริญฉาน หลัๆ ก็มีดังนี้

สัตว์เจริญฉานที่เกิดในแดนนี้มีกำเนิด 4 ประการ คือ เกิดจากไข่ เกิดจากครรภ์ เกิดจากโคล และเกิดโดยมีรูปร่างโตใหญ่ขึ้นทันใด บรรดาสัตว์เจริญฉานเหล่านี้ได้แก่ ครุฑ นาค สิงห์ ช้าง ม้า วัว ควาย เนื้อ เป็ด ห่าน ไก่ และนก เป็นต้น สัตว์เหล่านี้บางชนิดไม่มีเท้า บางชนิดมี 2 เท้า บางชนิดมี 4 เท้า บางชนิดมีเท้าเป็นจำนวนมาก สัตว์เหล่านี้เวลาเดินคว่ำตัวลงขนากับพื้น

สัตว์เจริญฉานมีความรู้อยู่ 3 อย่าง คือ รู้สืบพันธุ์ รู้กินอาหาร และรู้กลัวความตาย ตามปกติ สัตว์เจริญฉานไม่รู้จักบุญหรือกรรม ไม่รู้จักเลี้ยงตนด้วยการค้าขาย ทำไร้อะไร บางชนิดกินหญ้าเป็นอาหาร บางชนิดกินเถาวัลย์ กินใบไม้ บางชนิดกินกันเอง บางชนิดกินสัตว์ที่อ่อนแอกว่าตน สัตว์ที่อ่อนแอมักจะหนีไปซ่อนในที่เร้นลับ เมื่อสัตว์ที่แข็งแรงกว่าวิ่งไล่ทันก็จะกินสัตว์ที่อ่อนแอนั้น การที่สัตว์เจริญฉานเลี้ยงชีวิตด้วยการฆ่ากัน เมื่อตายไปย่อมไปเกิดในอบายภูมิ 4 สัตว์เจริญฉานจำนวนน้อยที่ได้ไปเกิดบนสวรรค์ สัตว์ซึ่งเดินคว่ำตัวลงขนากับพื้นนั้นมีทั้งที่ดีและไม่ดี ที่ดีได้แก่ ราชสีห์ซึ่งมี 4 ประเภท คือ ดินสีหะ กาศสีหะ ปันฑุรสีหะ และไกรสรสีหะ ประเภทแรก คือ ดินสีหะนั้นมีขนสีหม่นเหมือนสีปีกนกเขา กินหญ้าเป็นอาหาร ประเภทที่ 2 กาศสีหะนั้นมีขนสีดำเหมือนวัวดำ กินหญ้าเป็นอาหาร ประเภทที่ 3 ปันฑุรสีหะ มีขนสีเหลืองเหมือนสีใบไม้ กินเนื้อเป็นอาหาร ประเภทที่ 4 ไกรสรสีหะ มีปากและเท้าทั้ง 4 เป็นสีแดงดูเจอน้ำครั่งละลายด้วยน้ำชาดหรรค์คุณหาไว้ ท้องก็เป็นสีแดงเช่นกัน มีแนวแดงตั้งแต่หัวตลอดจนถึงหลังและอ้อมลงถึงขา แนวแดงนี้ดูรัดสะเอว งามเหมือนมีผู้แต้มไว้ ขนคออ่อนนุ่มราวกับพันด้วยผ้าแดง ซึ่งมีค่าแสนค่าสิ่งทอง คนที่ตัวไกรสรสีหะนี้ บางตอนก็มีสี ขาวงามประดุจหอยสังข์ที่ขัดใหม่ เมื่อไกรสรสีหะออกจากถ้ำที่อยู่ จะเป็นถ้ำทองหรือถ้ำแก้วก็ตาม จะขึ้นไปอยู่บนแผ่นหินซึ่งมีสีเหลืองงามประดุจทองคำ สองตีนหลังเหยียดเสมอกัน และยืนสองตีนหน้า สะบัดขนมองหลัง แล้วเหยียดสองตีนหน้า พุบสองตีนหลังลงแล้วยืนตัวขึ้น ส่งเสียงดังดุจฟ้าลั่น สะบัดขนแล้วจึงออกเดิน เมื่อวิ่งไปมามีลักษณะเหมือนลูกวัววิ่ง ท่าเดินของไกรสรสีหะนั้นคู่วางดวงามเหมือนผู้ที่มีร่างกายแข็งแรงถือค้อนไฟแกว่งไปมาในคืนเดือนมืด เสียงร้องของไกรสรสีหะนั้นดังมากจนได้ยินไปไกลถึง 3 โยชน์ ร้อง 3 ครั้ง บรรดาสัตว์ 2 ตีน 4 ตีน ซึ่งอยู่ในระยะเสียงที่ได้ยินนั้นก็จะตกใจกลัวตัวสั่น และสลบอยู่ไม่รู้สีกตัว แล้วพากันหนีจากที่นั้นไปจนหมดสิ้น ส่วนสัตว์ที่อาศัยอยู่ในน้ำก็ดำหนีลงไปจนถึงใต้พื้นน้ำ ร้องครวญคราง ช้างสารในป่าเมื่อได้ยินเสียงไกรสรสีหะก็รู้สึกกลัว ร้องขึ้นและหนีไปในป่า ส่วนช้างบ้านที่ผูกไว้ด้วยเชือกหรือเชือกหนัง เมื่อได้ยินเสียงไกรสรสีหะ ก็ตื่นแรงจนเชือกขาดขี้เยี่ยวราดแล้ววิ่งหนีไป เว้นแต่ไกรสรสีหะราชด้วยกัน ม้าแก้วที่ชื่อว่าพลาหก และผู้มีบุญ คือ พระโพธิสัตว์ พระอรหันต์ศิณาสพเท้านั้นที่สามารถฟังเสียงไกรสรสีหะนั้นได้

ยามเมื่อไกรสรสีหะกระโดดโลดเต้นนั้น เมื่อกระโดดไปทางซ้ายหรือขวาก็จะกระโดดไปได้ไกล ระยะทางเท่าสุดเสียงว้าวร้อง เมื่อกระโดดขึ้นเบื้องต้นก็จะกระโดดได้สูงเป็นสี่เท่าของระยะสุดเสียงว้าว

ร้อง บางครั้งก็สูงถึงเจ็ดเท่าของระยะสุดเสียงวัวร์ร้อง เมื่อกระโจนออกไปข้างหน้าก็จะกระโจนออกไปได้ สิบหกถึงยี่สิบเท่าของระยะสุดเสียงวัวร์ร้อง หากกระโจนลงจากที่สูงลงล่างก็จะไปไกล 60 ถึง 80 โยชน์ เมื่อกระโดดขึ้นไปกลางอากาศ ต้นไม้ใหญ่ก็จะแหวกเป็นช่องทั้งด้านซ้ายและขวาและกระโดดได้สูงเป็น ระยะทางเท่าสุดเสียงวัวร์ร้อง พอหยุดการกระโดดโลดเต้นแล้ว ก็จะส่งเสียงร้องอย่างดังสามครั้ง ครั้น หยุดแล้วก็กระโดดโลดเต้นโดยกระโดดไปข้างหน้า 3 โยชน์ ความเร็วก่อให้เกิดลมพัดดัง เสียงดัง ของลมจะได้ยินไล่มาข้างหลัง ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะไครสรสีหะมีกำลังวังชาแข็งแรงยิ่งนัก ในบรรดาสัตว์ สัตินั้นไม่มีสัตว์ใดจะกระโดดไปในอากาศได้เร็วเท่าไครสรสีหะ ยกเว้นแต่ช้างแก้ว

ช้างแก้วนั้นมีอยู่ 10 ตระกูล ได้แก่ ช้างที่มีผิวกายสีดำ (กาฬพหัทธฤกุล) ช้างที่มีผิวกายสีน้ำ ใส (คิงเคยพหัทธฤกุล) ช้างที่มีผิวกายสีขาว (ปัทมพหัทธฤกุล) ช้างที่มีผิวกายสีทองแดง (ตามพหัทธฤกุล) ช้างที่มีผิวกายสีเสด (ปิงคลพหัทธฤกุล) ช้างที่มีกลิ่นหอม (คันธพหัทธฤกุล) ช้างมงคล (มังคลพหัทธฤกุล) ช้างที่ มีสีกายสีทอง (เหมพหัทธฤกุล) ช้างซึ่งรักษาศิลปะ (อุโปสถพหัทธฤกุล) และช้างหงา (ฉัทพันตพหัทธฤกุล) ผูก ช้างทั้งหลายนี้อยู่ในถ้ำทองกว้างใหญ่ ตกแต่งอย่างงดงาม

สัตว์ที่ไม่มีตีน อันได้แก่ ปลาใหญ่ 7 ตัว คือ ตัวหนึ่งชื่อติมิ ตัวยาว 200 โยชน์ ตัวหนึ่งชื่อติง มงคล ตัวยาว 300 โยชน์ ตัวหนึ่งชื่อติมิริงคัล ตัวยาว 500 โยชน์ ส่วนอีก 4 ตัวต่อไปนี้ ตัวยาว 1,000 โยชน์ ได้แก่ ปลาอานนท ปลาติมิณฑะ ปลาอัมมณาโรหะ ปลามหาดิมิระ เมื่อใดที่ปลาติมิริงคัลโบก ครีบกไปทางด้านซ้ายและขวา โยงหาง แกว่งหัว น้ำในมหาสมุทรก็จะเกิดเป็นฟองประดุจดังหม้อแกง เตือด ฟองนี้จะแผ่กระจายไปไกลถึง 400 โยชน์ เมื่อใดที่ปลานี้โบกครีบกทั้งสองแฉกหางแฉกหัว ว่าย น้ำฉวัดเฉวียน น้ำนั้นก็กระเทือนไปถึงแผ่นดินทำให้เกิดฟองกระจายไป 700 ถึง 800 โยชน์ ที่กล่าว มานี้แสดงให้เห็นความแข็งแรงของปลาติมิริงคัล ส่วนปลาใหญ่อีก 4 ชนิดก็ยังมีกำลังใหญ่ยิ่งกว่านี้

พญาครุฑจัดเป็นสัตว์เดรัจฉานเช่นเดียวกัน แต่อาหารและที่อยู่ของครุฑนั้นเหมือนของเทวดา ในสวรรค์ มีฤทธิ์อำนาจ สามารถเนรมิตตนได้เช่นกัน ดังนั้นจึงได้ชื่อว่าเทพโยนิ ที่เชิงเขาพระสุเมรุมี สระใหญ่สระหนึ่งชื่อสิมพลี กว้าง 400 โยชน์ มีต้นจิวขึ้นเป็นพาล้อมรอบ มีความสูงเท่ากันราวกับมีผู้ ปลุกไว้ ใบเขียวงามน่าดูยิ่งนัก และยังมีต้นจิวใหญ่อยู่ต้นหนึ่ง ขนาดเท่าต้นไม้ชมพูทวีป สระนี้เป็นที่อยู่ ของฝูงครุฑ ไม่มีสัตว์ปีกใดที่จะเทียบเท่าครุฑได้เลย พญาครุฑผู้เป็นใหญ่นั้นมีร่างกายใหญ่โตถึง 140 โยชน์ ปีกซ้ายขวายาว 140 โยชน์ หางยาว 60 โยชน์ คอยาว 30 โยชน์ ปากยาว 9 โยชน์ ตีนทั้งสอง ยาว 12 โยชน์ เมื่อครุฑกางปีกเต็มทีบินไปในอากาศจะยาวถึง 700 โยชน์ เวลาเหยียดปีกเต็มทีจะได้ ถึง 800 โยชน์ ครุฑนั้นมีร่างกายใหญ่โตและกำลังวังชาแข็งแรงยิ่งนัก เมื่อเวลาครุฑเฝื่อนวาคกลาง มหาสมุทร น้ำจะแยกออกโดยรอบมีรัศมี 100 โยชน์ ครุฑจะใช้เล็บรัดหางนาค ปล่อยหัวห้อยลง แล้ว พาบินไปยังที่อยู่แล้วจึงจะกินเป็นอาหาร ครุฑมักจะเลือกกินนาคที่มีขนาดเท่าตนหรือเล็กกว่า ถ้ามี ขนาดใหญ่กว่าก็ไม่สามารถจับกินได้ ครุฑจะมีการเกิดได้ 4 แบบ คือ จากครุฑ จากไข่ จากโคล และ

เกิดเป็นรูปกายโตใหญ่ในทันที แต่พญาครุฑที่เกิดจากกรรมและไขจะไม่สามารถจับนาคที่เกิดจากโคลและที่เกิดเป็นรูปกายโตใหญ่ในทันทีได้

หลังจากไฟบรรลัยกัลป์ไหม้แล้วก็จะเริ่มเกิดแผ่นดินใหม่ มีแต่ความว่างเปล่า บางแห่งโล่งว่าง มีความกว้างและสูงถึง 300 โยชน์ บางแห่ง 400 โยชน์ บางแห่ง 700 โยชน์ เป็นที่ราบเท่ากัน พื้นดินปกคลุมด้วยสีขาวเป็นมันราวแผ่นเงินยวง บางแห่งมีหญ้าแพรกขึ้นเขียวเป็นมัน สูง 3-4 นิ้วมือ เขียวงามราวแผ่นแก้วไพฑูรย์ ดูสว่างเรืองรองทั่วแผ่นดิน มีสระหลายแห่งเต็มไปด้วยพันธุ์บัว 5 ชนิด สวยงามยิ่งนัก มีไม้ยืนต้นซึ่งลำต้นงามไม่มีด่างหรือแมลงเจาะไช ผลิดอกออกผลดูตระการตา ยิ่งนัก ส่วนแถววัลย์นั้นก็ออกดอกเป็นสีแดง สีขาว สีเหลือง ดูงามตาราวกับมีผู้มาประดับตกแต่งไว้ สถานที่ดังกล่าวแล้วนี้เรียกว่านาคพิภพ เป็นที่อยู่ของเหล่านาคทั้งหลาย มีปราสาทแก้ว ปราสาทเงิน ปราสาททองงามมาก มีที่ว่างโล่งแห่งหนึ่งซึ่งไม่มีสิ่งใดอาศัยอยู่เลย เป็นที่กลางอยู่ภายใต้เขาหิมพานต์ กว้าง 500 โยชน์ เป็นเมืองนาคราช มีแก้ว 7 ประการ แผ่นดินงดงามดั่งสวรรค์ชั้นไตรตรึงษ์อันเป็นที่อยู่ของพระอินทร์ มีสระใหญ่ ๆ หลายแห่ง ล้วนเป็นที่อยู่ของฝูงนาค น้ำใสสะอาด ไม่มีตะไคร่ ดูราวกับแผ่นแก้วแผ่นใหญ่ซึ่งเช็ดขัดชำระแล้วซ้ำอีก มีหาน้ำราบเรียบแห่งหนึ่งซึ่งนาคชอบมาอาบน้ำเล่น ในน้ำนั้นมีปลาใหญ่ไล่กวดปลาเล็ก มีจอกและพันธุ์บัว 5 ชนิด ดอกบานดูตระการตา บัวหลวงดอกใหญ่เท่าล้อเกวียน สะเทือนไหวไปตามน้ำ ดูงามยิ่งนักราวกับมีผู้ประดับตกแต่งไว้

นาคชนิดหนึ่งอาศัยอยู่ในทะเล เมื่อนาคตัวเมียมีครรภ์แก่ก็จะตรึกตรองอยู่ในใจว่า หากจะออกลูกกลางทะเลนี้ ทะเลก็มีพองมากซึ่งเกิดจากนกกน้ำและครุฑ ดังนั้น นาคที่มีครรภ์แก่จึงดำน้ำลงไปจนถึงแม่น้ำทั้งห้าที่ชื่อว่า คงคา ยมุนา อจิรวดี สรรภู มหิมหันทิ ซึ่งไหลลงสู่มหาสมุทรใหญ่ แล้วจึงดำน้ำขึ้นไปยังป่าใหญ่ที่ชื่อป่าหิมพานต์ ในป่าหิมพานต์นั้นมีถ้ำทอง ซึ่งครุฑไม่สามารถบินไปถึงได้ นางนาคจึงคลอดลูกไว้ในที่นั้น แล้วเลี้ยงดูลูกจนเติบโตใหญ่แข็งแรง แล้วจึงพาลงน้ำลึกเพียงหน้าแข้ง และสอนให้ว่ายน้ำทั้งที่ลึกและที่ตื้น จนเห็นว่าลูกว่ายน้ำได้ดีแล้วจึงพาว่ายน้ำข้ามแม่น้ำใหญ่มา จนเห็นว่าลูกว่ายน้ำได้รวดเร็วดีแล้ว จึงเนรมิตให้ฝนตกหนัก จนน้ำนองเต็มป่าหิมพานต์และท่วมถึงทะเลจึงเนรมิตปราสาททองคำประดับด้วยแก้ว 7 ประการงามรุ่งเรืองนัก ในปราสาทมีเครื่องประดับเครื่องอุปโภคบริโภคอันเป็นทิพย์ราวกับวิมานเทพดาในสวรรค์ ต่อจากนั้นนาคจึงนำลูกตนขึ้นอยู่บนปราสาท แล้วพาปราสาทล่องน้ำลงมาถึงมหาสมุทรที่ลึกถึง 1,000 วา แล้วพาปราสาทและลูกดำน้ำลงไปอยู่ในทะเลนั้น ดำนานเล่าถึง นางนาค ตระกูลหนึ่งที่อาศัยอยู่ในมหาสมุทร เมื่อใกล้ถึงเวลาให้กำเนิดบุตร นางเกิดความกังวลว่าเกลียวคลื่นและพองสมุทรอาจเป็นอันตรายต่อลูกน้อย อีกทั้งยังหวั่นเกรงต่อเหล่านกกน้ำและพญาครุฑ นางจึงตัดสินใจว่ายน้ำทวนกระแสผ่านแม่น้ำสายใหญ่ทั้งห้า อันได้แก่ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรรภู และมเหสี มุ่งหน้าสู่ผืนป่าหิมพานต์อันไกลโพ้น ณ ที่นั้น นางได้พบ ถ้ำทอง เร้นลับซึ่งพ้นจากเขตที่พญาครุฑจะรุกร้าเข้าถึง นางจึงใช้เป็นที่พักเพื่อคลอดและพุ่มพิงบุตรจนเติบโตใหญ่ เมื่อลูกนาคเริ่มแข็งแรง นางนาคผู้เป็นมารดาจึงเริ่มฝึกฝนทักษะการว่ายน้ำให้บุตร เริ่มจากกระแสน้ำตื้นเพียงหน้า

แข่งไปจนถึงห้วงน้ำลึก จนกระทั่งมันใจในความคล่องแคล่วและรวดเร็วของบุตรตน ก่อนจะเดินทางกลับสู่ถิ่นฐานเดิม นางนาคได้บันดาลให้เกิดฝนตกลงมาอย่างหนักจนน้ำท่วมทันจากป่าหิมพานต์ไหลบ่าลงสู่ทะเล พร้อมกับเนรมิต ปราสาททองคำ ประดับแก้วเจ็ดประการอันวิจิตรตระการตา ภายในพรุ้งพร้อมด้วยทิพยสมบัติประดุจวิมานบนสรวงสวรรค์ นางได้พาบุตรขึ้นสถิตบนปราสาทนั้นแล้วล่องไปตามกระแสน้ำจนถึงมหาสมุทรอันกว้างใหญ่ ก่อนจะพาปราสาทและบุตรดำดิ่งลงสู่ก้นบึ้งของทะเลลึกถึงหนึ่งพันวาเพื่อพำนักอยู่อย่างปลอดภัยสืบไป

นาคมี 2 ชนิด คือ ถลชะ ชลชะ นาคถลชะสามารถเนรมิตตนได้แต่บนบก ไม่สามารถเนรมิตตนในน้ำ ส่วนนาคชลชะสามารถเนรมิตตนได้ในน้ำ แต่ไม่สามารถเนรมิตตนบนบกได้ ในสถานที่ 5 แห่งต่อไปนี้ นาคไม่สามารถเนรมิตตนได้ ได้แก่ ที่เกิด ที่ตาย ที่นอน ที่สมสู่ ที่ลอกคราบ ถ้านาคไปอยู่ที่แห่งอื่นนอกจากห้าแห่งนี้ นาคก็สามารถเนรมิตตนได้ นาคสามารถเนรมิตตนให้งามราวเทพธิดาได้ ส่วนนาคตัวเมียก็สามารถเนรมิตตนให้งามราวเทพธิดาและเทพอัปสรเมื่อนาคต้อง การล่าเหยื่อชนิดใด ก็จะไปแปลงตัวเป็นเหยื่อชนิดนั้น

เมื่อนาคต้องการหาอาหารบนแผ่นดินก็จะเนรมิตตัว เช่น งูไซ้ งูกระสา งูเห่า งูเขียว และอื่น ๆ บางครั้งก็จะเนรมิตตัวเป็นสัตว์อื่นที่ต้องการล่ากิน ทั้งนี้เพราะนาคเป็นสัตว์เดรัจฉานระยะทางจากพื้นแผ่นดินที่เราอยู่จนถึงนาคพิภพนั้น ลึกถึง 8,000 วา

บรรดาสัตว์เดรัจฉานเป็นต้นว่า ราชหงส์ซึ่งอาศัยอยู่ในเขาคิชฌกูฏและในถ้ำทองนั้น อาศัยอยู่ในปราสาทรวมกับฝูงนกอื่น ๆ และสัตว์ต่าง ๆ ตามที่มีอยู่ในป่าหิมพานต์นั้นมีจำนวนมากมาย ส่วนที่อาศัยอยู่ในบ้านในเมืองก็ยังมีอีกมากเป็นต้นว่า เป็ด ไก่ นก และห่าน ซึ่งคนเลี้ยงไว้กินเป็นอาหาร ครุฑ กินนาคเป็นอาหาร ส่วนนาคกินกบเขียด กบเขียดกินแมลง บั๊ง สัตว์ใหญ่มักกินสัตว์เล็ก เสือโคร่งเสือก เหลืองตัวเมียที่ต้องเลี้ยงลูกนั้น เมื่อหิวจัดก็จะออกไปหาอาหาร แต่ก็หาอาหารได้ยากลำบากมาก เมื่อลูกเสือกเข้ามากินนมด้วยความรักนั้น แม่เสือกจึงจับลูกกินเอง เพราะความอดอยากหิวโหยนั่นเอง

สัตว์เดรัจฉานบางชนิดเกิดนอกเนื้อเดรัจฉาน บางชนิดเกิดในเนื้อเดรัจฉาน สัตว์บางจำพวกเกิดในที่ไม่ดี หากินเลี้ยงตัวเองไม่ได้ก็จะตายไป บางจำพวกเกิดในท้องมนุษย์มี 8 ครอก เป็นต้นว่า หนองที่แผ่พิษพันธุ์และตายในท้องมนุษย์ หรือในท้องสัตว์ที่ใหญ่กว่ามนุษย์ ยึดท้องเป็นที่อยู่อาศัยเป็นต้นว่า ไส้เดือนในท้อง สัตว์บางจำพวกมีขน เล็บ เนื้อ เอ็น กระดูก เขา งา ซึ่งคนนำมาใช้ทำงาน แม้ว่าสัตว์เหล่านี้จะไม่มีชีวิตใด ๆ ก็ตาม ก็จะถูกล่าเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ สัตว์บางจำพวก เช่น วัว ควาย ช้าง ม้า คนนำมาใช้ทำงานหนักตรากตรำ ไม่ได้หยุดพัก เมื่อกินหญ้าและน้ำด้วยความหิวก็จะถูกคนตีดาบบังคับ ซึ่งสัตว์แต่ละประเภท สรุปลงได้ ดังนี้

- (1) อปทติรัจฉาน ประเภทที่ไม่มีเท้า ไม่มีขาได้แก่ งู ปลา ไส้เดือน เป็นต้น
- (2) ทวิปทติรัจฉาน ประเภทที่มี 2 ขา ได้แก่ ไก่ เป็ด นกตระกูลม แร้ง กา เป็นต้น
- (3) จตุปทติรัจฉาน ประเภทที่มี 4 ขา ได้แก่ หมู หมา วัว ควาย ช้าง ม้า เป็นต้น

(4) พหุพตริจฉาน ประเภทที่มีมากกว่า 4 ขา ขึ้นไป ได้แก่ กิ้งกือ ตะขาบ เป็นต้น

3) เปรต

เปรตภูมิ แบ่งตามคัมภีร์โลกบัญญัติปิภรณ์ และ คัมภีร์ฉคตปิภรณ์เปรตไม่มีที่ อาศัยอยู่ โดยเฉพาะ ฉะนั้นเปรตเหล่านั้นจึงมีอยู่ทั่วไป เช่น ตามป่า ตามภูเขาเหว เกาะ ทะเล มหาสมุทร ป่าช้า พระอนูรุธาจารย์จึงแสดงว่า เปตติวสโย เปรตนั้นได้แก่ ผี ยักษ์ และเปรตเป็นต้น บางจำพวกก็เป็นเปรตใหญ่และเปรตนี้เนรมิตตัวให้เป็นอิฐฐารมณหรืออิฐฐารมณก็ได้ อิฐฐารมณก็ให้เห็นเป็นวัวควาย ช้าง สุนัข รูปร่างสัณฐานน่ากลัว มีศีรษะใหญ่ ตากพอง และบางก็ ต้องเสวยทุกข์อยู่นานมีการอดข้าว อดน้ำ บางพวกก็เข้าไปกินเศษอาหารที่ชาวบ้านทิ้งไว้ในที่โสโครก บางพวกก็กินเสมหะ น้ำลาย และอุจจาระ ส่วนเปรตที่อาศัยอยู่ตามภูเขา คือ ภูเขาภิษณภูฏ ไม่ใช่แต่ จะอดอาหารอย่างเดียว ยังต้องเสวยทุกข์เหมือนกันกับสัตว์นรกอีกด้วย ดังที่แสดงไว้ในลักขณสังยุต ตพระบาลี เปรต 12 ชนิด ที่อยู่ของเปรต 12 พวกกับเจ้าแห่งเปรตที่เชิงภูเขาหิมาลัย มีป่าอยู่แห่ง หนึ่งชื่อว่าป่าวิฆมาภูฏี เป็นนครแห่งเปรต มีมหิททิกเปรตเป็นเจ้าแห่งเปรต ตามที่แสดงไว้ ดังนี้

(1) วันตาสเปรต เปรตที่กินน้ำลาย เสมหะ อาเจียน เป็นอาหาร (2) กุณปาสเปรต เปรตพวกนี้กินซากศพหรือสัตว์เป็นอาหาร (3) คุชชาติเปรต เปรตที่กินอุจจาระเป็นอาหาร (4) อัคคิชาลมุขเปรต เปรตที่มีเปลวไฟลุกอยู่ในปากเสมอ (5) สุกิมุขเปรต เปรตรูปที่มีปากเท่ารูเข็ม (6) ตัณฑชาติเปรต เปรตที่ถูกตัณฑหาเปียดเบียนให้หิวข้าว หิวน้ำ อยู่เสมอ (7) สุนิฆมาภกเปรต เปรตที่มีลำตัวดำเหมือนต่อไม้ที่เผา (8) สัตตังคาเปรต เปรตที่มีเล็บมือเล็บเท้ายาวและคมเหมือนมีด (9) ปัพพตังคาเปรต เปรตที่มีร่างกายสูงใหญ่ภูเขา (10) อชคังคาเปรต เปรตที่มีร่างกายเหมือนงูเหลือม (11) เวมานิกเปรต เปรตที่ต้องเสวยทุกข์ในเวลากลางวัน แต่กลางคืน ได้ไปเสวยสุขในวิมาน (12) มหิททิกาเปรต เปรตที่มีฤทธิ์เปรตตามวัตถุอิฐฐากถาและภูิกามี 4 ประเภท ดังนี้ (1) ปรทัตตูปชีวิกเปรต เปรตที่มีการเลี้ยงชีวิตอยู่โดยอาศัยอาหารที่ผู้อื่นให้ (2) ขุบปิปาสิกเปรต เปรตที่ถูกเปียดเบียนด้วยการหิวข้าว หิวน้ำ (3) นิฆมาภณทิกเปรต เปรตที่ถูกไฟเผาให้เราร้อนอยู่เสมอ (4) กาลกัญจิกเปรต เป็นชื่อของอสุราที่เป็นเปรต

อีกประการหนึ่งเปรตบางประเภทที่พระโพธิสัตว์ไม่ไปเกิด นับตั้งแต่ได้พุทธพยากรณ์เป็นต้นไป ย่อมไม่ไปเกิดเป็นเปรต 3 ประเภท คือ ขุบปิปาสิกเปรต นิฆมาภณทิกเปรต กาลกัญจิกเปรต ถ้าจะเกิดก็คงเกิดเป็น ปรทัตตูปชีวิกเปรต อย่างเดียวเท่านั้น

เปรตในพระวินัยและลักขณสังยุตตพระบาลี แสดงไว้ 21 ประเภท คือ

(1) อัญฐิสังขสิกเปรต คือ เปรตที่มีแต่กระดูกติดกันเป็นท่อนๆ (2) มังสเปสิกเปรต คือ เปรตที่มีแต่เนื้อเป็นชิ้นๆ (3) มังสปีณทเปรต คือ เปรตที่มีเนื้อเป็นก้อน (4) นิจฉวิปริสเปรต คือ เปรตที่ไม่มีหนังห่อหุ้ม (5) อสิโลมเปรต คือ เปรตที่มีขนเป็นพระขรรค์ (6) สัตติโลมเปรต คือ เปรตที่มีขนเป็นหอก (7) อสุโลมเปรต คือ เปรตที่มีขนเป็นลูกธนู (8) สุกิโลมเปรต คือ เปรตที่มีขนเป็นเข็ม (9) ทุติยสุกิลอมเปรต คือ

เปรตที่มีขนเป็นเข็มชนิดที่ 2 (10) กุมภณฑเปรต คือ เปรตที่มีอวัยวะใหญ่ โตมาก (11) คุฎกูปนิมคคเปรต คือ เปรตที่จมอยู่ในอุจจาระ (12) คุฎกาทกเปรต คือ เปรตที่มีชีวิตอยู่ได้ด้วยการกินอุจจาระ (13) นิจฉวิตกเปรต คือ เปรตหญิงที่ไม่มีหนังห่อหุ้ม (14) ทุกคันธเปรต คือ เปรตที่มีกลิ่นเหม็นเน่า (15) โอคิลินีเปรต คือ เปรตที่มีร่างกายเป็นถ่านไฟ (16) อลิสเปรต คือ เปรตที่ไม่มีศีรษะ (17) ภิกขุเปรต คือ เปรตที่มีรูปร่างเช่นเดียวกับพระ (18) ภิกขุณีเปรต คือ เปรตที่มีรูปร่างเช่นเดียวกับภิกษุณี (19) สิกขมานเปรต คือ เปรตที่มีรูปร่างเช่นเดียวกับสิกขมานา (20) สามณเรเปรต คือ เปรตที่มีรูปร่างเช่นเดียวกับสามณเร (21) สามณเรีเปรต คือ เปรตที่มีรูปร่างเช่นเดียวกับสามณเรี

4) อสุรกาย

อสุรกายภูมิ สัตว์ที่เรียกว่า อสุระ เพราะไม่สว่างรุ่งโรจน์ คือ ไม่เป็นมีอิสระและสนุก รื่นเริง เป็นสัตว์ที่มีชีวิตความเป็นอยู่อย่างแร้งแค้นผืนเคือง อดอยาก ยากแค้น ต้องทนทุกข์ ทรมาน แบ่งออกเป็น ๓ พวกใหญ่ คือ เทวอสุรา ได้แก่ อสุรกายที่เป็น เทวดา คือ อสุรกาย จำพวกเทวดา บางพวกก็พอมีความสุขอยู่บ้างเป็นครั้งคราว แต่ส่วนใหญ่หมักจะไม่ค่อยมีความสุข มีอยู่ 6 พวกด้วยกัน คือ (1) เวปจิตตอสุร, (2) ราหุอสุร, (3) สุพลีอสุร, (4) ปหารอสุร, (5) สัมพรตอสุร, (6) วินิปาทิกอสุร

สำหรับอสุรา 5 พวกแรก จะอยู่ใต้เขาสิเนรุ และเป็นศัตรูกับเทวดาชั้นดาวดึงสา เดิมอสุรา ทั้ง 5 เคยอยู่บนชั้นดาวดึงสา ต่อสมัยที่ มฆมานพและบริวาร 32 คน ขึ้นไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดาวดึง สามฆมานพเกิดเป็นพระอินทร์ และ บริวาร 32 คน เกิดเป็นเทวดาในชั้นนี้ รวมกันเป็น 33 องค์ เมื่อ ได้มาเกิดก็มีการฉลองกันเป็นการใหญ่ เมื่ออสุรา 5 พวกนี้เมาสุราจนได้แล้ว พระอินทร์และบริวาร จึง จับพวกอสุรายืนลงจากยอดเขาสิเนรุ ทำให้ต้องมาอยู่ใต้เขาสิเนรุกระทั่งทุกวันนี้ ด้วยเหตุนี้เองทำให้ อสุรา 5 พวกนี้ แค้นเทวดาชั้นดาวดึงสา และได้ยกพวกขึ้นเขาสิเนรุไปรบกับเทวดาชั้นดาวดึงสา หลายครั้งบางครั้งก็ชนะบางครั้งก็แพ้

ส่วนอสุรกายพวกที่ 6 คือ วินิปาทิกอสุร เป็น อสุราที่มีรูปร่างเล็ก มีอำนาจน้อยกว่า เทวดาชั้นดาวดึงสา อาศัยอยู่ในมนุษย์โลกนี้ จะอยู่ตามป่า ตามเขา ตามต้นไม้ และตามศาลที่เขาปลูก ไว้เป็นบริวารของภุมมัญญูเทวดา จัดเข้าในพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา

(1) เปตตอสุร ได้แก่ อสุรกายที่เป็น เปรต มี 3 จำพวก คือ

ก) กาลกัญจิกเปรตอสุร เป็นเปรตที่มีรูปร่างสูงใหญ่ แต่ไม่ค่อยมีเรี่ยวแรง มีเลือดฝาดน้อย มีสีสันคล้านใบไม้แห้ง ตาโปนออกมาเหมือนตาปู มีปากเล็กเท่ารูเข็ม อยู่บนกลางศีรษะ หิวน้ำอยู่ตลอดเวลา เดินหาน้ำอยู่ตามลำธารน้ำไหลกลางป่าทั้ง ๆ ที่เดินท่องอยู่บนลำธารน้ำไหล แต่กลับมองเห็นน้ำไหลมาขาวเหมือนหินอ่อน ได้ยินเสียงน้ำไหลแต่มองไม่เห็นน้ำ เพราะกรรมบันดาลให้มองไม่เห็นน้ำ กินน้ำก็ไม่รู้จักอิ่มเพราะปากเล็กเท่ารูเข็ม จึงต้องหิวโหยอยู่ตลอดเวลา

ข) เวมานิกเปรตอสุร เป็นเปรตชนิดที่เสวยทุกข์ในเวลากลางวัน แต่เสวยสุขในเวลากลางคืนเหมือนกับความสุขของเทวดาในชั้นดาวดึงสา

ค) อาวุธอีกประเภทคือสุรา เป็นปรตชนิดที่ต้องประหัตประหารซึ่งกันและด้วยอาวุธต่าง ๆ

(2) นิรยอสุรา ปรตที่ต้องเสวยทุกข์อยู่ในโลกันดินรก อสุรกายที่เป็น สัตว์นรก คือเป็นจำพวกเดียวกันที่เกาะอยู่ตามขอบจักรวาลที่มีมิติ ภายใต้มันน้ำเย็นจัด มีลักษณะเหมือนค้างคาวมีความหิวกระหายเป็นกำลัง เกาะไปพลง ไต่ไปพลง พอไปพบพวกเดียวกันสำคัญผิดคิดว่าตนได้พบอาหารต่างฝ่ายต่างก็กระโดดเข้ากัดกันทันที ต่างฝ่ายปล่อยมือจากการเกาะก็จะพลัดตกไปในน้ำกรดข้างล่างละลายหายไปทันที แล้วเกิดขึ้นใหม่ ตกตายไปอีกรวนเวียนเช่นนี้จนกว่าจะหมดกรรม

สัตว์ในแดนอสุรกายมีการเกิดด้วยกำเนิด 4 ประการ กล่าวคือ เกิดจากไข่ เกิดในน้ำ เกิดในโคล และเกิดผุดขึ้นเอง อสุรกายเหล่านี้มี 2 จำพวก ได้แก่ กาลกัญชกาอสุรกาย และทิพยอสุรกาย กาลกัญชกาอสุรกาย มีรูปร่างสูง 1 คาพยุต หรือเท่ากับ 2,000 วา ผอมมาก ไม่มีเนื้อ และเลือดเลยแม้แต่น้อย ตัวเหมือนต้นไม้แห้ง ตาเล็กเท่าตาปู ตาอยู่เหนือกระหม่อม ปากเล็กเท่ารูเข็ม อยู่เหนือกระหม่อมเช่นเดียวกัน เวลาเห็นสิ่งใดและต้องการจะกินสิ่งนั้นจะปักหัวลง ยกเท้าขึ้นข้างบน จึงจะกินสิ่งนั้นได้ เขาถือสากไล่ตีกันตลอดเวลา

กาลกัญชกาอสุรกายนี้ไม่มีความสุขเลย ลำบากยากแค้นมากกว่าอสุรกายจำพวกอื่น กาลกัญชกาอสุรกายมี 2 ประเภท ประเภทหนึ่งมีความทุกข์ยากยิ่งดังกล่าแล้ว ส่วนอีกประเภทหนึ่งมีรูปร่างสูง 1 คาพยุต เช่นเดียวกัน แต่มีรูปร่างต่างกัน มีหน้าไม่งาม ท้องยาน ปากใหญ่ เล็บมือเล็บเท้ารี ขอบตาต่ำสูง หลังหัก จมูกเบี้ยว ใจกล้าหน้าเหี้ยม โกรธจัด โกรธง่าย ชอบทำลายเหมือนกาลกัญชกา อสุรกายเหล่านั้นมี ช้าง ม้า ช้าง ทาส บริวาร รัพลทแก้วทวาร ฌ บริเวณใต้เขาพระสุเมรุ โดยกว้างได้หมื่นโยชน์ ประกอบด้วยแผ่นทองคำงามเรียงรอง เป็นเมืองที่มีพระยาอสูรปกครองอยู่ นับจากโลกมนุษย์ถึงอสูรภพลึก 8,400 โยชน์ มีเมืองอสูรใหญ่ 4 เมือง มีพระยาอสูรอยู่เมืองละ 2 คน มีปราสาทราชมนเทียรประกอบด้วยทองและแก้ว ๗ ประการ มีกำแพงทองประดับแก้วมีค่า มีปราการประตูเมือง 1,000 ประตู ประกอบด้วยและประดับแก้วมีค่า มีคูล้อมรอบ ลึกเท่าความสูงของต้นตาล กลางเมืองมีสระทอง มีดอกบัวเบญจพรรณ งามเรื่องตั้งทองประดับแก้ว 7 ประการ พระยาอสูรลงเล่นในสระดังเปรียบเหมือนนันทนโภกขรณี ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ นอกจากนั้นมีเมืองเล็ก ๆ และหมู่บ้านใหญ่น้อยล้อมรอบ มีมหาสมุทรกลางเมืองทำให้เมืองชุ่มชื้น กลางอสูรพิภพมีต้นไม้ต้นหนึ่งมีมาตั้งแต่แรกเกิดโลกขึ้น ต้นไม้นั้นใหญ่เท่าต้นปาวรีชาติในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตั้งแต่โคนต้นถึงค่าคบ สูง 40 โยชน์ ตั้งแต่ค่าคบถึงยอด ลำต้นสูง 40 โยชน์ มีดารอบต้น แต่ละตายาว 40 โยชน์ ใต้ต้นไม้นั้นมีแผ่นหิน 4 แผ่น อยู่รอบโคนต้นแคฝอยทั้ง 4 ทิศ แผ่นหินนั้นกว้างยาวด้านละ 3 โยชน์ วันดีคืนดีพระยาอสูรทั้งหลายก็จะไปเล่นสนุก ณ ที่นั้น อสูรเหล่านั้นมีความเป็นอยู่ดีมีมาก มีปราสาทราชมนเทียรประดับด้วยเงินทองและแก้ว 7 ประการ รุ่งเรืองงามยิ่งนัก แต่อย่างน้อยกว่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ชนิดหนึ่ง

เมืองทางทิศตะวันออกมีพระยาอสูร 2 ตน ตนหนึ่งชื่อ เวปจิตราสูร ซึ่งเป็นพระยาของอสูรทั้งหลายในบูรพวิเทหทวีปนั้น เมืองทางทิศใต้มีพระยาอสูร 2 ตน คือ อัสัพพะและสุลิ พระยาอสูรทั้ง

สองเป็นพระยาของอสุรทั้งหลายในชมพูทวีป เมืองทางทิศตะวันตกมีพระยาอสุร 2 ตน คือ เวราสูร และปริกาสูร เป็นพระยาของอสุรทั้งหลายในอมรโคยานทวีป เมืองทางทิศเหนือ มีพระยาอสุร 2 ตน คือ พรหมหัตและราหู เป็นพระยาของอสุรทั้งหลายในอุตตรกรทวีป

พระยาอสุรราหูนี้มีอำนาจและกำลังมาก กล่าวหาญกว่าพระยาอสุรทั้งหลาย ใหญ่กว่า เทวดาทั้งหลายในสวรรค์ สูง 4,800 โยชน์ รอบศีรษะใหญ่ 900 โยชน์ หัวเข่ากว้าง 1,200 โยชน์ กว้างข้างละ 600 โยชน์ หน้าผากกว้าง 300 โยชน์ จมูกยาว 300 โยชน์ หว่างคิ้วและหว่างตากว้าง 50 โยชน์ หัวคิ้วถึงหางคิ้วยาว 200 โยชน์ หัวตาถึงหางตายาว 200 โยชน์ ปากกว้าง 200 โยชน์ ลึก 300 โยชน์ ฝ่ามือกว้าง 200 โยชน์ ขนเท้าขนมือและขนยาว 30 โยชน์ วันเดือนเพ็ญพระจันทร์งาม และวันเดือนดับพระอาทิตย์งาม ราหูเห็นพระอาทิตย์และพระจันทร์งามเช่นนั้นก็มีใจริษยา จึงขึ้นไปนั่งอยู่บนยอดเขายัคันธร คอยพระอาทิตย์ซึ่งอยู่ในปราสาทในเกวียนทองซึ่งเป็นพาหนะ ประดับด้วยแก้ว อินทนิลมีรัศมีพันหนึ่งงามมาก มีม้าสินธพพันหนึ่งลากเกวียนทองนั้นลอยไปในอากาศ เลียบรอบเขาพระสุเมรุไปในระดับเสมอยอดเขายัคันธร พระจันทร์อยู่ในปราสาทในเกวียนแก้วมีม้าสินธพ 500 ตัว ลากไปในอากาศในระดับต่ำกว่าแนวพระอาทิตย์โยชน์หนึ่ง เลียบรอบเขาพระสุเมรุ ดาษดาไปด้วยดาวทั้งหลาย ครั้นลอยไปถึงที่ราหูคอยอยู่ บางครั้งราหูจะอ้าปากอมพระอาทิตย์และพระจันทร์ไว้ บางครั้งจะเอานิ้วมือบังไว้ บางครั้งเอาไว้ได้คาง บางครั้งเอาไว้ได้รักแร้ เมื่อราหูกระทำอย่างนั้น รัศมีพระอาทิตย์ก็ดี พระจันทร์ก็ดี จะหมองไม่มั่งคั่ง และคนทั้งหลายจะกล่าวว่าเกิดสุริยคราสและจันทรคราส

กาลครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในเขตวันมหาวิหารอันเป็นอารามที่อนาถบิณฑิกมหาเศรษฐีสร้างถวายในเมืองสาวัตถี ในวันเช้าพรรษาเกิดสุริยคราส สุริยเทพบุตรสะดุ้งตกใจกลัวมาก ระลึกถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง จึงกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า “ข้าแต่พระพุทธเจ้า ผู้ประกอบด้วยความเพียร พระองค์ทรงพ้นจากกิเลสทั้งปวงแล้ว บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าเกิดความทุกข์เดือดร้อนยิ่ง ขอพระองค์จงทรงเป็นที่พึ่งแก่ข้าพระพุทธเจ้าด้วยเถิด”

พระสัพพัญญูพุทธเจ้าผู้รู้แจ้งสรรพสิ่งในโลก ทรงทราบเรื่องทั้งปวงแล้วทรงพระกรุณาแก่พระสุริยเทพบุตร จึงตรัสกับราหูว่า “ดูก่อนอสุรินทรานู สุริยเทพบุตรนี้ได้ระลึกถึงตถาคตผู้บำบัดกิเลสทั้งปวงเป็นที่พึ่ง ขอท่านจงปล่อยสุริยเทพบุตรเสีย เพราะพระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมทรงอนุเคราะห์แก่สัตว์โลกทั้งหลาย ดูก่อนราหู พระอาทิตย์มีรัศมีรุ่งเรืองและบรรเทาความมืดมนอนธการทั้งหลาย ดูก่อนราหู ท่านอย่าได้กลืนพระอาทิตย์เทพบุตร จงรีบปล่อยพระอาทิตย์ เทพบุตรผู้นับถือตถาคตเป็นที่พึ่งเสียเถิด”

ครั้นราหูได้ยินพระพุทธเจ้าตรัสดังนั้น จึงปล่อยพระอาทิตย์เทพบุตร แล้ววิ่งไปหาพระไพจิตราสูร ราหูมีใจสะดุ้งกลัวมากชนลูกหนึ่งหัวพอง แล้วยืนอยู่ที่สมควรข้างหนึ่ง พระไพจิตราสูรจึงตรัสถามราหูว่า “ดูก่อนอสุรินทรานู เพราะเหตุใดท่านจึงปล่อยพระอาทิตย์เทพบุตรเสีย และวิ่งมาด้วย

ความสะดุ้งหวาดกลัวมาก และมายืนอยู่ดังนี้” ราหูจึงทูลตอบพระไพจิตราสูว่า “ข้าแต่มหाराช บัดนี้ ข้ากลัวพระตำรัสพระพุทเจ้าจึงปล่อยพระอาทิตย์เทพบุตรเสีย หากข้าไม่ปล่อยพระอาทิตย์เทพบุตร ศีระชะข้าพเจ้าจะแตกเป็น 7 เสียง หากข้าไม่ตายยังมีชีวิตอยู่ ข้าจะมีความสุขได้อย่างไร” ราหูนี้อ่านจ มาก เป็นพระยาของเหล่าทิพยอสุรกายที่อยู่ทิศเหนือ เป็นใหญ่กว่าพวกกาลีชกาสูรทั้งสองจำพวก ดังกล่าว

แดนทั้ง 4 รวม เรียกว่า จตุรบายภูมิ หรือทุดิภูมิ แดนทั้ง 4 นี้ ถ้าวรรณกับแดนมนุษย์ และ ฉกามาพจรภูมิ นับเนื่องเข้าด้วยกันแล้ว อยู่ในกามภูมิ อีกตนหนึ่งชื่อ สุจิตตือสูร

5) มนุษย์

(1) มนุสสนิริโย ร่างกายเป็นมนุษย์ใจเหมือนสัตว์นรก คือ มนุษย์บางพวกในมนุสสภูมินี้ มี ชีวิตอย่างแปลกประหลาด ไม่อยู่บ้านอยู่เรือนเหมือนคนธรรมดาทั้งหลาย แต่อยู่ในคุกตะราง ถูกจอง จำทำ โทษมีประการต่างๆ หมดสภาพในตน บางคนต้องทนทุกข์เวทนาแสนสาหัส มนุษย์เหล่านั้นเขา เป็น คนชั่วบาปมีสันดานร้าย กระทำแต่สิ่งที่ไม่ดีกฏหมายบ้านเมือง ก่อเรื่องร้าย เพราะใจชั่ว ทำตัวให้ เป็น ภัยแก่ชาวประชา ประพฤติทุจริตมีฉฉาชีพผิดมนุสย์ธรรมตา เช่น ทำปาณาติบาต ประหัตประหาร คน ด้วยกัน ทำการโจรกรรมเป็นขโมย โดยมีจิตใจยินดีในอาชีพทุจริต เพราะคิดพาลเห็นผิด ไม่รู้ผิด ชอบ ชั่วดี

(2) มนุสสเปโต มนุษย์มีใจคิดอยากได้อยากมีอยู่เสมอไม่รู้จักพอ คือ บางจำพวกในมนุสส ภูมิ นี้มีชีวิตเป็นอยู่ลำบาก เทียวแสวงหาอาหารผ้านุ่งห่ม กว่าจะได้มาก็ยากแสนยากนักหนาหรือหา ไม่ได้ ด้วยวิบากกรรมแต่ปางก่อนที่ตนกระทำไว้ให้มีอันเป็นไป จะอดสาหัสขยันทำเท่าใดจนสายตัว แสบขาดก็ไม่พอกินสักที มีแต่ความอดอยากเข้าครอบงำ มากไปด้วยความทุกข์เหลือล้ำแสนจะลำเค็ญ เป็นนินรันดร เขาว่าตำบลนั้นอำเภอนี้มีที่หากินดีก็รีบจรลีสัญจรไปทุกหนทุกแห่ง แต่ก็ไม่พบแหล่งเจริญ ให้ได้รับความสุขสบายสักที มีแต่ความลำบากประจำ ให้โหรทำนายก็ว่ากาลกิณี กุมลัคนาหรือเรื่อง ลากมีกาลีเข้าประจำ ทำอย่างไรก็หากินไม่ขึ้น มิได้ลาภสมปรารถนา นานาถนิก คนประเภทที่ว่านี้ มี อยู่เป็นอันมาในมนุสสภูมินี้ เพราะมีวิบากกรรมแต่ปางก่อน

(3) มนุสสติรัจฉานโน ร่างกายเป็นมนุษย์ใจเหมือนดิรัจฉาน คือ บางจำพวกในมนุสสภูมินี้มี ชีวิตอาศัยท่านผู้อื่นอยู่เหมือน หมู แมว ม้า เป็ด ไก่ หมารู วัว ควาย สุดแท้ท่านจะใช้ให้ทำอะไรก็ อดสาหัสกระทำการงานแบกขนซึ่งภาระอันหนัก ครั้นทำงานเสร็จแล้ว ท่านให้อะไรเป็นท่าน ถึงจะ ชอบใจไม่ชอบใจก็ต้องบริโภคนแต่พออ้อมปากอ้อมท้องไปวันๆ หนึ่ง ถึงคราวท่านโทโสโกรธาก็มีแต่จะ ถูกตำกว่าดูค้ำรามชู้ตวาด ให้สะดุ้งสั่นหลังหวาดเสียวอยู่เนืองนิตย์ มากไปด้วยความสะดุ้งจิตหาความ สบายมิได้ทุกเมื่อ แต่ก็ไม่เบื่อต่อชีวิตเช่นนี้ เพราะตัวเป็นคนมีกรรมมีสันดานมากด้วยโมหะ ไม่มี ความคิดจะเลี้ยงชีพเป็นอิสระโดยตนเอง เมื่อทนเป็นทาสเขาด้วยดวงจิตมัวเมาหลงผิด พาให้คิดเห็น เป็นของประเสริฐว่า ตัวข้านี้แลเป็นคนฉลาดด้วยการเลือกอาชีพเป็นทาสท่าน การงานอะไรไม่ต้องคิด

ต้องทำให้เปลืองหัวสมอง ท่านสั่งอย่างไรเราทำไปก็หมดเรื่อง ท่านเคืองเราถึงเฉยเสียเป็นการดี ชีวิตนี้ไม่มีอะไรมาก พอได้อาหารใส่ปากเข้าไปวันหนึ่งๆ ก็พอ นอนนอน เจ้านายเรา ดูคร่ำเคร่งคิด ประกอบการงาน คงจะหาความสุขสำราญเช่นเราไม่ได้ ความคิดไหลไหวไหวเป็นบ้าผิดคนธรรมดาไปอย่างนี้ หรือมีเวลานั้น มิได้เป็นทาสท่าน แต่ผู้นั้นมากไปด้วยโมหะจิต ไม่คิดถึงบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เช่นว่า บุญกุศล เป็นความดีที่ควรทำ บาปกรรมเป็นการควรเว้นขาด ปราชญ์ท่านสอนอยู่อย่างนี้ คนไม่กระทำตาม เพราะไม่เห็นแจ้ง แต่เขามองไม่เห็นคุณ เป็นมนุษย์ไร้ศีลธรรมทำอะไรก็ขวางๆ ผิดทำนองคลองธรรมนำชีวิตไปโดยหาสาระแก่นสารมิได้จนกระทั่งถึงวันตายก็ยังไม่ได้ประกอบการกุศลสักนิด เพราะตนคิดขวาง ไม่เชื่อคำสอนของนักปราชญ์ มืองค์สมเด็จพระศาสดาเป็นต้น เป็นผู้มิมีโหดดำริขวางๆ อย่างนี้ จึงชื่อว่า มนุษย์ตีเดรัจฉาน

(4) มนุสสภูโต ภายใจเป็นมนุษย์ คือ คนบางจำพวกในมนุษยสนี เป็นผู้รู้จักรว่าสิ่งใดเป็นประโยชน์ และสิ่งใดไม่เป็นประโยชน์ เป็นผู้รู้จักบาปบุญคุณโทษรู้จักว่าสิ่งไหนชั่วสิ่งไหนดี แล้วละเว้นสิ่งที่เป็นบาปความชั่ว ประพฤติตัวให้ตั้งอยู่ในความดี มีศีล 5 รักษาเป็นนิตย์มิได้ขาด โดยรู้ว่าคนที่ประมาททำศีลให้ขาดข้อใดข้อหนึ่ง หาได้ชื่อว่าเป็นคนเต็มคนไม่ เพราะศีล ได้ชื่อว่ามีศีล คือ ศีลของมนุษย์ ผู้ที่จะเป็นมนุษย์ภูตคือเป็นมนุษย์แท้ๆ ได้นั้นต้องมีศีล 5 ครบบริบูรณ์ไม่บกพร่องนอกจากนั้น ยังต้องเป็นผู้มีธรรมประจำใจ พยายามบำเพ็ญกุศลเพิ่มบารมีอยู่เรื่อย ๆ เช่น อดสทาหะพยายามให้ทาน ฟังธรรมเรียนธรรม หมั่นประพฤติปฏิบัติตามธรรม มีหิริความละอายต่อบาป มีโอตตปะความสะดุ้งกลัวต่อบาปอยู่เสมอ ใช้ชีวิตของตนให้มีสาระมีประโยชน์มิใช่สักแต่ว่าอยู่ไปวันๆ หนึ่งโดยไม่คำนึงถึงโลกหน้า เหมือนมนุษย์ประเภทเดียรัจฉานที่กล่าวมาเป็นมนุษย์ผู้มีใจสูงในเชิงกล้าหาญประกอบการกุศลเนื่องๆ ส่วนอกุศลกรรมชั่ว เป็นอันละเว้นเด็ดขาด ไม่ประมาทตั้งอยู่ในกุศลกายสุจริต วชิสุจริต บำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการโดยสมบูรณ์ มีปัญญาชื่อตรงต่อพระบรมพุทโธวาทเชื่อกกรรมและผลของกรรมว่าจักต้องใช้ผลแน่ไม่ต้องสงสัย

(5) มนุสสทโว ภายใจเป็นมนุษย์ใจเป็นเทวดา คือ มนุษย์เราตายไปแล้วอาจได้ไปเกิดเป็น เทวดาได้ในบางกรณี โลกของเทวดานี้ เป็นโลกที่อาศัยแห่งสวรรค์ซึ่งเป็นทิพย์มีแสงรุ่งเรือง หมายถึงว่ามี แสงรุ่งเรืองหรือเป็นที่อยู่ของเหล่าเทวดาทั้งหลาย ซึ่งได้แก่สวรรค์แดนแห่งความสุข บุคคลผู้ที่สร้างบุญ กุศลเอาไว้เมื่อตายแล้ว บุคคลนั้น ก็จะไปเกิดในสรวงสวรรค์ บังเกิดเป็น อุปัตติเทพ เป็นเทวดาผู้ เกิดขึ้นไม่ต้องนอนในครรภ์มารดาเหมือนดังมนุษย์ การเกิดของเทวดานี้เกิดผุดขึ้นมีรูปร่างเป็นทิพย์ ตั้งอยู่ในวัยหนุ่มสาวเป็นเทพบุตร เทพธิดาเลยทีเดียว เทวดามี 3 จำพวก คือ เทวดาโดยสมมติ เทวดา โดยกำเนิด และเทวดาโดยความบริสุทธิ์ เทวดาโดยสมมติ คือ พระราชา พระราชกุมาร และพระราช เทวี บุคคลเหล่านี้เรียกว่าเทวดาโดย สมมติ เทวดาโดยกำเนิด เช่น เทวดาชั้นจาตุมหาราช เทวดาชั้น ดาวดึงส์ เทวดาที่นับเนื่องในชั้นพรหม และเทวดาที่สูงขึ้นไปกว่านั้น เหล่านี้เรียกว่าเทวดาโดยกำเนิด

24 เทวดาโดยความบริสุทธิ์ คือ สาวกของพระตถาคตเจ้าผู้เป็นอรหันต์และพระปัจเจกพุทธเจ้าหลาย เรียกว่าเทวดาโดยความบริสุทธิ์ (พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.9), 2545, หน้า 145 -146)

มนุษย์คนมี 4 จำพวกได้แก่ พวกที่เกิดและอยู่ในชมพูทวีปนี้ พวกที่เกิดและอยู่ในบูรพทวีป ทวีป อยู่ทางทิศตะวันออกของเรา พวกที่เกิดและอยู่ในอุตตรกัฏฐทวีป อยู่ทางทิศเหนือของเรา และพวก ที่เกิดและอยู่ในอมรโคยานทวีป อยู่ทางทิศตะวันตกของเรา

มนุษย์ที่อยู่ในชมพูทวีปของเรานี้ มีหน้ารูปไข่เหมือนดุมเกวียน มนุษย์ในบูรพทวีปทวีป มี หน้ากลมเหมือนเดือนเพ็ญ กลมดั่งหน้าแฉ่น มนุษย์ในอุตตรกัฏฐทวีป มีหน้ารูป 4 เหลี่ยม ดุจดั่งท่าน ตั้งใจบรรจงแต่งไว้ กว้างและยาวเท่ากัน มนุษย์ในอมรโคยานทวีป มีหน้าเหมือนเดือนแรม 8 ค่ำ

อายุของคนชาวชมพูทวีปอาจยาวหรือสั้น เพราะเหตุที่บางครั้ง มนุษย์ทั้งหลายบางครั้งมี ศีลธรรม บางคราวไม่มี ถ้ามนุษย์ทั้งหลายมีศีลธรรม ย่อมกระทำความบุญและปฏิบัติธรรม ยำเกรงผู้อาวุโส บิดามารดา และสมณพราหมณาจารย์ อายุของมนุษย์เหล่านั้นจะยาวขึ้น ๆ ส่วนมนุษย์ที่ไม่ได้จำศีล ไม่ได้ทำบุญ ไม่ยำเกรงผู้อาวุโส บิดามารดา สมณพราหมณ์ อุปัชฌาย์ อาจารย์นั้น อายุของคนเหล่านั้น จะสั้นลง ๆ เพราะเหตุดังกล่าว อายุของมนุษย์ในชมพูทวีปนี้จึงกำหนดไม่ได้ ช่วงอายุขัยของชาว ชมพู ทวีป นั้นมีความผันผวนไม่คงที่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับระดับ ศีลธรรม ของมนุษย์ในแต่ละยุคสมัยเป็นสำคัญ หากผู้คนตั้งมั่นในความดี หมั่นบำเพ็ญบุญกุศล มีความกตัญญูรู้คุณ และให้ความเคารพต่อบิดามารดา ตลอดจนครูบาอาจารย์และสมณชีพรามณ์ อาณิสสแห่งจริยธรรมเหล่านั้นจะส่งผลให้มนุษย์มีอายุขัย ที่ยืนยาวขึ้นตามลำดับ ในทางกลับกัน หากมนุษย์ละเลยการรักษาศีล ขาดการทำนุบำรุงบุญกุศล และ ไร้ซึ่งความสัมมาคารวะต่อผู้อาวุโสหรือผู้ทรงศีล อายุขัยของพวกเขาจะค่อย ๆ ลดสั้นลงเรื่อย ๆ ด้วย เหตุปัจจัยด้านพฤติกรรมและการยึดถือคุณธรรมที่แตกต่างกันในแต่ละช่วงเวลานี้เอง จึงทำให้ อายุขัย เฉลี่ย ของมนุษย์ในชมพูทวีปไม่มีกำหนดที่แน่นอน

มนุษย์ในบูรพทวีปทวีปมีอายุยืนได้ 100 ปี จึงตาย ส่วนมนุษย์ในอมรโคยานทวีป มีอายุยืนได้ 400 ปี จึงตาย ส่วนมนุษย์ในอุตตรกัฏฐทวีปมีอายุยืนได้ 1000 ปีจึงตาย

อายุของมนุษย์ในทวีปทั้ง 3 ไม่เคยมีเพิ่มขึ้นหรือลดลงเลย เพราะมนุษย์เหล่านี้ตั้งอยู่ในเบญจ ศีลตลอดกาลไม่ได้ขาด ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ไม่ขโมยทรัพย์ไม่ว่ามากหรือน้อยของผู้อื่นมาเป็นของตน ไม่ เป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น ส่วนผู้หญิงในทวีปเหล่านี้ก็ไม่ลอบเป็นชู้กับสามีผู้อื่น หญิงเหล่านี้ก็ไม่เป็นชู้ กับสามีของหญิงเหล่านี้ อนึ่ง มนุษย์เหล่านั้นไม่พูดเท็จ เว้นจากการตีสุราของเมาต่าง ๆ และรู้จักยำ เกรงผู้อาวุโส บิดามารดา รู้จักรักพี่รักน้อง มีใจอ่อนโยน อุดม มีความเอ็นดูกรุณาซึ่งกันและกัน ไม่ อิจฉาริษยา กัน เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ เว้นจากการ ทะเลาะเบาะแว้งทุ่มเถียงกัน ไม่ช่วงชิงหวงแหนเขตแดนและบ้านเรือนของกันและกัน ไม่ข่มเหงช่วงชิง เอาเงินทองแก้วแหวน บุตร ภรรยา ข้าว ไร่ นา โค ป่า ห้วยละหาน ธารน้ำ บ้านเรือน ที่สวน เผือกมัน

หลักตอ ล้อเกวียน ไม่เปียดเปียนเรือ แพ โค กระบือ ช้าง ม้า ข้าไท และสรรพทรัพย์สิ่งใด ๆ เขาไม่แบ่งว่าเป็นของตนหรือของท่าน ดูเสมอกันทั้งสิ้นทุกแห่ง มนุษย์เหล่านั้นไม่ทำอะไรไถนาค้าขายเลย

แผ่นดินทางทิศตะวันตกเขาพระสุเมรุมีทวีปชื่อ “อมรโคยานทวีป” กว้าง 7,000 โยชน์ มีแผ่นดินล้อมรอบเป็นบริวาร บรรดามนุษย์ในอมรโคยานทวีปมีหน้าดั่งเดือนแรม 8 ค่ำ มีแม่น้ำใหญ่และแม่น้ำเล็ก มีภูเขา มีเมืองใหญ่เมืองน้อย (มนุษย์ในทวีปนี้มีจำนวนมาก มีท้าวพระยา และมีนายบ้านนายเมือง)

แผ่นดินทางทิศตะวันออกภูเขาพระสุเมรุมีทวีปใหญ่ชื่อ “บุรพวิเทหทวีป” กว้างได้ 7,000 โยชน์ วัดโดยรอบได้ 21,000 โยชน์ มีทวีปเล็ก 500 ทวีปล้อมรอบเป็นบริวาร เหล่ามนุษย์ในบุรพวิเทหทวีปมีหน้ากลมดั่งเดือนเพ็ญ มีแม่น้ำใหญ่แม่น้ำเล็ก มีภูเขา มีเมืองใหญ่เมืองน้อย เหล่ามนุษย์ที่อยู่ในทวีปนี้มีมากนัก มีท้าวพระยาและนายบ้านนายเมือง

แผ่นดินทางทิศเหนือของภูเขาพระสุเมรุมีทวีปชื่อว่า “อุตตรกรูทวีป” กว้าง 8,000 โยชน์ มีแผ่นดินเล็ก ๆ 500 ล้อมรอบเป็นบริวาร มนุษย์ในทวีปนี้มีหน้าเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีภูเขาทองล้อมรอบทวีป มีคนทั้งหลายอาศัยอยู่ในทวีปนี้มาก มีความเป็นอยู่ดีกว่าคนในทวีปอื่น เพราะบุญของเขา เพราะเขารักษาศีล

แผ่นดินอุตตรกรูทวีปนี้ราบเรียบเสมอกัน ไม่มีที่ลุ่มที่ดอนหรือที่ขรุขระปรากฏให้เห็น และมีต้นไม้نانาพันธุ์ มีกิ่งก้านสาขางาม มีค่าคบใหญ่น้อยมากมาย เหมือนเขาตั้งใจสร้างไว้เป็นบ้านเรือนดูงามดั่งปราสาท เป็นที่อยู่อาศัยของคนในอุตตรกรูทวีปนี้ ไม่นั้นไม่มีตัวแมลงตัวด้วง ไม่มีส่วนที่คดที่งอ ที่กลวง ที่เป็นโพรง ต้นตรงกลมงามมาก ผลดอกรอกผลตลอดเวลาไม่เคยขาด ที่ใดที่เป็นบึงหนองตระพัง จะดาดาดด้วยดอกบัวแดง บัวขาว บัวเขียว บัวหลวง และกุ่มท อุบล จงกลนี นิลบุล บัวเฟื่อน บัวขม เมื่อลมพัดตอกก็ไผ่กลิ่นหอมจรจรายไปโดยรอบอยู่ตลอดเวลา

ชาวอุตตรกรูทวีปมีรูปร่างสมทรง ไม่สูงไม่ต่ำ ไม่อ้วนไม่ผอม ดูงามด้วยรูปทรงสมส่วน มีเรียวแรงกำลังกายคงที่ไม่เสื่อมถอยไปตามวัย ตั้งแต่หนุ่มจนแก่ พวกเขาไม่มีความกังวลในเรื่องทำมาหากิน ไม่ต้องทำอะไรทำนาหรือซื้อขายกัน อนึ่ง ชาวอุตตรกรูทวีปไม่รู้สึกร้อนหรือหนาว ไม่มีภัยจากแมงมุม รื่น ยุง งู สัตว์เลื้อยคลานและสัตว์ร้ายมีพิษนานาชนิด เป็นต้น ชาวอุตตรกรูทวีปไม่มีภัยจากลมและฝน และแดดก็ไม่เผาไหม้เขา เขาไม่รู้จักรักความแตกต่างระหว่างกลางวันและกลางคืน ไม่มีความเดือดเนื้อร้อนใจสิ่งใด

ชาวอุตตรกรูทวีปมีชาวชนิดหนึ่งชื่อ “สัตฺยชาติสาสลิ” คือชาวที่เกิดเอง เขาไม่ต้องหว่านหรือไถดำ ชาวนั้นเกิดเป็นดินเป็นรวงเป็นข้าวสารเอง ชาวนั้นหอม ไม่มีแกลบมีรำ ไม่ต้องดำ ไม่ต้องฝัด ชาวอุตตรกรูทวีปชวนกันกินข้าวนั้นอยู่เป็นประจำ ในอุตตรกรูทวีปยังมีหินชนิดหนึ่งชื่อ “โชติปาสาณ” คนเหล่านั้นจะเอาข้าวสารกรอกใส่หม้อทองเรื่องงาม ยกไปตั้งบนแผ่นหินโชติปาสาณนั้น ข้าวครู่หนึ่งจะเกิดเป็นไฟลุกขึ้นได้เอง เมื่อข้าวสุก ไฟจะดับเอง เมื่อเขาเห็นไฟดับก็รู้ว่าข้าวสุกจึงคดใส่ถาดและตะไลทอง

งาม สำหรับกับข้าวนั้นก็ไม่ต้องจัดหา เมื่อนึกว่าจะกินสิ่งใดก็จะปรากฏขึ้นอยู่ใกล้ ๆ เขาเอง คนเหล่านั้นเมื่อกินข้าวไปแล้วจะไม่เกิดโรคต่าง ๆ เป็นต้นว่า โรคหิด โรคเรื้อน เกื้อน กลาก โรคฝี โรคผอมแห้ง และโรคลมบ้าหมู จะไม่เป็นโรคท้องอืดท้องเฟ้อ ไม่เป็นง่อยเปลี้ยเพลียแรง ดวงตาไม่บอดไม่ฟาง หูไม่หนวกไม่ตึง จะไม่เจ็บไข้ได้ป่วย พิกลพิการดังกล่าวมานั้น ถ้าเขากำลังกินข้าวอยู่นั้นอยู่ เมื่อมีคนมาเยี่ยม เขาก็นำข้าวนั้นมารับรองด้วยความเต็มใจ และไม่รู้สึกเสียดาย

ในแผ่นดินอุตรกุรุทวีปนั้นมีต้นกัลปพฤกษ์ต้นหนึ่ง สูง 100 โยชน์ กว้าง 100 โยชน์ วัดโดยรอบได้ 300 โยชน์ ผู้ใดปรารถนาอยากจะได้ทรัพย์สินเงินทองหรือเครื่องประดับตกแต่งทั้งหลาย เป็นต้นว่า เสื้อสร้อยถนิมพิมพาภรณ์ ผ้านุ่งผ้าแพรพรรณต่าง ๆ กิติ หรือเครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ สิ่งเหล่านั้นย่อมบังเกิดขึ้นแต่คำขอของต้นกัลปพฤกษ์นั้น ให้สำเร็จสมตามความปรารถนาทุกประการ

สตรีทั้งหลายที่อยู่ในแผ่นดินนั้นงามทุกคน รูปร่างไม่สูงไม่ต่ำเกินไป ไม่ผอมไม่อ้วนเกินไป ไม่ขาวดำเกินไป มีรูปทรงสมส่วน ผิวพรรณงามดังทองสุกเหลือง เป็นที่พึงใจของชายทุกคน นิ้วมือนิ้วเท้ากลมกลิ้ง มีเล็บสีแดงเหมือนน้ำครั่งที่ทาแต่มีแว้ แก้มใสนวลงามดังผัดแบ่ง ใบหน้านั้นเกลี้ยงเกลาปราศจากมลทินคือ ฝ้า ผา มีดวงหน้าดุจพระจันทร์วันเพ็ญ มีนัยน์ตาดำเหมือนนัยน์ตาของเนื้อทรายอายุ 3 วัน ที่ขาวก็ขาวเหมือนสังข์ที่เพิ่งขัดใหม่ มีริมฝีปากแดงดังลูกฟักข้าวที่สุกงอม มีลำแขนขาเรียวยาวเหมือนลำกล้วยทองผาแฝด มีห้องที่ราบเรียบเสมอ ลำตัวอ่อนแอ้นเกลี้ยงกลมงาม มีขนและเส้นผมละเอียดอ่อนยิ่งนัก เส้นผมของคนปัจจุบัน 1 เส้น เท่ากับผม 8 เส้นของนางโดยประมาณ ดำงามเหมือนปีกแมลงภู่ ยาวลงมาถึงริมบ่าเบื้องต่ำทั้งสองแล้ว ตัดปลายผมขึ้นเบื้องบน เมื่อเวลานางนั่งยืนอยู่ก็ดี เดินไปมาก็ดี ใบหน้าแจ่มใสเหมือนดั่งแยมยัมตลอดเวลา มีขนคิ้วดำสนิทโค้งงอโค้งไว้ เมื่อนางพูดจะมีน้ำเสียงแจ่มใสปราศจากเสมหะเขหะทั้งปวง ที่คอประดับด้วยเครื่องอาภรณ์งามยิ่ง มีรูปโฉมโฉมพรรณงามดังสาวน้อยอายุ 16 ปี มีทรวดทรงคงที่ไม่แก่เฒ่าไปตามกาลเวลา ดูอ่อนเยาว์ตลอดชีวิตทุกคน เหล่าสตรีในแผ่นดินนั้นต่างมีรูปโฉม งดงามจรจัดตา ร่างกายได้สัดส่วนสมบูรณ์พูนสุข ไม่สูงใหญ่หรือเตี้ยแคระ ไม่ชूपผอมหรือเจ้าเนื้อจนเกินไป ผิวพรรณเปล่งปลั่งดังทองคำสุกปลั่งชวนให้หลงไหล นิ้วมือนิ้วเท้ากลมมนเรียวยาว เล็บแดงระเรื่อราวกับแต้มด้วยน้ำครั่ง วงหน้านวลลออไร้ฝ้าฝ้าเกลี้ยงเกลาประดุจพระจันทร์วันเพ็ญ ดวงตาของพวกนางนั้นคมขำ นัยน์ตาดำลับเหมือนลูกเนื้อทรายแรกเกิด ตัดกับตาขาวที่บริสุทธิ์สะอาดดังสังข์ขัดใหม่ ริมฝีปากแดงสดดังผลฟักข้าวสุก ลำขาเรียวยาวนวลสม่าเสมอประดุจลำกล้วยทองผาแฝด ทรวดทรงเอวบางร่างน้อยราบเรียบหมดจด เส้นผมและขนละเอียดอ่อนยิ่งนัก โดยเส้นผมหนึ่งเส้นของคนยุคปัจจุบันเทียบได้กับเส้นผมของพวกนางถึงแปดเส้น ผมดำงามดังปีกแมลงภู่ ยาวสลายยประป่าแล้วขมวดปลายชี้ขึ้นอย่างอ่อนช้อย ไม่ว่าในยามนั่งนอน หรือเอียงกราย ใบหน้าของพวกนางจะดูเบิกบานแจ่มใสราวกับแยมยัมอยู่เป็นนิจ คิ้วดำสนิทโค้งงอโค้งงอโค้งงอ น้ำเสียงยามเจรจานั้นกังวานใสไพเราะปราศจากมลทิน ลำคอประดับด้วยอาภรณ์อัน

วิจิตร ทุกนางมีรูปโฉมคงที่ประจวบจรณีแรกรุ่งวัย 16 ปี สภาวะความอ่อนเยาว์นี้จะดำรงอยู่คู่กายไปตลอดกาลโดยไร้ซึ่งความร่วงโรยตามวัย

ชายทั้งหลายในอุตตรกรูทวีปก็มีรูปร่างผิวพรรณงามเหมือนหนุ่มน้อยอายุ 20 ปี ไม่มีแก่เฒ่าเป็นหนุ่มอยู่ดั่งนั้นตลอดชีวิตทุกคน คนเหล่านั้นกินข้าวน้ำและอาหารอย่างดี มีรสอันอร่อย เขาแต่งแต่ตัว เขาจะทากระแจะจันทน์น้ำมันอย่างดี ทัดทรงดอกไม้หอมต่าง ๆ แล้วพากันไปเที่ยวเล่นตามสบายบ้างก็พอรำทำเพลงดุริยางคดนตรี บ้างก็ตีตีตีเป่า ขับร้องกันสนุกสนานเป็นหมู่มากมาย มีเสียงฆ้องกลอง แตรสังข์ กังสดาล มโหรีทีกดิ่งกึกก้อง มีการทำพิธี มีดอกไม้งามต่าง ๆ มีวงจันทน์กฤษณาเหมือนดั่งเป็นเทวดาบนสวรรค์เขาเล่นสนุกด้วยกันตลอดเวลา บางหมู่ก็ชวนกันไปเล่นในที่สวยงามที่สนุกและในสวนอันมีดอกไม้งามตระการตา มีวงจันทน์ กฤษณาคันธา ปารีชาติ นาคพฤษภ ลำดวน จำปา โยธกา มาลุตี มณีชาติบุตรทั้งหลาย ซึ่งมีดอกงามมีกลิ่นหอมฟุ้งจรไป บางหมู่ก็ชวนกันเล่นในสวนผลไม้อันมีผลสุกงอมหอมหวาน เช่นว่า ขนุนบางผลนั้นใหญ่เท่าไห บางผลใหญ่เท่ากระออมหอมหวานมาก เขาชวนกันกินเล่นเป็นที่สนุกสนานเบิกบานใจในสวนนั้น บางหมู่ก็ชวนกันไปเล่นในแม่น้ำใหญ่ ที่มีท่าราบเรียบปราศจากเปือกตม แล้วชวนกันเล่นแหวกว่ายไปตามแม่น้ำ เต็ดเอาดอกไม้ที่มีอยู่ในที่นั้นมาทัดทรงไว้ที่หูและหัว บางพวกก็พากันเล่นที่หาดทราย เมื่อจะพากันลงอาบน้ำนั้นพวกเขาจะถอดเครื่องประดับออกวางไว้ที่หาดทรายแล้วลงไปอาบ วายเล่นกับในแม่น้ำ เมื่อผู้ใดขึ้นมาจากน้ำก่อน จะเอาเครื่องประดับและผ้าถุงผ้าห่มของใครมาประดับนุ่งห่มได้ไม่ต่างกัน ไม่โกรธกัน ไม่ตำหรือถกเถียงกัน ถ้ามีต้นไม้อยู่ที่ใดก็เข้าไปอาศัยอยู่ในที่นั้น สถานที่นั้นก็จะมีพุนสูงขึ้นเป็นเสื่อสาดอาสนะ เป็นพุกที่นอนหมอนอิง เป็นม่านและเพดานกัน พวกเขาพากันสนุกสนานรื่นเริงใจตลอดเวลา

เมื่อเขาเจริญวัยขึ้นเป็นหนุ่มสาว เมื่อแรกรักกันจะอยู่ครองเรือนเป็นสามีภรรยากัน เขาจะร่วมรักกันเพียง 7 วันเท่านั้น ต่อจากนั้นเขาจะไม่ร่วมรักกันเลย จะอยู่เย็นเป็นสุขตราบเท่าสิ้นอายุ 1,000 ปีของพวกเขา นั้น ไม่อาลัยอาวรณ์สิ่งใด ดั่งเป็นพระอรหันต์ผู้หมดกิเลสทั้งปวงแล้ว

ผู้หญิงชาวอุตตรกรูทวีป เมื่อมีครรภ์และจะคลอดลูก นางจะไม่เจ็บท้องเลย และไม่ว่ามารดาจะอยู่ที่ใด ครั้นเมื่อจะคลอดจะเกิดมีแท่นที่นอนขึ้นมารองรับ นางจะไม่เจ็บท้องเวลาจะคลอดเลย และทารกที่คลอดออกมาก็ไม่มีเลือดฝาดและเมือกขาวเป็นมลทิน งามดั่งแท่งทอง อันสุกใสปราศจากราคีต่าง ๆ มารดาไม่ต้องอาบน้ำ ให้น้ำ และไม่ต้องให้ทารกตีมนมเลย เพียงเอาไปให้นอนหงาย วางทิ้งไว้ที่ริมทางที่มีหญ้าอ่อนดั่งสำลี เมื่อใครเดินไปมามองเห็นทารกนอนหงายอยู่อย่างนั้น ก็จะเอานิ้วมือเข้าไปป้อนในปากของทารก ด้วยบุญของทารกนั้นก็บังเกิดเป็นน้ำนมไหลออกมาจากปลายนิ้วมือเข้าไปในลำคอ และยังเกิดเป็นกล้วยอ้อยของกินเลี้ยงทารกนั้นทุก ๆ วัน ครั้นทารกเติบโตขึ้นสามารถเดินไปมาได้แล้ว ถ้าหากเด็กนั้นเป็นผู้ชายจะไปอยู่รวมกลุ่มกับเด็กผู้ชาย ถ้าเป็นหญิงก็จะไปอยู่รวมกลุ่มกับเด็กผู้หญิง เพราะฉะนั้นลูกเขาจึงโตขึ้นเอง ลูกไม่รู้จักพ่อแม่ และพ่อแม่ก็ไม่รู้จักลูก เพราะคนเหล่านั้นมีรูปร่างงามสง่าเหมือนกันหมดทุกคน เมื่อพวกเขาเริ่มรักใคร่เป็นสามีภรรยากัน แม่และลูกก็ดี พ่อและ

ลูกก็ดี จะไม่อยู่ครองเรือนเป็นสามีภรรยากัน เพราะพวกเขานั้นมีบุญ เทวดาจึงบันดาลทุกสิ่งให้เป็นธรรมดา

เมื่อพวกเขาตายจากกันไป ก็มีได้มีความทุกข์เศร้าโศกเสียใจร้องไห้ถึงกันเลย พวกเขาจะเอาศพนั้นอาบน้ำแต่งตัวทากระแจะจันทร์นํ้ามันหอม นุ่งห่มผ้าให้ประดับด้วยอาภรณ์ทั้งปวง แล้วจึงเอาไปวางไว้ในที่แจ้ง ก็จะมีนกชนิดหนึ่งซึ่งบินทั่วไปในแผ่นดินอุดตกรูทวิปนั้น มาคาบเอาศพไปยังรังนกนั้นเพื่อมิให้สกปรกแผ่นดิน นกนั้นบางทีก็คาบเอาไปทิ้งไว้ในแผ่นดินอื่น หรือทิ้งที่ฝั่งทะเลหรือในชมพูทวีป นกนี้ต่างอาจารย์เรียกชื่อต่างกัน คือ นกหัสติลิงค์ นกอินทรี นกกด ที่ว่าคาบเอาศพไปนั้น บางอาจารย์กล่าวว่าไม่ได้คาบเอาศพไป แต่ใช้กรงเล็บคืบเอาไป

คนทั้งหลายในอุดตกรูทวิป เมื่อตายไปแล้วย่อมไม่ไปเกิดในจตุรabayทั้ง 4 คือ นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉานนั้นเลย แต่พวกเขาจะไปเกิดในที่ดี คือ สวรรค์ชั้นฟ้า เพราะว่าพวกเขาทั้งหลายเป็นผู้ที่ตั้งมั่นอยู่ในศีล 5 ตลอดเวลา เครื่องหมายคุณความดีของคนเหล่านั้นก็ยิ่งปรากฏอยู่ไม่มีที่สิ้นสุดบริบูรณ์อยู่ตราบจบบัดนี้

ในคัมภีร์ฉบับหนึ่งแสดงไว้ว่า แผ่นดินในอุดตกรูทวิปนั้นราบเรียบเสมอกัน งามมาก มิได้เป็นหลุมเป็นบ่อขรุขระ คนทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในที่นั้นไม่มีความทุกข์ ความเศร้าโศกเสียใจเลย และพวกสิ่งสาราสัตว์ทั้งหลาย อาทิ หมู หมี หมา และงู ตลอดจนสรรพสัตว์อันดุร้ายนานาชนิด ไม่มาเบียดเบียนทำร้ายคนทั้งหลายที่อยู่在那นั้นเลย และยังมีภูษาชนิดหนึ่งชื่อว่า “ฉวินยา” งอกขึ้นในแผ่นดินนั้น มีสีเขียวงาม ดำดั่งแวงนกยูง ละออยดั่งองุ่นดั่งพุท ผูก ดั่งสำลิ่งอกขึ้นพื้นดิน 4 นิ้ว และมีน้ำใสเย็นสะอาด ดื่มนกมีรสอร่อย ไหลเซาะทำน้ำ แลดูงามล้วนไปด้วยทอง เงิน และแก้ว 7 ประการ ไหลเสมอฝั่ง เมื่อนกมาดื่มนก ก็กินโดยไม่ต้องชะงอกหัวลงดื่มนกทั้งหลายในที่นั้น บางคนมีรูปร่างสูงเท่าคนในบุรพวิเททวิป และคนในอุดตกรูทวิปนั้น เขานุ่งห่มผ้าขาวที่เขาถืออิชฐานเอาจากต้นกัลปพฤกษ์นั้น

ต้นกัลปพฤกษ์นั้น สูง 10 วา 2 ศอก กว้าง 10 วา คนทั้งหลายในที่นั้นจะไม่เบียดเบียนหรือทำร้ายสัตว์ทั้งหลายที่มีชีวิต และไม่กินเนื้อสัตว์อีกด้วย ถ้าคนใดคนหนึ่งตายไปแล้วเขาจะไม่นำซากศพไป แต่จะมีนกชนิดหนึ่งคือนกอินทรีมาคาบเอาไปไว้เสียดกลางป่า

หมู่ชนทั้งหลายที่เป็นหนุ่มสาวในอุดตกรูทวิปนั้น เมื่อรักกับชอบกันก็จะอยู่ร่วมกันเอง เป็นสามีภรรยากันโดยไม่ต้องเสียสิ่งหนึ่งสิ่งใด เมื่อเขารักกันเขาก็อยู่ด้วยกันเองตราบเท่าถึงไฟไหม้กลับ ดั่งสิ่งทั้ง 4 นี้ อันได้แก่ ประการที่หนึ่ง รูปกระต่ายที่อยู่ในพระจันทร์หนึ่ง ประการที่สอง พระโพธิสัตว์เมื่อมีชาติเป็นนกคู้ม อยู่ในกองไฟแต่ไฟไม่ไหม้ตราบจนถึงหนึ่งกลับ ประการที่สาม เรื่องพระโพธิสัตว์ที่ทานหรือหลังคาออกเพื่อมุ่งกุฎิพระสงฆ์ ฝนไม่ตรกรั่วเรือนที่รื้อออกเลย ตราบเท่าสิ้นกลับหนึ่ง และประการที่สี่ ไม้้อที่อยู่รอบริมสระน้ำเมื่อพระโพธิสัตว์เป็นพระยาวานร และมีบริวาร 80,000 ตัว ทานอิชฐานว่าให้ไม้้อนั้นกลวงอยู่ตราบเท่าสิ้นกลับหนึ่ง

คนเหล่านั้นตั้งแต่หนุ่มสาวจนถึงแก่เฒ่า เขาร่วมรักด้วยกันเพียง 4 ครั้ง บางคราวก็มีได้ร่วมรักกันเลย คนเหล่านั้นกินข้าว แต่ไม่ต้องทำนา เขาจะเอาข้าวสารซึ่งเกิดได้เองนั้นมากิน และข้าวสารนั้นก็ขาวสะอาด ไม่ต้องตำ ไม่ต้องซ้อมข้าวเปลือกเลย

มีผลไม้ชนิดหนึ่งเรียกว่า “ตุณหิระกะ” มีรูปร่างเหมือนหม้อข้าว เขาจะเอาข้าวน้ำใส่แล้วตั้งบนก้อนหินที่เรียกว่า “โชติปาสาณะ” ซึ่งเกิดเป็นไฟลุกขึ้นได้เอง เมื่อข้าวนั้นสุกดีแล้วไฟนั้นจะดับไปเอง ข้าวที่พวกเขาควมมารับประทานนั้นมีรสอร่อยยิ่งนัก คนชาวอุตตรกุรุทวีปไม่ได้สร้างบ้านเรือนอยู่อาศัย แต่มีไม้ชนิดหนึ่งที่งามเหมือนทองเรียกว่า “มัญชูลา” เป็นเหมือนบ้านเรือนที่อยู่อาศัยของคนชาวแผ่นดินอุตตรกุรุทวีป

พระยามหาจักรพรรดิราชาไม่ได้มีพระราชดำรัสสั่งการใด ๆ ให้พระราชชาติทั้งหลายต้องพลัดพรากจากที่อยู่หรือเกิดความน้อยเนื้อต่ำใจเลย พระองค์อนุเคราะห์เขาเหล่านั้นให้มีความสุข มีความสบาย ไม่ให้มีอันตรายเกิดแก่เขา พระยามหาจักรพรรดิราชาบัญญัติธรรมและสั่งสอนธรรมคนทั้งหลายเหมือนเป็นพระพุทธเจ้ามาเกิด พระองค์สอนธรรมแก่โลกทั้งหลาย พระองค์สอนธรรมแก่พระราชชาติทั้งหลายว่าให้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม 10 ประการ ตลอดเวลา ให้รักใคร่พำพำข้าไททั้งหลายเสมอกันอย่าลำเอียง การเกิดเป็นคนเป็นสิ่งยาก เมื่อได้เกิดเป็นพระราชชาติแสดงว่ามีบุญมาก จึงควรรู้จักบุญ รู้จักรักรู้จักละอายแก่บาป ให้ตัดสิ้นความด้วยความสัตย์สุจริตเป็นธรรม และรวดเร็ว กระทำได้ดังนี้เมื่อเกิดเมื่อใด เพราะบุญกุศลที่ได้ทำมาแต่ครั้งก่อน จะทำให้เกิดเป็นพระราชชาติให้รู้จักคุณของแก้ว 3 ประการ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ให้ปฏิบัติตามธรรมคำสั่งสอนที่อาจารย์แต่โบราณ เช่น พระพุทธเจ้า และปราชญ์ผู้รู้ทั้งหลายได้สั่งสอนไว้ และควรเว้นสิ่งที่ไม่ชอบธรรม

6) เทวดา

เทวภูมิ คำว่า “เทวดา” มีความหมาย รุ่งเรืองด้วยเบญจกามคุณ หรือด้วยฤทธิ์ของตน เทวดา 3 ประเภท คือ (1) เทวดาโดยสมมติ เทวดาโดยกำเนิด และเทวดาโดยความบริสุทธิ์ (2) เทวดาโดยกำเนิด เช่น เทวดาชั้นจาตุมหาราช เทวดาชั้นดาวดึงส์ (3) เทวดาโดยความบริสุทธิ์หมายถึง พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เหล่าอริยสาวกแห่งพระรัตนาคตเจ้าเป็นเป็นอรหัตตนิมิตและพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เรียกว่า เทวดาโดยความบริสุทธิ์ (ขุ.จ.อ. (ไทย) 30/654/245)

ภูมิเทวดา คือ (1) ภูมิเทวดา ภูมิเทวดา หรือรุกขเทวดา ได้แก่ เทวดาที่สถิตอยู่บน ภาคพื้น มีต้นไม้อัน ป่า ภูเขา และแม่น้ำ (2) อากาศเทวดา เทวดาที่สถิตอยู่ในอากาศกลาหาว แต่ต้อง เป็นอากาศที่อยู่ในระดับที่ต่ำกว่ายอดเขายุคนธร (ขุ.จ.อ. (ไทย) 30/654/245)

การดำเนินชีวิตของภูมิเทวดาและอากาศเทวดา มีความเป็นอยู่คล้ายคลึงและใกล้เคียงกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์มาก เพราะในชีวิตประจำวันต้องประสบกับ สุข ทุกข์ ดีใจ เสียใจ เหมือนกันมนุษย์ทั่วไปทุกประการ แต่เนื่องจากได้บำเพ็ญกุศลกรรมไว้เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ จึงได้อุบัติเป็นเทวดา ดังพระพุทธพจน์ที่ว่าดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา และใจ

เขาฟังมาว่าพวกเทวดาที่สิงอยู่บนต้นไม้มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงปรารถนาว่าเมื่อตายไปขอให้เราเข้าถึงความเป็นพวกเทวดา ซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่น แล้วเขาจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน มาลาของหอมเครื่องลูบไล้ทา ที่นอน ที่พัก ประทีปและอุปกรณ์แห่งประทีป เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึง ความเป็นพวกของเทวดา ซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้ ดูก่อนภิกษุชื่อนี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนใน โลกนี้ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงความเป็นพวกของเทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นไม้ (ขุ.ขุ.อ. (ไทย) 25/7/5, ธ.อ.อ. (ไทย) 7/92)

คัมภีร์จกกวาฬทีปนี ได้อธิบายเรื่องจักรวาล จากคำว่า ทีปนี มาจาก ทีป ธาตุ แปลว่า ส่องสว่าง แสดงให้เห็น อธิบาย สำเร็จรูปเป็น ทีปนี แปลว่า การอธิบาย อรรถาธิบาย เนื้อเรื่อง จกกวาฬทีปนีเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมและอธิบายเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับจักรวาลที่ปรากฏใน พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา อนุฎีกา โยชนา และปกรณ์ต่าง ๆ แบ่งออกเป็น 6 กัณฑ์ ได้แก่ การชี้แจง เรื่องจักรวาล, การชี้แจงเรื่องภูเขากว, การชี้แจงเรื่องซลาสัย, การชี้แจงเรื่องทวีป, การชี้แจงเรื่องภูมิ, การวินิจฉัยเรื่องปภินณกะแต่ในกรณีนี้จะได้ศึกษาในเรื่องภูมิเทวดาในคัมภีร์จกกวาฬทีปนี ให้ความหมายของคำว่า “เทวภูมิ” ชื่อว่า “เทวะ” เพราะเล่นด้วยกามคุณ 5 หรือฤทธิ์วิเศษนานาชนิดเล่นด้วย อานุภาพของตนมีความรุ่งเรืองสว่างไสวดำเนินไปในอากาศ เป็นที่มนุษย์ยึดถือเอาว่าเป็นที่พึ่งแก่การ สรรเสริญ ชื่อว่า “เทวะ” เพราะเพลิดเพลินเล่นด้วยกามคุณหรืออยู่ในกามคุณ เป็นผู้รุ่งเรืองด้วย อานุภาพแห่งบุญที่กระทำไว้จะไปไหนกึ่งดงามมีความโดดเด่นจะปรารถนาสิ่งใดก็ได้สมปรารถนาทุก ประการ ดังนั้นความบันเทิงด้วยกามสุขของเทวดานี้ จึงเป็นความหมายตามรูปศัพท์ของคำว่า “เทวดา” ที่แปลว่าการเล่นได้ให้ความหมายว่าเป็นคำใช้เรียกชาวสวรรค์ที่มีกำเนิดเป็นโอปปาติกะ คือ การเกิดด้วยการผุดขึ้นทันทีโดยอาศัยอำนาจแห่งกรรมดีที่เคยทำไว้เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์หรือสัตว์ เดรัจฉานเป็นต้น อนึ่ง พระสิริมังคลาจารย์ได้รจนาจกกวาฬทีปนี ซึ่งเรื่องนี้ท่านได้ผูกโครงเรื่องขึ้นก่อน โดยแบ่งเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับจักรวาลออกเป็นตอน ๆ จากนั้นก็อธิบายเรื่องราวตอนนั้นๆ อย่าง ละเอียดลออ โดยอ้างหลักฐานจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่าง ๆ มาประกอบ รจนาเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2063 กล่าวถึงเรื่องราวในจักรวาลหรือโลกธาตุ พรรณนาถึงภูมิที่เกิดของสัตว์ทั้งหลาย อาหาร ของสัตว์ ภูเขา แม่น้ำ เทวดา อสุรา ฯลฯ เช่น ภูมิเทวดา คือเทวดาที่อยู่บนพื้นดินและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ทรงคุณประโยชน์ต่างๆอากาศเทวดา กล่าวถึงเทพที่สถิตอยู่ในอากาศ ในระดับที่ต่ำกว่าชั้นจatumหาราชิก มหเสกขเทวดา กล่าวถึง เทวดาที่สูงศักดิ์ต่าง ๆ ในฉกามาวจรเทวโลก พรหม กล่าวถึง พรหม ต่างๆ ในพรหมโลก ฯลฯ เป็นต้น (พระสิริมังคลาจารย์, 2523, หน้า 439 - 444)

คัมภีร์จกกวาฬทีปนี เป็นวรรณกรรมที่สำคัญเพื่อแสดงถึงเรื่องภพภูมิ ภูมิเทวดา คือเทวดาที่อยู่บนพื้นดินและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือทรงคุณประโยชน์ต่าง ๆ อากาศเทวดา กล่าวถึงเทพที่สถิตอยู่ในอากาศ แต่อยู่ในระดับที่ต่ำกว่าชั้นจatumหาราชิก มหเสกขเทวดา กล่าวถึง เทวดาที่สูงศักดิ์ต่าง ๆ ในฉกามาวจรเทวโลก พรหม กล่าวถึง พรหมต่าง ๆ ในพรหมโลกนอกจากนี้ยังได้พรรณนา หรือ

วินิจฉัยเบ็ดเตล็ด ประกอบด้วย เรื่องอายุ อาหาร การคำนวณภูมิเรื่องต้นไม้ เรื่องโลก โลกธาตุ และ เรื่องความไม่มีที่สิ้นสุด ตลอดจนคำศัพท์ต่าง ๆ ก็ได้อธิบายไว้เช่น ชั้นธโลก ธาตุโลก อายุตนโลก วิบัติ ภวโลก ฯลฯ จักกวาฬที่ปณีมีเนื้อหาสาระทางวรรณกรรมที่เป็นระบบสำหรับวิถีชีวิตประเพณี วัฒนธรรมทางสังคมล้านนา โดยแสดงขอบข่ายและเนื้อหาของหลักธรรมในภพภูมิต่าง ๆ อย่างละเอียดด้วยวิธีการบรรยายโวหารเทศนาโวหาร สาธกโวหาร และอุปมาโวหาร มุ่งให้เกิดความรู้เข้าใจ เนื้อหาของหลักธรรมในคัมภีร์จักกวาฬที่ปณีได้ง่ายขึ้น กระตุ้นให้เกิดศักยภาพในการพัฒนาชีวิตให้ ก้าวหน้าขึ้นได้ตั้งแต่ระดับพื้นฐานคือการดำรงชีพตามสภาวะการณ์ของระบบสังคมจนถึงระดับสูงคือ ภาวะที่จิตปลอดกิเลสไร้มลทินถึงคติสรวรรค์ก็เป็นได้

นอกจากนี้ผลงานของพระสิริมังคลาจารย์ยังสะท้อนให้เห็นความสนใจของชาวล้านนา ซึ่งมีความเชื่อเรื่องเทวดาและภพภูมิ เป็นประเพณีวัฒนธรรมที่ได้ปลูกฝังสืบสานกันมาจนเป็นวัฒนธรรม ประจำท้องถิ่น ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจและมีความประสงค์ ที่จะศึกษาเทวดาภาวะในคัมภีร์จัก กวาฬที่ปณีที่นี้ เพราะคัมภีร์จักกวาฬที่ปณี พระสิริมังคลาจารย์ได้รจนาขึ้น ทั้งด้านภาษาวรรณคดี เพราะคัมภีร์จักรวาลที่นี้ได้กล่าวถึงโลก จักรวาล มนุษย์ เทวดาเมื่อพิจารณาถึงคติความเชื่อเรื่องเทวดา ก่อให้เกิดความเชื่อมโยงทางศีลธรรมระหว่างเทวดากับมนุษย์ได้อย่างผสมผสานกลมกลืน คติความเชื่อ ดังกล่าวจึงก่อให้เกิดวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและมุมมองทางด้านอภิปรัชญา (วิธาน สุชีวงศ์, 2546) วิถีชีวิตที่ดั่งงามของไทยที่สืบเนื่องมาจากเทวดาอีกมากมาย โดยอาศัยคัมภีร์ จักกวาฬที่ปณี ที่มีกรกล่าวถึงเรื่องเทวดาอันเป็นสาเหตุหนึ่ง ซึ่งก่อให้เกิดคุณค่าแก่สังคมไทยตลอดมา (พระจักรกฤษณ์ ธีรธมโม, 2558, หน้า 84)

3.2.2 รูปภพ

รูปภพ หรือ รูปาวจรภูมิ คือ พรหมโลก 16 ชั้น ได้แก่ 1) พรหมปารีสัชชาภูมิ ผู้สำเร็จ ปฐมฌานขั้นต้น 2) พรหมบุโรหิตาภูมิ ผู้สำเร็จปฐมฌานขั้นกลาง 3) มหาพรหมภูมิ ผู้สำเร็จ ปฐมฌานขั้นสูง 4) ปริตตภาภูมิ ผู้สำเร็จทุติยฌานขั้นต้น ชั้นที่มีรัศมีน้อย 5) อัมปมาณาภาภูมิ ผู้สำเร็จทุติยฌานขั้นกลาง ชั้นที่มีรัศมีสูงเปล่งปลั่งชานออกไป 6) อากัสสราภูมิ ผู้สำเร็จทุติยฌานขั้น สูง ชั้นที่มีรัศมีสูงเปล่งปลั่งชานออกไป 7) ปริตตสุภาภูมิ ผู้สำเร็จตติยฌานขั้นต้น ชั้นที่มีรัศมีงามน้อย 8) อัมปมาณสุภาภูมิ ผู้สำเร็จตติยฌานขั้นกลาง ชั้นที่มีรัศมีงามหาประมาณมิได้ 9) สุภิกินหาภูมิ ผู้สำเร็จตติยฌานขั้นสูง ชั้นที่มีรัศมีงามกระจ่างจ้าทั่วไป 10) เวทปผลาภูมิ ผู้สำเร็จจตุตถฌาน มีผล ไพบูลย์ พ้นจากการทำลายของน้ำ ลม ไฟ ชั้นที่ปราศจากสัญญา 11) อสัณญีสัตตาภูมิ พรหมไร้นาม มีร่างกายสว่างงาม (ไม่มีสัญญา) 12) อวิหาภูมิ พระอรหันต์ชั้นอนาคามี เคยเป็นสาวกของ พระพุทธเจ้า ชั้นที่เป็นที่อยู่ ของเหล่าผู้ไม่เลื่อมใสสมบัติของตนเองเป็นผู้ตั้งอยู่นาน 13) อตปปาภูมิ พรหมผู้ไม่ เตื่อร้อนทั้งกาย วาจา ใจ เพราะสามารถระงับนิวรณ์ได้ เป็นชั้นที่อยู่อาศัยของเหล่าผู้ไม่ทำความ เตื่อร้อนให้แก่ใครๆ 14) สุกัสสาภูมิ พรหมผู้เห็นสภาวะธรรมแจ้งชัด เป็นชั้นที่อยู่อาศัยของเหล่าผู้ที่

งดงามน่าทึ่ง 15) สุทสี่ภุมิ พรหมผู้เห็นธรรมแจ่มแจ้ง เป็นชั้นที่อยู่อาศัยของเหล่าผู้ที่มองเห็นชัดเจนนดี 16) อภินิฏฐาภุมิ พรหมที่มีคุณสมบัติมากพอจะนิพพานได้ เป็นชั้นที่อยู่อาศัยของเหล่าผู้ไม่มี ความด้อยกว่าใคร ๆ ได้แก่ผู้สูงสุดในหมู่พรหม

3.2.3 อรูปภพ

อรูปภพ หรือ อรูปาวจรภุมิ 4 เป็นที่อยู่อาศัยของพรหมที่มีแต่จิต ด้วยไม่พอใจที่รูปกาย เป็นสาเหตุแห่งความทุกข์นันทนาการ มีชั้นต่าง ๆ (พระเทพเวที (ประยูรธ ปยุตโต), 2531, หน้า 92) ดังนี้

- 1) อากาสาณัญญาตนะภุมิ พรหมผู้ที่มีแต่จิต เข้าถึง ภาวะมีอากาศไม่มีที่สุด
- 2) วิญญานัญญาตนะภุมิ พรหมผู้เข้าถึง ภาวะวิญญานไม่มีที่สุด
- 3) อากิญจัญญาตนะภุมิ พรหมผู้เข้าถึง ภาวะไม่มีอะไรไม่ใช่
- 4) เนวสัณญานาสัณญาตนะภุมิ พรหมผู้เข้าถึง ภาวะไม่มีสัญญาที่ไม่ใช่ มี

สัญญาที่ไม่ใช่

1. การจำแนกเทวภุมิทั้งหมดในคัมภีร์จกกวาทปิปนินี้

ภุมิในกามาวจร นอกจากกามาวจรเทพ 6 ชั้น แล้วยังมี วิวระ คือช่องในพื้นทีเบื้องล่างของ ภูเขาสินเนรุ เป็นที่อยู่ของพวกอสูร ภุมิ คือ แผ่นดินอันเป็นที่อยู่ของภุมิเทวดา (เว้นชั้นจตุมหาราชิกา และชั้นดาวดึงส์) และอากาศ คือ ที่อยู่ของอากาศวิญญานเทวดา 20 ภุมิในเทวโลก จำแนกเป็นรูปพรหม 16 จำแนกเป็น 1) พรหม มหาพรหม 2) ปริสัชชชะ – พรหมปริสัชชชะ 3) บุโรหิต 4) อากา – ปริตร ตาภา 5) อปมาณาภา 6) อากัสสระ 7) สุภา – ปริตตสุภา 8) อัปมาณสุภา 9) สุภิกินหะ 10) อสัณญะ – อสัณญัสตตะ 11) เวหัพพละ 12) อวิหะ 13) อตปปะ 14) สุทสี่สละ 15) สุทสี่ 16) อภ นิฏฐะ อรูปพรหม 4 จำแนกเป็น 1) อากาสาณัญญาตนะภุมิ 2) วิญญานัญญาตนะภุมิ 3) อากิญจัญญาตนะภุมิ 4) เนวสัณญานาสัณญาตนะ

นอกจากนี้ยังได้ข้อสรุปจากคัมภีร์จกกวาทปิปนินี้ได้ประมวลภุมิทั้งหมด 29 ภุมิ ซึ่งเป็นเรื่องพิศ ดาลมาก ทั้งนี้เพราะผู้รจนาได้รับอิทธิพลโดยตรงจาก คัมภีร์อรรถกถา ภูกา อนุภูกา และปกรณ์วิเสส รวมถึงลัทธิอื่นอีกมาก ความพิศดาลของเทวดาในคัมภีร์จกกวาทปิปนินั้น จากการศึกษาจะเห็นได้ว่า ไม่ได้เป็นแนวคิดของผู้รจนาโดยตรง ข้อความเป็นการตัดต่อจากคัมภีร์ต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก

ภุมิเทวดาในคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์โลกศาสตร์ และวรรณกรรมพระพุทธศาสนายุค ปัจจุบัน มี 26 ชั้นเหมือนกัน

ภุมิกามาวจร 6 ชั้น 1) จตุมหาราชิกา 2) ดาวดึงส์ 3) ยามา 4) ดุสิต 5) นิมมานรตี 6) ปรนิม มิตสวัตตี ภุมิชั้นรูปรูปาวจร ปฐมฌาน 3 ชั้น 1) พรหมปริสัชชชะ 2) พรหมบุโรหิตา 3) มหาพรหม ภุมิ ชั้นรูปาวจร ทุตติภุมิ 3 ชั้น 1) ปริตรตาภา 2) อัปมาณาภา 3) อากัสสระ ภุมิชั้นรูปาวจร ตติยฌาน 3 ชั้น 1) ปริตตสุภา 2) อัปมาณสุภา 3) สุภิกินหา ภุมิชั้นรูปาวจรจตุตถฌาน 7 ชั้น 1) เวหัพพล

2) อสังกัญชสาร 3) อวิหา 4) อดัมปา 5) สุกัสสา 6) สุกัสสี 7) อกนิฏฐา ภูมิชั้นอรุปาจร 4 ชั้น

1) อากาสาณัญญาตนะ 2) วิญญาณัญญาตนะ 3) อากิญจัญญาตนะ 4) เนวสัญญานาสัญญาตนะ

นี่คือภูมิเทวดาที่เป็นสถานที่เป็นดินแดน สำหรับผลกรรมดีเป็นส่วนหนึ่งของหลักคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา และพระพุทธศาสนาถือว่า ภูมิเทวดาในแง่ที่เป็นสถานที่เป็นส่วนหนึ่งของสังสารวัฏ เนื่องจากเป็นสถานที่ที่แต่ละคนผู้เป็นปุถุชนไม่เคยขยประจักษ์ชัดด้วยตนเอง

2. การกำหนดอายุของเทวดา 6 ชั้น ดังนี้

ประมาณอายุเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา มีกำหนด 5 ร้อยปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ 9 ล้านปี
ประมาณอายุเทวดาชั้นดาวดึงส์ มีกำหนด 1 พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ 3 โกฎิ 6 ล้านปี ประมาณอายุเทวดาชั้นยามา มีกำหนด 2 พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ 14 โกฎิ 4 ล้านปี

ประมาณอายุเทวดาชั้นดุสิตา มีกำหนดอายุ 4 พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ 57 โกฎิ 6 ล้านปี
ประมาณอายุเทวดาชั้นนิมมานรดี มีกำหนดอายุ 8 พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ 230 โกฎิ 6 ล้านปี

ประมาณอายุเทวดาชั้นปรนิมมิตตวสวัตตี มีกำหนดอายุ 1 หมื่น 6 พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ 921 โกฎิ 6 ล้านปี

3. อายุของรูปภพ หรือ รูปาวจรภูมิ คือ พรหมโลก 16 ชั้น ดังนี้

ประมาณอายุพรหมปาริสัชชาภูมิ มีกำหนดอายุ 1 ใน 3 ของวิวัฏฐายีอสงไขยกัป ประมาณอายุพรหมบุโรหิตาภูมิ มีกำหนดอายุ ครึ่งหนึ่งของวิวัฏฐายีอสงไขยกัป

ประมาณอายุมหาพรหมภูมิ มีกำหนดอายุ วิวัฏฐายีอสงไขยกัปหนึ่ง

ประมาณอายุปริตรตาภูมิ มีกำหนดอายุ 2 มหากัป

ประมาณอายุอัปมาณาภูมิ มีกำหนดอายุ 4 มหากัป

ประมาณอายุอาภัสสรภูมิ มีกำหนดอายุ 8 มหากัป

ประมาณอายุปริตตสุภาภูมิ มีกำหนดอายุ 16 มหากัป

ประมาณอายุอัปมาณสุภาภูมิ มีกำหนดอายุ 32 มหากัป

ประมาณอายุสภิกมพรหม มีกำหนดอายุ 64 มหากัป

ประมาณอายุเวหัพผลาภูมิ มีกำหนดอายุ 500 มหากัป

ประมาณอายุอสังกัญชิตาภูมิ มีกำหนดอายุ 500 มหากัป

ประมาณอายุอวิหาภูมิ มีกำหนดอายุ 1 พันมหากัป

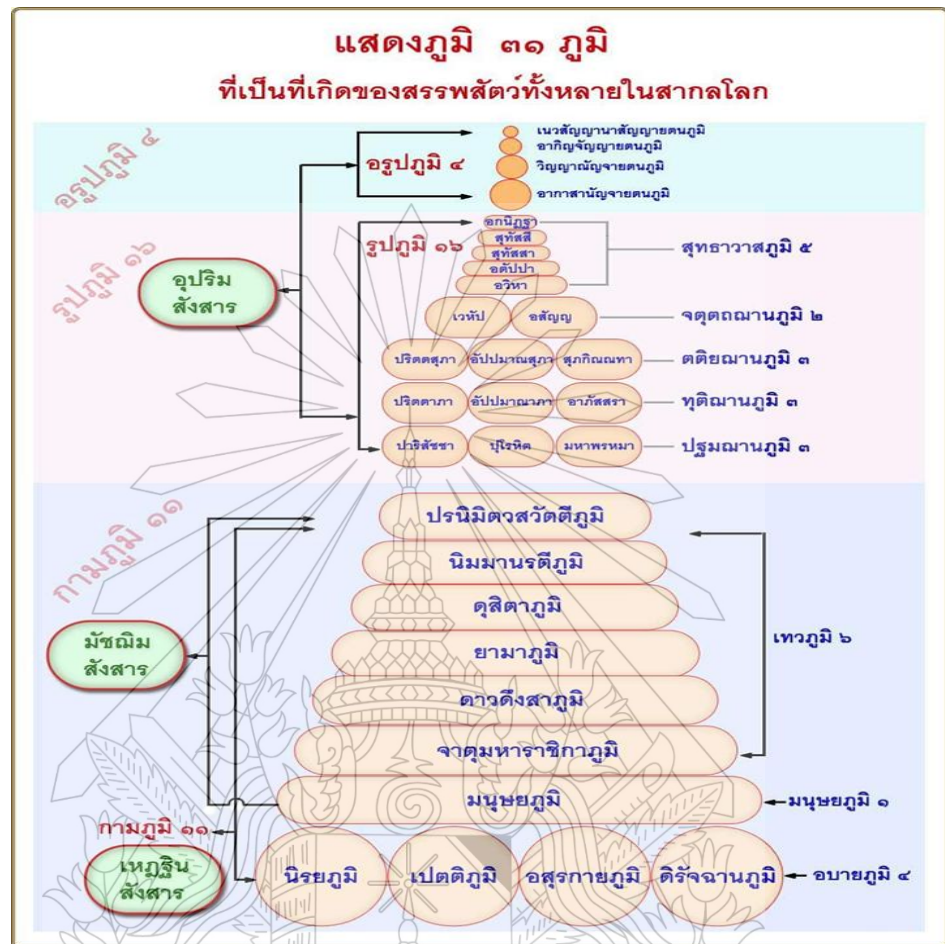
ประมาณอายุอดัมปาภูมิ มีกำหนดอายุ 2 พันมหากัป

ประมาณอายุสุกัสสาภูมิ มีกำหนดอายุ 4 พันมหากัป

ประมาณอายุสุกัสสีภูมิ มีกำหนดอายุ 8 พันมหากัป

ประมาณอายุอกนิฏฐาภูมิ มีกำหนดอายุ 1 หมื่น 6 พันมหากัป

โดยที่กล่าวถึงภพภูมิมานั้นมีรายละเอียดเพียงบางส่วนของ 31 ภูมิ ทั้งนี้แสดงแผนภูมิทั้ง 31 ภูมิ ประกอบ ดังนี้

3.3 ลักษณะการกำเนิดของสัตว์แต่ละภพภูมิ

พระพุทธเจ้า มีทัศนะที่ให้เชื่อเรื่องกรรม คือ การกระทำกรรมดีและกรรมชั่วเราย่อมรับผลของกรรมนั้น กรรมเป็นทางนำสัตว์ไปเกิดใน 3 ภูมิ หรือไตรภูมิ เป็นเรื่อง que เชื่อถือกันแพร่หลายมาแต่โบราณเป็นการสอนโดยทางอ้อม ซึ่งมีรูปภาพเขียนไว้ตามฝาผนังวัดและเขียนจำลองไว้ในสมุดซึ่ง แยกเป็นกามภูมิ 1 รูปภูมิ 1 และอรุภูมิ 1 สัตว์ทั้งหลายเกิดมาย่อมเวียนวนไปเกิดใน 3 ภูมินี้ กาม ภูมิ คือแดนที่ช่องอยู่ด้วยกามตัณหา ยังมีความโลภ โกรธ หลง สัตว์ไปเกิดเป็นสัตว์นรกในแดนรกไป เกิดเป็นเปรตในแดนเปรต และไปเกิดเป็นยักษ์มารในแดนอสุรกาย เรียกรวมว่า ออบายภูมิ 4 คือแดน อันเป็นทุกข์เดือดร้อนมาก สัตว์ไปเกิดเป็นคนในแดนมนุษย์ และไปเกิดเป็นเทวดาบนสวรรค์ จึงเอาเรื่องสวรรค์และนรกมาพรรณนาไว้ และพรหมเองมีอายุนับด้วยกัลป์ (เสถียรโกเศศ, 2513, หน้า 2-3) ซึ่งลักษณะการกำเนิดของสัตว์ทั้งหลายที่เวียนว่ายในวัฏสงสาร มี 4 ลักษณะ ดังนี้

1) ชลามพูชโยนิ

ชลามพูชโยนิ คือการกำเนิดของสัตว์ที่เกิดจากครรภ์ การเกิดของมนุษย์ในโลกที่เกิดในครรภ์มารดา ซึ่งเรียกว่าชลามพูชโยนิ นี้ มีรูปกาย 28 ประการเช่นเดียวกับการเกิดผุดขึ้นเป็นร่าง เจริญขึ้นทันที (อุปปาติกโยนิ) ดังที่เกิดในนรกภูมิ รูป 28 นี้มีทั้งการเกิดโดยลำดับดังกล่าว แล้วยังมีรูปอื่นอีก 53 รูป เมื่อนำมารวมกับรูป 28 ก็จะได้ 81 รูป รูปทั้งหมดดังกล่าวแล้วนี้มีชีวิตเป็นองค์ประกอบ 7 ประการ คืออะไรบ้าง

ชีวิตซึ่งเป็นองค์ประกอบทั้งเจ็ดนั้นคือ หนึ่ง ชีวิตที่อยู่ในจักขุ มีไว้สำหรับดู สอง ชีวิตที่อยู่ในโสต มีไว้สำหรับให้ได้ยินได้ฟัง สาม ชีวิตที่อยู่ในฆานะ มีไว้สำหรับดมกลิ่น สี่ ชีวิตที่อยู่ในชีวหา มีไว้สำหรับให้รู้รส ห้า ชีวิตที่อยู่ในกาย มีไว้สำหรับให้รู้ความเจ็บปวด หก ชีวิตที่อยู่ในภาวะ มีไว้สำหรับให้รู้รส เจ็ด ชีวิตที่อยู่ในดวงใจ มีไว้สำหรับให้รู้คิด

การมีครรภ์ของบรรดาสตรีนั้นเกิดจากเหตุ 7 ประการ ได้แก่ หนึ่งบุรุษมาร่วมอยู่ด้วย สองสตรีมีใจรักบุรุษ ได้นำเสื้อผ้าของบุรุษนั้นมาเชยชมแทนตัวบุรุษ และสตรีก็มีครรภ์ขึ้นขณะที่เชยชมของบุรุษ สาม สตรีบางคนมีใจรักบุรุษ เมื่อใดระคะของชายนั้นตก (อสุจิเคลื่อน) สตรีดูตกินน้ำระคะนั้นก็เกิดครรภ์ขึ้น เช่นเดียวกับนางเนื้อทราย มารดาของฤษีผู้มีชื่อว่า อีสลิงคะดาบส สี่ สตรีบางคนเมื่อบุรุษลูบคลำเนื้อตัวและท้อง และสตรีนั้นมีใจรักบุรุษก็ตั้งครรภ์ได้ เช่นเดียวกับนางปาไลกาตาบสหญิง ผู้เป็นมารดาของสุวรรณสาม และเหมือนนางพญาผู้เป็นมารดาของพระจันทโรจตี และมารดาของเจ้านันทกุมาร ห้า สตรีบางคนมีใจรักบุรุษและบุรุษนั้นผ่านมาใกล้ สตรีนั้นมีความปรารถนายินดี จ้องดูบุรุษนั้นก็ตั้งครรภ์ได้ หก สตรีบางคนมีความรักความปรารถนา ในบุรุษ เมื่อบุรุษนั้นพูดจาพาที สตรีได้ยินเสียงบุรุษนั้นก็อาจตั้งครรภ์ได้ เช่นเดียวกับนกยางซึ่งมีแต่ตัวเมียไม่มีตัวผู้ เมื่อได้ยินเสียงฟ้าร้องก็เกิดไข่ขึ้นได้เอง ในทำนองเดียวกัน แม่ไก่เมื่อได้ยินไก่ตัวผู้ขันก็มีไข่ได้ และเช่นเดียวกัน แม่วัวซึ่งได้ยินเสียงวัวตัวผู้ก็ตั้งท้องได้ เจ็ด การสอดดมกลิ่นตัวผู้ ก็เป็นเหตุให้ตั้งท้องได้ เช่นเดียวกับแม่โคดมกลิ่นโคตัวผู้ที่ว่ามนุษย์เรานั้นเกิดได้ในกำเนิดทั้งสิ้น คือ อัมตชโยนิ (เกิดจากไข่) ชลามพูชโยนิ (เกิดจากครรภ์) สังเสทชโยนิ (เกิดจากสิ่งโสโครกหรือเหงื่อไคล) อุปปาติกโยนิ (เกิดผุดขึ้น) นั้นเป็นอย่างไร อาจารย์ผู้สอนไว้

2) อุปปาติกโยนิ

อุปปาติกโยนิ คือการกำเนิดของสัตว์ที่เกิดผุดขึ้น มนุษย์ที่เกิดในกำเนิดนี้มีเรื่องเล่าไว้ว่า สตรีผู้หนึ่งชื่อนางอัมพาลีกาซึ่งเกิดเป็นอุปปาติกโยนิ

ท่านเล่าไว้ว่า ในอดีตกาลตั้งแต่กลับหนึ่งจนถึงภัททกัลป์ นับย้อนหลังไปประมาณ 300 กัลป์ มีพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งทรงพระนามว่าพระพุทธสิขี เสด็จลงมาโปรดชาวโลกทั้งหลาย ครั้งนั้นมีสตรีผู้หนึ่งชื่อนางอัมพาลีกา บวชเป็นภิกษุณีในศาสนาของพระพุทธสิขี นางเป็นคนถือศีลเคร่งครัดมาก เอาใจใส่บำรุงรักษาความสะอาดในวัดด้วยดีตลอดเวลา อยู่มาวันหนึ่งนาง ภิกษุณีผู้นี้ได้กระทำ

ประทัภษณบุชาพระเจดีย์พร้อมด้วยเหล่าสตรีผู้ทรงศีลทั้งหลาย ขณะนั้น พระนางเถรีซึ่งเป็นภิกษุณีองค์หนึ่งเป็นพระอรหันตชีนาสพสูงอาวุโสกว่าภิกษุณีองค์อื่น ๆ ได้เดินนำหน้าเพื่อบูชาพระเจดีย์นางเดินไปด้วยความรีบร้อน ยังไม่ทันเบือนหน้าจากพระเจดีย์ก็เกิดอาการไอ เสมหะกระเด็นถูกพระเจดีย์ ไม่มีคนอื่นรู้เห็น เพราะนางเดินนำหน้าผู้อื่น แต่นางอัมพปาลิกาเห็นก้อนเสมหะนั้น จึงกล่าวเตือนว่า หลุยโสภณที่ไหนบังอาจถ่มน้ำลายลงเต็มพระเจดีย์อัปเป็นที่เคารพสักการะ ข้าเจ้าใจยิ่งนักจนไม่อาจจะเปรียบกับสิ่งใดได้ พอนางด่าว่าแล้วก็จากไป ต่อจากนั้นนางอัมพปาลิกากิครุ่นคิดถึงเรื่องที่มีผู้กล่าวไว้ว่า การเกิดในท้องแม่นั้นมีทุกขเวทนายิ่งนัก จึงรู้สึกไม่พอใจ ไม่ต้องการเกิดในท้องคนได้ตั้งความปรารถนาขอเกิดผุดขึ้นเอง (ขอเกิดเป็นอุปปาดิกโยนิ) ตลอดเวลาที่ยังมีชีวิตอยู่ นางได้บำเพ็ญสมณธรรมเป็นภิกษุณีตราบจนสิ้นชีวิต พอสิ้นชีวิตแล้วนางได้ตกนรกเพราะได้ทำบาปที่ได้ด่าพระมหาเถรีชีนาสพ นางได้ทนทุกขเวทนาอยู่ในนรกเป็นเวลานานหลายปี พอสิ้นบาปแล้วก็พ้นจากนรกได้ขึ้นมาเกิดเป็นนางโสภณได้หมื่นชาติ เพราะบาปที่ได้ด่าว่าพระมหาเถรีเป็นโสภณ พอสิ้นบาปนี้แล้ว ได้ไปเกิดที่ค่าคบกิ่ง มะม่วงซึ่งขึ้นอยู่ในอุทยานของพระราชเจ้าแห่งเมืองไพสาลี ด้วยเดชอำนาจแห่งศีลที่นางเคยบำเพ็ญอย่างเคร่งครัดเมื่อครั้งเป็นภิกษุณีในชาติก่อนนั้น นางจึงมีรูปโฉมโนมพรรณงามทั้งสรรพางค์กาย งามกว่าสตรีทั้งหลายในเมืองไพสาลี พอนางเกิดที่ค่าคบกิ่งมะม่วงเพียงชั่วครู่ นางก็มีร่างกายเติบโตเป็นสาว สมควรมีเหย้าเรือนได้ทันที

ขณะนั้นเหล่าคนสวนเฝ้าอุทยานของราชาก็ได้เห็นนางผู้มีรูปร่างงามยิ่งนั้น จึงพานางไปถวายแด่พระราชเจ้าผู้เสวยราชย์ในเมืองไพสาลี คนสวนกราบทูลพระราชเจ้าว่า เขาทั้งหลายได้พบนางนี้เกิดที่ค่าคบกิ่งมะม่วง พระราชาตรัสว่าถ้านางเกิดเช่นนั้นก็จะตั้งชื่อนางว่าอัมพปาลิกา

นางอัมพปาลิกาอยู่ในเมืองไพสาลี เหล่าท้าวพญาลูกเจ้าลูกขุนในเมืองเกิดวิวาทบาดหมางใจกัน เพราะต่างก็ต้องการได้นางมาเป็นภรรยา ยิ่งได้เห็นรูปโฉมของนางก็ยิ่งแย่งชิงกันเพื่อจะได้นางมาเป็นภรรยา ด้วยบาปกรรมที่นางอัมพปาลิกาได้เคยด่าพระมหาเถรีชีนาสพนั้นยังไม่หมดสิ้น ยังมีเศษบาปติดตัวนางอยู่ พระราชาตรัสว่า ขณะนี้ท้าวพญาและลูกขุนทั้งหลายในเมืองไพสาลีของพระองค์ได้ก่อการทะเลาะวิวาทเพื่อชิงนางอัมพปาลิกาอย่างไม่รู้จบสิ้น บัดนี้ข้าจะให้นางเป็น“แพศยา”เพื่อระงับการแตกแยกวิวาทกัน ครั้นแล้วจึงได้ตั้งนางอัมพปาลิกาให้เป็น “นางนครโสภณ” เป็นสาธารณะเพื่อให้บรรดาท้าวพญา ลูกเจ้า ลูกขุน ใช้ได้ทั่วกันตลอดไป ต่อมานางได้ให้กำเนิดบุตรชายผู้หนึ่ง ตั้งชื่อว่าโกณฑัญญะ นางเป็นบุคคลที่มีจิตใจเมตตาในพุทธศาสนายิ่งนัก ได้สร้างวัดและวิหารไว้แห่งหนึ่ง แล้วให้บุตรชายคือโกณฑัญญะบวชในพระพุทธศาสนา โกณฑัญญะได้บำเพ็ญสมณธรรมจนได้สำเร็จเป็นพระอรหันตชีนาสพ มีความรู้แตกฉานในปฏิสัมภิทาญาณ จนได้พระนามว่าพระโกณฑัญญะเถระ ส่วนนางอัมพปาลิกาก็ได้ฟังพระธรรมเทศนา ณ สำนักพระโกณฑัญญะเถระ จนเกิดศรัทธาแรงกล้าได้บวชในพระพุทธศาสนา บำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลานาน ในที่สุดก็สำเร็จเป็นพระอรหันตชีนาสพ

เมื่อนางสิ้นชีพแล้วก็ได้ไปสู่มหานครนิพพาน มนุษย์เรานี้มีผู้เกิดผิดขึ้นเอง หรืออุปปาติกโยนิ ดังเช่น นางอัมพปาลิกาตั้งกล่าวมานี้

3) อัณฑชโยนิ

อัณฑชโยนิ คือการกำเนิดของสัตว์ที่เกิดจากไข่ มนุษย์ที่เกิดจากไข่ก็มีเช่นกัน ดังเช่นนิทานที่จะเล่าต่อไปนี้

ครั้งนั้น มีพราหมณ์ผู้หนึ่งอยู่ในเมืองใหญ่ชื่อปาดลีบุตร วันหนึ่งพราหมณ์ผู้นี้ได้เดินทางออกจากเมืองเข้าไปในป่าใหญ่แห่งหนึ่ง ได้พบนางกนิริตัวหนึ่งไม่ปรากฏชื่อ เกิดความรักในนางกนิรินั้นเป็นอันมาก จึงสมสู่กับนางในกลางป่านั้น ต่อมานางกนิริได้ตั้งครรภ์และออกไข่มาสองฟอง นางกนิริก็ฟักไข่จนไข่แตกออกเป็นมนุษย์สองคน คนพี่ให้ชื่อว่าดิสสุกุมาร คนน้องให้ชื่อว่ามิตรกุมาร

ครั้นกุมารทั้งสองเจริญวัยขึ้น ก็สังเกตเห็นว่าหน้าบิดามารดาของเขานั้นแตกต่างกันมากจึงรู้สึกสลดใจ ทั้งสองปรึกษากันว่า การเวียนว่ายตายเกิดนี้เป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้แน่นอน เราทั้งสองควรจะไปบวชเป็นสมณะเพื่อบรรลุนิพพานจะดีกว่า แล้วกุมารทั้งสองก็จากบ้านไปบวชในสำนักพระมหาเถระองค์หนึ่งนามว่าพระพุทธเถระ บำเพ็ญเพียรอยู่เป็นเวลานาน จนในที่สุดทั้งสองก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ครั้นสิ้นชีพแล้วก็ได้ไปสู่นิพพาน มนุษย์ที่เกิดจากไข่ก็มีเช่นสองพี่น้องดังกล่าวมานี้

4) สังเสทชโยนิ

สังเสทชโยนิ คือการกำเนิดของสัตว์ที่เกิดจากโคลน คนที่จากโคลนก็มีเช่นกัน ดังเรื่องของนางปทุมมาวดี ซึ่งมีบุตรชายถึง 500 คน ซึ่งมีเรื่องเล่าไว้ว่า เมื่อชาติก่อนนางปทุมมาวดีเป็นคนยากจนเสียใจมีอาชีพทำนา วันหนึ่งนางไปไถนาและจะนำอาหารไปส่งสามี ได้เอากระเชอข้าวทูนไว้บนศีรษะ ขณะเดินไปตามทาง ได้พบกับพระปัจเจกโพธิเจ้าองค์หนึ่งรูปงามมาก นางจึงมีใจเลื่อมใสศรัทธา คิดว่าจะถวายอาหารบิณฑบาตรแก่พระปัจเจกโพธิเจ้า จึงเอาข้าวใส่บาตร และเอาข้าวตอกกวนกับน้ำผึ้งขึ้นเป็นก้อนได้ 500 ก้อน วางลงในบาตรบนข้าวสุก นางแลเห็นดอกบัวหลวงในสระข้างทาง จึงไปเก็บดอกบัวใส่ลงในบาตร และวางไว้ที่พระบาทพระปัจเจกโพธิเจ้าเพื่อถวายบูชาคารวะ นางได้ตั้งปรารถนาว่า ด้วยอานิสสงส์ที่ได้บูชาพระปัจเจกโพธิเจ้าด้วยข้าวตอกกับน้ำผึ้ง 500 ก้อนนี้ ขอให้นางได้มีบุตรชาย 500 คน และด้วยผลบุญที่นางบูชาด้วยดอกบัวหลวง ขอให้นางเดินไปที่แห่งใดก็ให้มีดอกบัวผุดขึ้นมารองรับเท้าของนางทุกอย่างก้าวตลอดทางมิให้ขาด พอกล่าวคำปรารถนาเสร็จก็ให้หัวหน้าพระปัจเจกโพธิเจ้าไปทำงานของนางต่อ ในที่สุดเมื่อนางสิ้นชีพแล้ว ได้จากโลกมนุษย์ไปเกิดในสวรรค์เสวยสมบัติเป็นทิพย์ เมื่อสิ้นชีพจากสวรรค์ก็ได้มาเกิดในโลกมนุษย์อีก นางรู้สึกเกลียดครรภ์มารดาใคร่จะได้เกิดในดอกบัว ดังนั้นการมาเกิดในโลกมนุษย์ครั้งนี้ นางจึงได้เกิดในดอกบัวหลวงดอกหนึ่งในสระเชิงเขาหิมพานต์

ครั้งนั้นมีฤๅษีองค์หนึ่งอยู่ในป่าหิมพานต์ มักจะลงมาอาบน้ำในสระนี้ทุกวัน ท่านได้เห็นดอกบัวในสระบานทุกดอก ยกเว้นดอกหนึ่งที่ยังไม่บานเป็นเวลานานถึงเจ็ดวัน พระฤๅษีรู้สึกแปลกใจจึงหักดอกบัวนั้นมา จึงได้เห็นเด็กอ่อนอยู่ในดอกบัวนั้น เป็นเด็กผู้หญิงมีผิวพรรณงามราวทองคำเนื้อสุก พระฤๅษีมีใจกรุณาต่อเด็กนั้นมากจึงเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรม ให้เด็กน้อยดูดหัวนมเมื่อกินเนื้อด้วยมีน้ำนมไหลจากหัวนมเมื่อพระฤๅษี ทั้งนี้เป็นเพราะอำนาจของพระฤๅษี และบุญของทารกน้อยนี้ พระฤๅษีตั้งชื่อนางว่าปทุมมาวดี เพราะเหตุว่านางเกิดในดอกบัว

คราวนั้นมีพรานเนื้อผู้หนึ่งเดินทางกลางป่ามาจนถึงป่าหิมพานต์ ได้เห็นนางผู้มีความงามยิ่งนี้ พรานนั้นจึงนำความไปทูลพระเจ้าพรหมหัตผู้ทรงราชย์ ณ เมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมหัตจึงเสด็จไปนมัสการพระฤๅษี ทรงขอนางมาเป็นพระมเหสี ตั้งแต่นางเกิดมา ไม่ว่าจะย่างเท้าก้าวเดินไปที่ใด ก็จะมีดอกบัวผุดขึ้นมารองรับเท้า นางที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องด้วยผลบุญที่นางได้บูชาพระปัจเจกโพธิเจ้าด้วยดอกบัวหลวง ครั้นนางได้เข้าไปอยู่ในวัง นางก็ตั้งครรถ์จับครบสิบเดือน ได้คลอดบุตรเป็นชายครบจำนวน 500 คน ล้วนเป็นเจ้าชายเกิดในพระราชวัง เจ้าชายองค์ใหญ่องค์เดียวที่เกิดอยู่ภายในรก ส่วนโอรสอีก 499 คนนั้นอยู่ภายนอก ดังนั้นเจ้าชายองค์ใหญ่จึงได้ชื่อว่าพญาปทุมกุมาร เจ้าชายทั้งห้าร้อยองค์ เมื่อเจริญวัยก็พากันไปบวช ได้ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกโพธิเจ้าทั้งห้าร้อยองค์ เมื่อสิ้นพระชนมชีพแล้วก็เสด็จสู่นิพพาน เจ้าปทุมกุมารผู้ซึ่งเกิดในรกรกนั้น เรียกว่าเกิดเป็นชลาม พุชโยนิ แต่เจ้าผู้้อง 499 องค์นั้น เรียก ว่าเกิดจากสังเสทโยนิ บรรดาคนที่เกิดจากโคลกมีดังที่ได้กล่าวมานี้

สำหรับมนุษย์อยู่บนพื้นแผ่นดินที่มีอยู่ 4 ทิศ ของภูเขาสีเนรุ มนุษย์ภูมิประกอบด้วย 4 ทวีป คือ (1) ปุพพิเทททวีป คนที่อยู่ในทวีปนี้ มีอยู่ 700 ปีเสมอ (2) อปรโคยานทวีป คนที่อยู่ใน ทวีปนี้มีอยู่ 500 ปีเสมอ (3) ชมพูทวีป ในที่อยู่ทวีปนี้ มี กาย วาจา ใจ ประกอบด้วยศีลธรรมมีอายุ ยืนถึงหนึ่ง อสงไขยปี สมัยใดประกอบศีลธรรม อายุลดน้อยถอยลงมาตามลำดับกระทั่งถึง 10 ปี (4) อุตตรกुरुทวีป คนอุตตรกुरु ไม่ถือเอาเงินทองว่าเป็นของตน ไม่หวังแทน หรือถือเอาว่าเป็น บุตร ภรรยา สามิของตน และรักษาศีล 5 เป็นนิจ มีอายุยืนถึง 1,000 ปีเสมอ ทวีปใหญ่ทวีปหนึ่งก็มีทวีปน้อย 500 เป็นบริวารรวมเป็นทวีปน้อยมี 2,000 ทวีป คนที่อาศัยอยู่ในทวีปน้อย 2,000 ทวีปนี้ ก็มีอายุ มากบ้างน้อยบ้างไปตามคนที่อยู่ในทวีปใหญ่นั้น ๆ

3.4 สรูป

สรุปได้ว่า ไตรภูมิแนวคิดตามทศนะพุทธปรัชญาที่อธิบายถึงเป็นทางนำสัตว์ไปเกิดใน 3 ภูมิ หรือไตรภูมิ ภูมิประกอบด้วย 1) กามภูมิ 2) รูปภูมิ และ 3) อรูปภูมิ หรือโลกเป็นสถานที่อยู่ ของสัตว์นั้นแบ่งขึ้นถึงสถานที่ซึ่งมีลักษณะเป็นรูปธรรม ส่วนในความหมายของภาวะชีวิตของสัตว์นั้น ภาพ จะแสดงภาวะเชิงนามธรรม และคำว่า “ภูมิ” ในความหมายของชั้น หรือ แผ่นดินนั้นแบ่งถึงสถานที่เชิง รูปธรรม ในความหมายของชั้นแห่งจิต ระดับจิตใจ หรือ ระดับชีวิตนั้นจะแสดงถึงภาวะทางจิตในเชิง นามธรรม

บ่งชี้ภาพฝ่ายสุคติสำหรับผู้ทำกรรมดี มีศีลธรรม นอกจากรูปแบบชีวิตที่เราสามารถเห็นได้ใน โลกที่เรา อยู่อาศัยนี้แล้วพระพุทธศาสนายังยอมรับความมีอยู่ของชีวิตรูปแบบอื่นๆ ในภพอีกจำนวน มากที่เรา รับรู้ผ่านประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสไม่ได้ ภพภูมิเหล่านี้เป็นสถานที่รองรับการเวียนว่าย ตายเกิด ของสัตว์ทั้งหลายในรูปแบบต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญา แนวคิดเรื่อง กรรม คือ การกระทำกรรมดีและกรรมชั่วเราย่อมรับผลของกรรมนั้น กรรมเป็นทางนำสัตว์ไปเกิดใน 3 ภูมิ หรือไตรภูมิประกอบด้วย กามภูมิ 1 รูปภูมิ 1 และอรุภูมิ 1 สัตว์ทั้งหลายเกิด มายอมเวียนวน ไปเกิดใน 3 ภูมินี้ กามภูมิ คือ แดนที่ข้งอยู่ด้วยกามตัณหา ยังมีความโลภ โกรธ หลง เบียดเบียนซึ่ง กันและกันอันเป็นหนทางนำสัตว์ไปเกิดเป็นสัตว์นรก เปรต ยักษ์ มาร และอสุรกาย เรียกว่า อบายภูมิ 4 คือเป็นแดนที่มีทุกข์เดือดร้อนมาก ไปเกิดเป็นมนุษย์ ไปเกิดเป็นบนสวรรค์เป็น เทวดา และไปเกิด เป็นพรหมลงท้ายบอกเรื่องอย่างนี้เป็นคติของโลก ซึ่งไม่จริงยังยืนอยู่ได้ตลอดไป แม้แต่พรหมมีอายุ นับเป็นกัลป์คือ มีอายุตั้งหลายล้านหลายโกฏฐิในที่สุดก็จะต้องจุดคือเคลื่อนที่จากเป็นพรหมหรือตายไป ปฏิสนธิเกิดใหม่สืบต่อวนเวียนอยู่ในไตรภูมิ หรือในโลกทั้งสามนี้ไม่พ้นไปได้ เพราะฉะนั้น จึงหาความ ยั่งยืนเที่ยงแท้ไม่ตายเป็นไม่มี แต่มีที่เที่ยงแท้ไม่ตายก็มีแต่พระนิพพานเท่านั้น

บทที่ 4

วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

การวิจัยเรื่อง วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมผลงานที่เกี่ยวกับแนวคิด หลักการ จากคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องแล้วนำมาสรุปวิเคราะห์ ตามประเด็นดังต่อไปนี้

- 4.1 วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท
- 4.2 วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิต่างามาวจรภูมิ
- 4.3 วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิต่างรูปาวจรภูมิ
- 4.4 วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิอรุปาวจรภูมิ
- 4.5 สรุป

4.1 วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

พระพุทธเจ้า มีทศนะที่ให้เชื่อเรื่องกรรม คือ การกระทำกรรมดีและกรรมชั่วเราย่อมรับผลของกรรมนั้น กรรมเป็นทางนำสัตว์ไปเกิดใน 3 ภูมิ หรือไตรภูมิ เป็นเรื่องที่น่าเชื่อถือกันแพร่หลายมาแต่โบราณเป็นการสอนโดยทางอ้อม ซึ่งมีรูปภาพเขียนไว้ตามฝาผนังวัดและเขียนจำลองไว้ในสมุดซึ่ง แยกเป็นกามภูมิ 1 รูปภูมิ 1 และอรุภูมิ 1 สัตว์ทั้งหลายเกิดมาเวียนวนไปเกิดใน 3 ภูมินี้ กาม ภูมิ คือแดนที่ขงอยู่ด้วยกามตัณหา ยังมีความโลภ โกรธ หลง สัตว์ไปเกิดเป็นสัตว์นรกในแดนรกไปเกิดเป็นเปรตในแดนเปรต และไปเกิดเป็นยักษ์มารในแดนอสุรกาย เรียกรวมว่า อบายภูมิ 4 คือแดน อันเป็นทุกข์เดือดร้อนมาก สัตว์ไปเกิดเป็นคนในแดนมนุษย์ และไปเกิดเป็นเทวดาบนสวรรค์ จึงเอา เรื่องสวรรค์และนรกมาพรรณนาไว้ และพรหมเองมีอายุนับด้วยกัลป์

พุทธปรัชญา ได้อธิบายถึงภพภูมิ อันเป็นคติหรือที่ไปของผู้ประกอบกรรมและได้รับวิบากหรือผลกรรมที่แตกต่างกัน ประกอบด้วย ภพ คือ (1) กามภพ คือ ที่เป็นกามาวจร (2) รูปภพ ที่เป็นรูปาวจร และ (3) อรุภพ คือ ภพ ที่เป็นอรุปาวจร จะกล่าวโดยละเอียดเฉพาะอบายภูมิถึงชั้นจาตุมหาราชิกา ที่เหลือแสดงแผนภูมิประกอบที่ตั้งเหล่านี้มีเขาพระสุเมรุเป็นหลัก เขาพระสุเมรุนั้นตั้งอยู่ท่ามกลางจักรวาล มีทิวเขาและทะเลล้อม ทิวเขามีชื่อต่างๆ ดังนี้ 1. ยุคนธร 2. อีสธร 3. กรวิกะ 4. สุทัสสนะ 5. เนมินธร 6. วินตกะ และ 7. อัสนกัณณะ ซึ่งเป็นเขารอบนอกสุด ทิวเขาเหล่านี้รวมเรียกว่าเขาสัตตบรรพ ส่วนมหาสมุทรสี่พันครในระหว่างภูเขาทั้ง 7 ชั้น ถัดจากทิวเขาอัสนกัณณะออกมาเป็นมหาสมุทรอยู่ทั่วทุกด้าน ในสารัตถทีปนีฎีกาไว้ว่า มหานรก 8 ชุม ตั้งอยู่ภายในดินธรรมดาตรงกันกับชมพูทวีป มหานรกชุมหนึ่งๆ มี อุสสนนรก 5 ชุม ล้อมรอบเป็นบริวาร ทั้งชุมใหญ่และชุมเล็กตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

4.2 วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิด้านกามาวจรภูมิ

4.2.1 มูลเหตุให้ไปเกิดเป็นเทวดา มนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย

ในทางพระพุทธศาสนานั้นแบ่งภพภูมิที่สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ในวัฏสงสารจะสามารถไปเกิดได้ตามผลกรรมของตนไว้ทั้งสิ้น 31 ภูมิใหญ่ๆ เรียงจากภูมิสูงไปหาภูมิต่ำได้ดังนี้ ตามคำสอนในชั้นเรียน อภิธรรมในปัจจุบันสอนว่ามูลเหตุให้ไปเกิดเป็นเทวดา มนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย ความโลภ (โลภะ) ทำให้เกิดเป็นเปรต/อสุรกาย ความโกรธ (โทสะ) ทำให้เกิดเป็นสัตว์นรก ความหลง (โมหะ) ทำให้เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน

ในพระไตรปิฎกไม่มีกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้โดยตรง ว่ากรรมใดทำให้เกิดเป็นเปรต อสุรกาย หรือ สัตว์เดรัจฉานแบบเฉพาะเจาะจง มีที่เป็นแนวทางได้ก็คือในส่วนของพระสูตรต้นตปิฎก (พระสูตร) ที่กล่าวถึงผลของการทำกรรมหนักๆ ซึ่งแต่ละเรื่องก็ทำกรรมแตกต่างกันไป หลากหลายแง่มุม เช่น ประพฤติผิดในกามอย่างหนัก ข่มารดาบิดา ฯลฯ แต่เมื่อพูดถึงผลของกรรมก็จะกล่าวทำนองเดียวกันว่า เมื่อตายไป ด้วยผลของกรรมหนักนั้นก็ทำให้ไปเกิดในนรก เมื่อพ้นจากนรกแล้วด้วยเศษของกรรมที่เหลือทำให้ไปเกิดเป็นเปรต/อสุรกาย เมื่อพ้นจากภพภูมินั้นแล้วด้วยเศษของกรรมที่เหลือทำให้ไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เมื่อพ้นจากกำเนิดเดรัจฉานแล้วด้วยเศษของกรรมที่เหลือเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ก็จะได้รับผลของกรรมแตกต่างกันไป เช่น ฆ่าสัตว์ก็ทำให้อายุสั้น เปียดเบียน/ทรมาณสัตว์ก็ทำให้มีโรคมาก กล่าวต่อพระอรหันต์/พระพุทธเจ้าก็ทำให้ถูกใส่ร้าย ฯลฯ คือไม่ว่าจะทำบาปกรรมอะไร ถ้ากรรมนั้นมีกำลังมากก็จะไปเกิดในนรกก่อนแล้วถึงไล่ตามภพภูมิขึ้นมาเรื่อย ๆ ถ้ากรรมนั้นไม่หนักมากก็จะไปเกิดเป็นเปรต/อสุรกาย หรือสัตว์เดรัจฉานตามกำลังของกรรม ไม่ได้แยกตามประเภทของกรรม ทั้งหมดนี้เรียกว่าอาการแห่งมรณะ กาลมรณะนี้จักเกิดขึ้นได้แก่กายนี้ด้วยเหตุเพราะสิ้นบุญและสิ้นบาปหรือเพราะหมดอายุขัย มีอธิบายไว้ดังนี้

1. เพราะสิ้นบุญถ้าจักษกตัวอย่างให้เห็นชัด ๆ ก็คงต้องยกตัวอย่างเทวดา เทวดาที่บังเกิดในสรวงสวรรค์ หรือมนุษย์ที่เกิดในตระกูลดีชาติดีสมบัติดีปัญญาดีสุขภาพดี วรรณะดีเหล่านี้ถือได้ว่าเพราะบุญจึงทำให้ได้อัตภาพที่ดีต่อมาเมื่อหมดบุญถ้าเป็นเทวดาก็จัก แสดงอาการเตือนให้รู้ว่ากำลังจะหมดบุญแล้วนะเช่นฉวีวรรณเศร้าหมองลงมีเหงื่อไคลซึมทั่ว ร่างกายกลิ่นตัวปรากฏประสาทสัมผัสเลวลงแล้วก็มีอาการฟุ้งซ่านหงุดหงิดรำคาญในอัตภาพที่ เป็นอยู่ส่วนมนุษย์ที่เสวยสุขเพราะผลของบุญกุศลที่ตนได้บำเพ็ญไว้นั้นอาการที่แสดงออกของ การหมดบุญก็คือทุกอย่างที่มีดีและเลิศจักเสื่อมลงอาจจะเสื่อมไม่พร้อมกันหรือพร้อมกันก็ได้ แล้วแต่บุญใครอย่างไรหนามากน้อยจนเป็นเหตุให้มีได้รับการยอมรับเชื่อถือเช่นเชื่อถือว่าคุณผู้นี้ เป็นผู้มียุ้ยยืนสุขภาพแข็งแรงแต่อาการที่ปรากฏในปัจจุบันนั้นกลับเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามเลยมิได้ รับการยอมรับเชื่อถือจนในที่สุดทั้งเทวดาและมนุษย์ก็ตามที่มาเกิดได้ เพราะมีบุญมาดี เมื่อหมด บุญคือใช้หมดแล้วก็ต้องถึงกาลมรณะหรือตายเรียกว่าตายเพราะหมดบุญ

2. เพราะสิ้นบาปอันได้แก่ผู้ที่มีชีวิตเกิดมาตกอยู่ในห้วงแห่งความระทมทุกข์ เตือดร้อนทรมาณด้วยอาการต่าง ๆ ตัวอย่างง่าย ๆ ก็คือพวกสัตว์นรกเปรตอสุรกายสัมภเวสีสัตว์ เดรัจฉานและมนุษย์ที่ต้องรับทุกข์เวทนาอย่างแสนสาหัสซึ่งเวทนานั้นอาจติดตัวมาตลอดชีวิต หรือปรากฏขึ้นภายหลังก็ตามที่ครั้นสัตว์เหล่านั้นได้ชดใช้บาปหรือกรรมไม่ติดจนหมดสิ้นแล้วก็ถึง กาลมรณะลงเรียกว่าเกิดมาได้ด้วยบาปกรรมชั่ว

4.2.2 หลักพุทธปรัชญาที่นำสัตว์ไปเกิดในภพภูมิต่างๆ

1) เบญจศีล

หนึ่ง ไม่ควรฆ่าสัตว์ทั้งหลายที่มีชีวิต ไม่ว่าจะมดตัวหนึ่งก็ตี หรือปลวกตัวหนึ่งก็ตี ถ้าผู้ใดจะทำร้ายตน ก็ไม่ควรฆ่าผู้อื่น ควรว่ากล่าวสั่งสอนโดยธรรม การฆ่าสัตว์มีชีวิตเป็นบาปหนัก ผู้ใดทำบาปนั้นจะไปเกิดในนรกทุกขเวทนาเตือดร้อนเป็นเวลานานมาก เมื่อพ้นจากนรกแล้วมาเกิดเป็นคน จะมีความทุกข์โศก จะถูกทำร้ายได้รับความเตือดร้อนไม่มีความสุขใจเลย เป็นเวลา 100 ชาติ 1,000 ชาติ ต้องพลัดพรากจากคนที่รักทั้งหลาย ถ้าใครไม่กลัวบาปนั้น และยังทำบาปนั้นซ้ำอีก ก็จะเป็นการต่อบาปนั้นไปไม่มีที่สิ้นสุด

สอง ไม่ถือเอาทรัพย์สินของที่เจ้าของไม่ให้ และไม่ใช้ให้คนอื่นไปถือเอา ถ้าผู้ใดโลภเอาทรัพย์สินของคนอื่นที่เจ้าของไม่ให้ จะไปเกิดในนรกทุกขกรรมานมาก เมื่อพ้นจากนรกนั้นมาเกิดเป็นคน จะเป็นคนโง่มาก เตือดร้อนลำบากมากจนไม่อาจพรรณนาได้ทั้งหมด หากมีทรัพย์สินใด ๆ แม้เพียงนิดเดียวก็จะถูกขังไป แม้ใส่ปากไว้ก็จะตกหาย หรือมีฉะนั้นจะถูกไฟไหม้ หรือมีฉะนั้นจะถูกน้ำพัดไป จะเป็นคนเข็ญใจเช่นนี้ถึง 1,000 ชาติจึงจะหมดบาป แม้ผู้ใดไม่รู้จักกลัวบาปนี้และยังกระทำอีกก็จะต่อบาปนั้นไปไม่มีสิ้นสุด

สาม การเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น ไม่ควรกระทำแม้แต่น้อย ผู้ใดกระทำบาปนั้นจะตกนรกสมพิลิมิไม่แจ้งมีหนามเป็นเหล็กยาวแหลมคมมาก มีเปลวไฟลุกโพล่งตลอดเวลา มีฝูงยมบาลถือหอกทิ่มแทงคอยขับให้สัตว์นรกปีนขึ้นลง มีความทุกข์ทรมาณเป็นเวลานาน เมื่อพ้นจากนรกนั้น จะมาเกิดเป็นคนมีศัตรูมาก จะเกิดเป็นกะเทยเป็นเวลา 1,000 ชาติ ถ้าเกิดเป็นผู้ชายจะมีบาปสืบไปตลอดชาติ

สี่ การพูดปด เจ้าทั้งหลายไม่ควรกล่าว ถ้าผู้ใดกล่าวคำเท็จ ผู้นั้นจะตกนรก มีฝูงยมบาลทรมาณให้ได้รับความทุกข์ทรมาณเป็นเวลานานมาก เมื่อพ้นจากนรกนั้นมาเกิดเป็นคน ร่างกายจะมีกลิ่นอามมีกลิ่นเหม็นหืนมาก ถ้าไปทำผิดต่อผู้ใด เวลาผู้นั้นจะทำร้ายจะหนีไม่พ้น และถูกทำร้ายไปทุกชาติ ผ่านทุ่งห่มก็เหม็นสาบเหม็นสาง ต้องเกิดเป็นเช่นนี้ 1,000 ชาติจึงจะหมดบาป หากผู้ใดไม่รู้จักรักกลัวบาปนี้ยังพูดปดอีก บาปนั้นจะเพิ่มมากขึ้น และจะพ้นจากบาปนั้นได้ยาก

ห้า ไม่ควรชวนกันกินเหล้า บาปนั้นจะทำให้ตกนรก มียมบาลทรมาณให้ได้รับความทุกข์ทรมาณเป็นเวลานาน เมื่อพ้นจากนรกนั้นจะมาเกิดเป็นผีเสื้อ 500 ชาติ และเป็นสุนัขบ้า 500 ชาติ ถ้า

มาเกิดเป็นคนจะเป็นบ้า มีรูปร่างน่าเกลียด ใจเป็นพาลไม่รู้จักผิดชอบ เป็นคนใจคอโหดเหี้ยม หากไม่รู้จั๊กบาบนั้นยังคงกระทำต่อไป บาบนั้นจะเพิ่มมากขึ้น และยากที่จะพ้นจากบาบนั้นได้

บุญกิริยาวัตถุ

คนทั้งหลายที่เกิดเป็นมนุษย์นั้นนับเป็นความดียิ่ง บางคนร่ำรวย บางคนได้เป็นใหญ่ บางคนได้เป็นเจ้า เป็นพระยาจักรพรรดิราชา เหตุที่เป็นเช่นนี้เป็นเพราะเคยทำบุญไว้อย่างไร เคยบำเพ็ญศีลบำเพ็ญทานไว้อย่างไร

บุญในกามภูมิมีทั้งหมด 17,280 ประการ บุญเหล่านั้นคืออะไรบ้าง คือบุญจำพวกแรกมีแปดประการ (มหากุศล 8) ได้แก่ ประการแรก คือการรู้จักบุญและบาป ทำบุญด้วยความยินดี ประการที่สอง คือการรู้จักบุญและบาปแต่ไม่ทำบุญ เมื่อมีคนมาชักชวนก็เกิดความยินดีจึงทำบุญ ประการที่สาม คือการไม่รู้จักบุญและไม่รู้จักบาป ไม่มีความยินดีในการทำบาปแต่ยินดีในการทำบุญ ประการที่สี่ คือการไม่รู้จักบุญและไม่รู้จักบาป เมื่อมีผู้ชักชวนให้ทำบุญก็เกิดความละอาย ต่อคำชักชวนจึงทำบุญ ประการที่ห้า คือการรู้จักบุญและบาปและทำบุญด้วยความรู้สึกนึกคิดของตนเอง ประการที่หก คือการรู้จักบุญและบาป ไม่ปรารถนาทำบุญด้วยตนเอง เมื่อมีคนมาชักชวนจึงทำบุญ ประการที่เจ็ด คือการไม่รู้จักบุญและบาป ไม่ยินดีในการทำบาป แต่ได้ทำบุญด้วยความรู้สึกนึกคิดของตนเอง ประการที่แปด คือการไม่รู้จักบุญและบาป ไม่ยินดีในการทำบุญ เมื่อเห็นผู้อื่นทำบุญก็ทำตาม

บุญอีกจำพวกหนึ่ง มีสิบประการ (บุญกิริยาวัตถุ 10) ได้แก่อะไรบ้าง ประการแรก คือการให้ทาน เป็นต้นว่าให้ขาน้ำ หมากพลู ประการที่สอง คือการรักษาศีล ทั้งศีลห้า ศีลแปด และศีลสิบ ประการที่สาม คือการภาวณา เป็นต้นว่าสวดมนต์ สวดพระพุทธรูป (พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ) และระลึกถึงพระคุณของบิดามารดา ผู้หลักผู้ใหญ่และผู้มีบุญคุณแก่ตน คำนึงถึงความไม่เที่ยงแท้ของสังขาร ประการที่สี่ คืออุทิศส่วนบุญที่ได้บำเพ็ญแต่เทพยดา มนุษย์ และสัตว์ที่มีคุณแก่ตน ประการที่ห้า คือการอนุโมทนาหรือยินดีด้วยท่านที่ผู้อื่นกระทำ และมีใจยินดีศรัทธาต่อท่านนั้นด้วย ประการที่หก คือการปรนนิบัติรับใช้บิดามารดา ครูอาจารย์ เช่น รักษาความสะอาดด้วยการปิดกวาดดินบริเวณที่ประดิษฐานพระพุทธรูป สรูป เจติย์ พระศรี มหาโพธิ์ ประการที่เจ็ด คือการเคารพยำเกรงบิดามารดา ผู้ทรงอาวุโส ครู อาจารย์ ไม่ประมาทล่วงเกินท่าน ประการที่แปด คือการเทศนาสั่งสอนบุคคลอื่น ประการที่เก้า คือการหมั่นฟังพระธรรมเทศนา หากยังสงสัยไม่เข้าใจให้หมั่นถามผู้รู้ ประการที่สิบ คือมีความเห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เชื่อถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ บิดามารดา ครู อาจารย์ ผู้หลักผู้ใหญ่ ผู้เคยอุปการะเลี้ยงดูตนด้วยความสุจริตใจ

บุญสิบประการ (บุญกิริยาวัตถุ 10) ดังกล่าวแล้วนี้ ประกอบด้วย อารมณ์หกอย่างอันเป็นเหตุให้ทำบุญ ได้แก่ หนึ่ง คือการเห็นรูปด้วยตา ก่อให้เกิดเป็นอารมณ์แล้วจึงทำบุญ สอง คือการได้ยิน

เสียงไพเราะด้วยหู สาม คือการได้กลิ่นอันหอมด้วยจมูก สี่ คือการได้รับประทาน อาหารสะอาดรัฐรส
อันโอชาด้วยลิ้น ห้า คือ การได้รับสิ่งสัมผัสที่ดีด้วยกาย หก คือการคิดคำนึงในทางที่ชอบธรรม

อารมณ์หกอย่างดังกล่าวแล้วนี้มีบุญเป็นหลักใหญ่ เป็นเหตุจูงใจให้ทำบุญอันยิ่งใหญ่ (อธิปัตติ
4) ซึ่งแบ่งเป็นสี่ประการ คือ หนึ่ง มีความพอใจเพียงตรงตั้งมั่นแล้วจึงทำบุญ สอง มีความพยายาม
ชวนชวายเป็นบุญ สาม มีความเอาใจใส่ไม่หวั่นไหวในบุญ สี่ มีความพินิจพิจารณาในบุญ

การทำบุญอันยิ่งใหญ่สี่ประการดังกล่าวแล้วนี้ แต่ละอย่างเกิดจากการกระทำ ๓ ทาง ซึ่งได้แก่
หนึ่ง การกระทำทางกาย (กายกรรม) สอง การกระทำทางวาจา (วจีกรรม) สาม การกระทำทางใจ
(มโนกรรม)

การกระทำทั้งสามทางดังกล่าวแล้วนี้ ประกอบด้วยการทำบุญด้วยความตั้งใจจริงสามประการ
ได้แก่ อย่างต่ำ อย่างกลาง และอย่างแรงกล้า ภายในใจได้ตั้งเจตนาปรารถนาจะเกิดโนกามภูมิ ได้บุญ
17,280 ประการ

บุญ 17,280 ได้จากการน้อมหาคุศล 8 ตั้ง คุณด้วย บุญกิริยาวัตถุ 10 คุณด้วยอารมณ์ 6 คุณ
ด้วยอธิปัตติ 4 คุณด้วยกรรม 3 คือ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม คุณด้วยความตั้งใจจริง 3 ประการ
ก็จะได้ผลลัพธ์ 17,280

มีเจตสิกเป็นเพื่อนจิต มาสนับสนุนให้จิตกระทำบุญ 38 จำพวก คือ 1. ให้เกิดความตั้งใจ
2. ให้เกิดเสวยคือให้ฟังและให้ดู 3. ให้รู้ 4. ให้คิด 5. ให้มั่นคงในบุญ 6. ให้รักษาเจตสิกอื่น ๆ ไว้ 7. ให้
ผูกสัมพันธ์เจตสิกอื่น ๆ ไว้ด้วยกันอย่างมั่นคง 8. ให้คิดถึงบุญ 9. ให้พิจารณาบุญ 10. ให้ตัดสินใจ
ทำบุญ 11. ให้พยายามทำบุญ 12. ให้ชื่นชมในการทำบุญ 13. ให้พอใจทำบุญ 14. ให้ศรัทธาในการ
ทำบุญ 15. มิให้ล้มเลิกการทำบุญ 16. ให้ละอายต่อบาปและทำบุญ 17. ให้กลัวบาปและทำบุญ 18. มิให้
มีโลกซึ่งเป็นอุปสรรคขัดขวางการทำบุญ 19. มิให้มีความโกรธเกลียดซึ่งเป็นเหตุทำลายบุญ 20. ให้มี
ใจเป็นกลาง 21. ทำกายให้สงบในการทำบุญ 22. ทำใจให้สงบในการทำบุญ 23. ให้กายรีบเร่งในการ
ทำบุญ 24. ใจรีบเร่งในการทำบุญ 25. ทำกายให้อ่อนโยนคล้อยตามในการทำบุญ 26. ทำใจให้
อ่อนโยนคล้อยตามการทำบุญ 27. ทำกายให้เหมาะสมกับการทำบุญ 28. ทำใจให้เหมาะสมกับการ
ทำบุญ 29. ทำกายให้คล่องแคล่วต่อบุญ 30. ทำใจให้ว่องไวต่อบุญ 31. ทำกายให้ชื่อตรงต่อบุญ 32.
ทำใจให้ชื่อตรงต่อบุญ 33. กล่าวถ้อยคำด้วยความชื่อตรง 34. ให้ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ไม่เป็นโทษ
35. ให้ (แสวงหาหรือ) รับประทานอาหารที่ไม่เป็นโทษ 36. ให้มีใจเมตตาต่อสัตว์ทั้งหลาย 37. ให้มีใจ
กรุณาต่อสัตว์ทั้งหลาย 38. ให้มีความฉลาด

เจตสิก 38 ประการดังกล่าวแล้วนี้เป็นเพื่อนจิต ให้ทำบุญและบุญนั้นเป็นสิ่งที่ปฏิบัติ ไม่เพียงแต่
ในเมืองมนุษย์เท่านั้น แต่บรรดาเทพยดาสถิตในสวรรค์ชั้นฉกามาพจรภูมิก็ปฏิบัติด้วยเช่นกัน และ
บุญนั้นมีผลส่งให้ได้เป็นพระอินทร์ในแดนสวรรค์ คือได้ให้สมบัติอันประเสริฐ (ได้แก่มนุษย์สมบัติ

สวรรค์สมบัติ) ในกามโลก แต่ยังไม่อาจให้สมบัติในพรหมโลกได้ บุญกุศลของบรรดาพรหมจะกล่าวถึงในโอกาสต่อไป ส่วนที่กล่าวมาแล้วนี้ เป็นเพียงบุญกุศลของผู้เกิดในกามาพจรเท่านั้น

สรุป หัวข้อธรรมที่สามารถเป็นเครื่องพัฒนาสำหรับสิ่งมีชีวิตในภพภูมิต่าง ๆ ได้แก่

เทวดา

1. พรหมวิหาร 4 (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) : เพื่อรักษาและเพิ่มพูนคุณธรรมในสวรรค์
2. อิทธิบาท 4 (ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา) : เพื่อการเจริญก้าวหน้าในคุณธรรมและปัญญา
3. สติปัฏฐาน 4 (กาย เวทนา จิต ธรรม) : เพื่อการเจริญสติและปัญญาในการรู้แจ้งสัจธรรม

มนุษย์

1. ศีล 5 (เว้นจากการฆ่า การลักทรัพย์ การประพฤตินอกใจ การพูดเท็จ การดื่มสุราเมรัย): เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข
2. กุศลกรรมบถ 10 (เว้นจากอกุศล 10 ประการ): เพื่อการสร้างกรรมดีและลดกรรมชั่ว
3. มรรคมืออ้งค์ 8 (สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ): เพื่อการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและนำไปสู่การหลุดพ้น

สัตว์เดรัจฉาน

1. เมตตา: การได้รับความเมตตาจากมนุษย์และสัตว์อื่น ๆ ช่วยลดความหวาดกลัวและเพิ่มความสงบสุข
2. การไม่เบียดเบียน: การไม่ทำร้ายสัตว์อื่น ๆ ช่วยลดกรรมชั่วและเพิ่มโอกาสในการเกิดในภพภูมิที่ดีขึ้น
3. การรับรู้กรรม: การรับรู้ถึงผลของการกระทำของตนเอง ช่วยลดการทำกรรมชั่วซ้ำ

เปรต

1. การรับส่วนบุญ: การได้รับส่วนบุญจากญาติพี่น้องที่ทำบุญอุทิศให้ ช่วยลดความทุกข์ทรมาน
2. การระลึกถึงกุศลกรรม: การระลึกถึงกุศลกรรมที่เคยทำในอดีต ช่วยให้จิตใจสงบและลดความทุกข์
3. การอนุโมทนาบุญ: การอนุโมทนาบุญเมื่อผู้อื่นทำความดี

อสุรกาย

1. การลดความโกรธและความริษยา : การลดความโกรธและความริษยา ช่วยลดความทุกข์ทรมาน
2. การให้อภัย : การให้อภัยผู้อื่น ช่วยลดความแค้นและเพิ่มความสงบสุข
3. การเจริญเมตตา : การแผ่เมตตาจิตไปยังผู้อื่น

4.3 วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิด้านรูปาวจรภูมิ

ความเชื่อเรื่องภพภูมิเป็นองค์ประกอบสำคัญของจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยอธิบายโครงสร้างของการเวียนว่ายตายเกิดตามอำนาจกรรมและระดับการพัฒนาจิต รูปาวจรภูมิเป็นภพภูมิตั้งระหว่างกามาวจรภูมิและอรุปาวจรภูมิ สะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของสรรพสัตว์ที่พ้นจากกามคุณหยาบ แต่ยังมีอาสัปรุปรณะเป็นฐาน

ในส่วนของความหมายและลักษณะของรูปาวจรภูมินั้น รูปาวจรภูมิ หมายถึง ภพภูมิที่ยังมีรูปขันธ์เป็นองค์ประกอบ แต่เป็นรูปที่ประณีต ไม่เกี่ยวข้องกับกามคุณ 5 การเกิดในรูปาวจรภูมิเป็นผลจากการเจริญ รูปฌาน มีลักษณะสำคัญ ได้แก่

- 1) มีรูปขันธ์ แต่ปราศจากความกำหนัดในกาม
- 2) ดำรงอยู่ด้วยกำลังสมาธิระดับฌาน
- 3) เป็นผลของกรรมฝ่ายกุศลขั้นสูง
- 4) ยังอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์

ส่วนโครงสร้างและประเภทของรูปาวจรภูมิ ตามคัมภีร์ฝ่ายเถรวาท รูปาวจรภูมิแบ่งออกเป็น 16 หรือ 17 ภูมิ (แล้วแต่การนับ) สัมพันธ์กับระดับของรูปฌาน 4 ได้แก่

- 1) ภูมิที่เกิดจากปฐมฌาน เช่น พรหมปริสัชชา พรหมปุโรหิต มหาพรหม สะท้อนจิตที่ยังมีวิตก-วิจารณ์ แต่พ้นจากกาม
- 2) ภูมิที่เกิดจากทุติยฌาน เช่น ปริตตภาว อัมปมาณภาว อาภัสสรา เป็นระดับที่จิตละเอียดขึ้น ไม่มีวิตก-วิจารณ์
- 3) ภูมิที่เกิดจากตติยฌาน เช่น ปริตตสุภา อัมปมาณสุภา สุภิกิณฑา แสดงความประณีตของเวทนาและอุเบกขา
- 4) ภูมิที่เกิดจากจตุตถฌาน เช่น เวทีปผลา อสัณญัสตตา และสุทธาวาส เป็นระดับจิตที่บริสุทธิ์ สงบ และมั่นคงที่สุดในรูปาวจรภูมิ

ส่วนบทวิเคราะห์โครงสร้างความเชื่อเกี่ยวกับรูปาวจรภูมิ ดังนี้

- 1) ความเชื่อเรื่องการหลุดพ้นจากกาม แต่ยังไม่พ้นรูป รูปาวจรภูมิสะท้อนความเชื่อว่าการละกามคุณได้ไม่เท่ากับการหลุดพ้นอย่างแท้จริง เพราะยังคงยึดในความละเอียดของรูปและสมาธิ
- 2) จิตเป็นปัจจัยกำหนดภพ การเกิดในรูปาวจรภูมิไม่ได้ขึ้นกับชาติกำเนิดหรือเทพผู้สร้าง แต่ขึ้นกับ สภาพจิตและกรรมจากการเจริญฌาน แสดงหลักเหตุปัจจัยอย่างเคร่งครัด
- 3) รูปพรหมมิใช่ผู้สร้างโลก แม้จะเรียกว่า “พรหม” แต่ในพุทธปรัชญา รูปพรหมยังเป็นสัตว์ผู้เวียนว่ายตายเกิด ไม่ใช่พระผู้สร้างแบบเทวนิยม

ส่วนการวิเคราะห์เชิงพุทธปรัชญา มีดังนี้

- 1) รูปร่างรูปธรรมในฐานะ “โลกียสุขขั้นสูง” รูปร่างรูปธรรมเป็นภาพที่เต็มไปด้วยความสงบ ประณีต และยั่งยืน แต่ยังเป็น สุขในโลกียธรรม มิใช่โลกุตตรสุข
- 2) ความสัมพันธ์ระหว่างศีล สมาธิ และปัญญา ความเชื่อเรื่องรูปร่างรูปธรรมแสดงลำดับการพัฒนาจิต คือ ศีล สมาธิ (ฌาน) ปัญญา หากขาดปัญญา แม้จะได้ฌาน ก็ยังไม่พ้นวัฏสงสาร
- 3) การวิพากษ์การยึดติดในฌาน พระพุทธศาสนาเตือนว่าการยึดติดในรูปฌานอาจกลายเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุนิพพาน หากไม่ใช่ฌานเป็นฐานแห่งวิปัสสนา
- 4) เป็นนัยทางจริยธรรมและการปฏิบัติ ส่งเสริมการฝึกจิตให้พ้นจากกามราคะ เตือนให้เห็นขอบเขตของสมาธิ เน้นความสมดุลระหว่างสมถะและวิปัสสนา ป้องกันความเข้าใจผิดว่าภพสูงคือความหลุดพ้น

ดังนั้น ความเชื่อเกี่ยวกับรูปร่างรูปธรรมในพุทธศาสนาเถรวาทเป็นระบบอธิบายพัฒนาการของจิตมนุษย์จากระดับกามไปสู่ความประณีตสูงขึ้น แต่ยังคงอยู่ในวัฏสงสาร รูปร่างรูปธรรมทำหน้าที่เป็นบทเรียนเชิงปรัชญา ที่ชี้ให้เห็นว่า แม้ความสงบและสุขขั้นสูง หากปราศจากปัญญา ก็ไม่ใช่ความหลุดพ้นอย่างแท้จริง

4.4 วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิด้านรูปร่างรูปธรรม

คัมภีร์จักกวาฬทีปนี เป็นวรรณกรรมที่สำคัญเพื่อแสดงถึงเรื่องภพภูมิ ภูมิเทวดา คือเทวดาที่อยู่บนพื้นดินและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือทรงคุณประโยชน์ต่าง ๆ อากาศเทวดา กล่าวถึงเทพที่สถิตอยู่ในอากาศ แต่อยู่ในระดับที่ต่ำกว่าชั้นจาตุมหาราชิก มหะสักขเทวดา กล่าวถึง เทวดาที่สูงศักดิ์ต่าง ๆ ในฉกามาวจรเทวโลก พรหม กล่าวถึง พรหมต่าง ๆ ในพรหมโลกนอกจากนี้ยังได้พรรณนา หรือวินิจฉัยเบ็ดเตล็ด ประกอบด้วย เรื่องอายุ อาหาร การคำนวณภูมิเรื่องต้นไม้ เรื่องโลก โลกธาตุ และเรื่องความไม่มีที่สิ้นสุด ตลอดจนคำศัพท์ต่าง ๆ ก็ได้อธิบายไว้เช่น ชั้นโลก ธาตุโลก อายตนโลก วิบัติภวโลก ฯลฯ จักกวาฬทีปนีมีเนื้อหาสาระทางวรรณกรรมที่เป็นระบบสำหรับวิถีชีวิตประเพณีวัฒนธรรมทางสังคมล้านนา โดยแสดงขอบข่ายและเนื้อหาของหลักธรรมในภพภูมิต่าง ๆ อย่างละเอียดด้วยวิธีการบรรยายโวหารเทศนาโวหาร สาธกโวหาร และอุปมาโวหาร มุ่งให้เกิดความรู้เข้าใจเนื้อหาของหลักธรรมในคัมภีร์จักกวาฬทีปนีได้ง่ายขึ้น กระตุ้นให้เกิดศักยภาพในการพัฒนาชีวิตให้ก้าวหน้าขึ้นได้ ตั้งแต่ระดับพื้นฐานคือการดำรงชีพตามสภาวะการณของระบบสังคมจนถึงระดับสูงคือภาวะที่จิตปลอดกิเลสไร้มลทินถึงคติสวรรค์ก็เป็นได้

ความเชื่อเรื่องภพภูมิ เป็นโครงสร้างสำคัญของจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งอธิบายสภาวะการเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ตามอำนาจกรรมและจิต ภพภูมิหรือรูปร่างรูปธรรม ถือ

เป็นภพภูมิระดับสูงสุดในกาม-รูป-อรุปโลก สะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับสภาวะจิตที่ประณีตยิ่ง ปราศจากรูปขันธ์ แต่ยังไม่พ้นจากวิภวสงสาร

ส่วนความหมายและลักษณะของอรุปาวจรภูมิ อรุปาวจรภูมิ หมายถึง ภพภูมิที่จิตดำรงอยู่โดยไม่อาศัยรูปธรรม ไม่มีรูปขันธ์ เหลือเพียงนามขันธ์ (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) เป็นภพที่เกิดจากการเจริญสมาธิขั้นสูง คือ อรุปฌาน ลักษณะสำคัญ ได้แก่

- 1) ปราศจากรูปกายและสภาพทางวัตถุ
- 2) ดำรงอยู่ด้วยพลังสมาธิและกรรมฝ่ายกุศลขั้นสูง
- 3) อายุยืนยาวมากเมื่อเทียบกับภูมิอื่น
- 4) ยังเป็นโลกีย์ภูมิ ไม่ใช่โลกุตตรภูมิ

ส่วนประเภทของอรุปาวจรภูมิ ตามพระไตรปิฎกและอรรถกถา อรุปาวจรภูมิแบ่งออกเป็น 4 ภูมิ สอดคล้องกับอรุปฌาน 4 คือ

- 1) อากาสาณัญญาตนภูมิ ภูมิแห่งการกำหนดอากาศว่าไม่มีที่สุด
- 2) วิญญาณัญญาตนภูมิ ภูมิแห่งการกำหนดวิญญาณว่าไม่มีที่สุด
- 3) อากิญจัญญาตนภูมิ ภูมิแห่งการกำหนดว่า “ไม่มีอะไรเลย”
- 4) เนวสัญญานาสัญญาตนภูมิ ภูมิที่สัญญาอย่างละเอียดจนไม่อาจกล่าวว่ามีหรือไม่มี

ภูมิเหล่านี้สะท้อนลำดับความละเอียดของจิต มิใช่ลำดับคุณค่าทางศีลธรรม อรุปาวจรภูมิแสดงหลักสำคัญของพุทธปรัชญา คือ จิตเป็นใหญ่ เป็นประธาน เป็นตัวนำไปสู่ภพภูมิ ไม่ใช่เทพผู้สร้างหรืออำนาจเหนือธรรมชาติ การเข้าถึงอรุปภูมิเป็นผลโดยตรงจากการฝึกจิตอย่างมีระบบ กรรมที่นำไปสู่อรุปภูมิเป็น กรรมฝ่ายสมถภาวนา มิใช่เพียงศีลหรือบุญทั่วไป สะท้อนความเชื่อว่าคุณภาพของกรรมสำคัญกว่าปริมาณ แม้อรุปาวจรภูมิจะเป็นภพที่ประณีตและยั่งยืน แต่ยังคงอยู่ภายใต้ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ความเชื่อนี้ทำหน้าที่ลดทอนการยึดติดในความสงบสุขขั้นสูง

ดังนั้น พุทธปรัชญาเถรวาทมิได้ยกย่องอรุปภูมิว่าเป็นเป้าหมายสูงสุด หากแต่มองว่าเป็น สภาวะที่ละเอียดแต่ยังเป็นอวิชา เพราะยังขาดปัญญาเห็นไตรลักษณ์อย่างสมบูรณ์ ความเชื่อเรื่องอรุปาวจรภูมิทำหน้าที่ชี้ให้เห็นว่า สมถะทำให้จิตสงบและประณีต วิปัสสนาเท่านั้นที่นำไปสู่ความหลุดพ้น อรุปภูมิจึงเป็นเพียง “ฐาน” มิใช่ “จุดหมาย” ซึ่งแม้จะไม่มีรูปกาย แต่การเกิดในอรุปภูมียังคงมีขันธ์และความเกิด-ดับ สะท้อนการปฏิเสธแนวคิดอัตตถาวรหรือวิญญาณอมตะ อรุปาวจรภูมิในความเชื่อของพุทธศาสนาเถรวาทเป็นภาพสะท้อนความลึกซึ้งของจักรวาลวิทยาเชิงจิต เป็นภพภูมิที่ประณีตสูงสุดในโลกีย์ภูมิ แต่ยังไม่ใช่จุดหมายสูงสุด ความเชื่อนี้มีบทบาทสำคัญในการชี้แนะแนวทางปฏิบัติ โดยเน้นย้ำว่า แม้ความสงบสูงสุด หากปราศจากปัญญา ก็ยังไม่พ้นจากวิภวสงสาร

4.5 สรุป

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า ในทัศนะของพุทธปรัชญา รูปแบบของสิ่งมีชีวิตไม่ได้มีอยู่แต่ในโลกนี้เท่านั้น หากแต่ยังภพที่เราไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสอีกจำนวนมาก ซึ่งภพเหล่านี้จะปรากฏแก่มนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในเบื้องหลังความตาย โดยมีกรรมที่ได้เคยทำไว้เป็นตัวกำหนดว่าในชีวิตหลังความตาย สัตว์ไปเกิดในภพใดต่อไป ความเชื่อในภพทั้ง 3 นี้จัดเป็นส่วนหนึ่งของสัมมาทิฐิ บุคคลที่มีสัมมาทิฐิจะประกอบด้วยคุณสมบัติของความเชื่อเรื่องต่าง ๆ ดังที่พุทธเจ้าทรงชี้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นสัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) มีความเห็นไม่วิปริตว่า “ทานที่ให้แล้วมีผลยัญที่บูชาแล้วมีผล การเช่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำไว้ดีและชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามีมารดา มีคุณบิดามีคุณ โอปปาติกสัตว์ มีสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งมีอยู่ในโลก” นี้เรียกว่า ทิฐิสัมปทา

ในทางตรงข้าม บุคคลที่ไม่มีความเชื่อในเรื่องดังกล่าวเป็นผู้ประกอบด้วยมิจฉาทิฐิ และได้ชื่อว่าอสัตบุรุษอย่างใดก็ตาม เนื่องจากคำสอนเรื่องภพหลังความตายเป็นเรื่องที่ไม่อาจพิสูจน์ ความจริงได้ในเชิงประจักษ์ แนวคิดคำ สอนนี้จึงอาศัยความเชื่อของแต่ละคน แต่พระพุทธศาสนาก็ เสนอแนวทางไว้สำหรับบุคคลที่ไม่เชื่อเรื่องชีวิตหลังความตาย เพราะพระพุทธศาสนา มองว่า ความ เชื่อภพหลังความตายเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนทำความดี เกรงกลัวความชั่วและวิบากของกรรมชั่ว โดยพระพุทธศาสนาให้หลักประกันของการทำดีและการดำเนินชีวิตที่ดีว่ามี ประโยชน์และปลอดภัยสำหรับชีวิต อย่างน้อยชีวิตของผู้ทำความดีก็มีความสุขในปัจจุบันดังที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ชาวกาลามะว่า อริยสาวกนั้นมิจิตไม่มีเวรอย่างนี้ มิจิตไม่พยาบาทอย่างนี้ มิจิตไม่เศร้าหมองอย่างนี้ มิจิตบริสุทธิ์อย่างนี้ เธอบรรลุความเบาใจ 4 ประการในปัจจุบัน คือ

- 1) ถ้าโลกหน้ามี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี เป็นไปได้ที่เรื่อง นั้นจะเป็น เหตุให้เราหลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ นี้คือ ความเบาใจประการที่ 1 ที่อริยสาวกนั้น บรรลุแล้ว
- 2) ถ้าโลกหน้าไม่มีผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี เราก็รักษาตนไม่ให้มีเวร ไม่มี ความเบียดเบียน ไม่ให้มีทุกข์ ให้มีสุขในปัจจุบันในโลกนี้ได้ นี้ คือ ความเบาใจประการที่ 2 ที่อริยสาวกนั้น บรรลุแล้ว
- 3) ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็ชื่อว่าทำบาป เราไม่เจาะจงบาปไว้เพื่อใคร ๆ เลย เมื่อเราไม่ทำบาปเลย ความทุกข์จะถูกต้องเราได้อย่างไร นี้ คือ ความเบาใจประการที่ 3 ที่อริยสาวกนั้นบรรลุ แล้ว
- 4) ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็ชื่อว่าไม่ทำบาป เราก็พิจารณาเห็นตนบริสุทธิ์ทั้ง 2 ส่วนในโลกนี้ นี้คือ ความเบาใจประการที่ 4 ที่อริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัย เรื่องวิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ 2) เพื่อศึกษาภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท 3) เพื่อวิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

5.1 สรุปผลการวิจัย

5.2 อภิปรายผล

5.3 ข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการวิจัย

1) แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อเป็นคุณสมบัติที่สำคัญต่อการดำเนินชีวิตของแต่ละบุคคลในฐานะที่เป็นคุณสมบัติจำเป็นอย่างยิ่งของพุทธศาสนิกชนก็คือความเชื่อมั่นในพระพุทธรูปเจ้าซึ่งเรียกว่า ตถาคตโพธิสัทธา คือความเชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต เมื่อเชื่อมั่นในการตรัสรู้ของพระองค์แล้วก็ต้องเชื่อมั่นในหลักคำสอนของพระองค์ด้วย ได้แก่คำสอนสอนเรื่องกรรม(กัมมสัทธา) เรื่องผลของกรรม (วิปากสัทธา) และเรื่องกรรมของแต่ละบุคคล (ตถาคตโพธิสัทธา) ซึ่งเป็นหลักคำสอนที่พระองค์ทรงรับรองและสามารถพิสูจน์ได้ พระพุทธรูปเจ้าเป็นผู้ค้นพบทางเก่าและทรงชี้หนทางนั้นแก่หมู่ชน ทางนั้นคือ อริยสัจ 4 ไตรลักษณ์ และอริยมรรคมีองค์ 8 ที่คนเราสามารถดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ด้วยความเพียรพยายาม ความอดทน ความสามัคคีอินทรีย์ การเจริญปัญญาให้ถูกวิธี นี้เรียกว่า เป็นการใช้ธรรมหรือการประพฤติปฏิบัติธรรมให้เป็นประโยชน์กับชีวิต จึงเกิดเป็นความมั่นใจความพอใจหรือเป็นความภูมิใจ และความอิมใจ ความเชื่อเช่นนี้เป็นความเชื่อของบุคคลผู้ได้ผ่านการปฏิบัติฝึกหัดทั้งทางกายและทางจิตมาแล้ว 1) แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ ถือเป็นรากฐานสำคัญในการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะสำหรับพุทธศาสนิกชนที่ความเชื่อมั่นในพระพุทธรูป หรือ 'ตถาคตโพธิสัทธา' นับเป็นคุณสมบัติที่ขาดไม่ได้ ซึ่งหมายถึงความเลื่อมใสในพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต เมื่อบุคคลมีศรัทธาต่อตัวพระศาสดาแล้ว ย่อมส่งผลให้เกิดความเชื่อมั่นในหลักคำสอนที่เป็นเหตุเป็นผลตามมา ได้แก่ การเชื่อในเรื่องกรรม (กัมมสัทธา), การเชื่อในผลของกรรม (วิปากสัทธา) และความรับผิดชอบในกรรมของตน (กัมมัสสกตาสัทธา) ซึ่งล้วนเป็นสัจธรรมที่พิสูจน์ได้จริง พระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นผู้ค้นพบ 'ทางสายเก่า' และทรงชี้แนะหนทางนั้นแก่ชาวโลกผ่านหลักอริยสัจ 4, ไตรลักษณ์ และอริยมรรคมีองค์ 8 เพื่อให้มนุษย์ก้าวข้ามความทุกข์ได้ด้วยความเพียร การสามัคคีอินทรีย์ และการฝึกฝนปัญญาอย่างถูกวิธี

กระบวนการนำธรรมะมาประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตเช่นนี้เองที่ก่อให้เกิดความมั่นใจ ความภูมิใจ และความอิมเมจใจในรสแห่งธรรม ซึ่งเป็นศรัทธาที่มั่นคงอันเกิดจากการผ่านการฝึกฝนทั้งกายและจิตมาอย่างถ่องแท้"

2) ภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ที่อธิบายถึงเป็นทางนำสัตว์ไปเกิดใน 3 ภูมิ หรือไตรภูมิ ภูมิประกอบด้วย (1) กามภูมิ (2) รูปภูมิ และ (3) อรูปภูมิ หรือโลกเป็นสถานที่อยู่ ของสัตว์นั้นบ่งชี้ถึงสถานที่ซึ่งมีลักษณะเป็นรูปธรรม ส่วนในความหมายของภาวะชีวิตของสัตว์นั้น ภาพ จะแสดงภาวะเชิงนามธรรม และคำว่า “ภูมิ” ในความหมายของชั้น หรือ แผ่นดินนั้นบ่งชี้ถึงสถานที่เชิง รูปธรรม ในความหมายของชั้นแห่งจิต ระดับจิตใจ หรือ ระดับชีวิตนั้นจะแสดงถึงภาวะทางจิตในเชิง นามธรรม บ่งชี้ภาพฝ่ายสุดดีสำหรับผู้ทำกรรมดี มีศีลธรรม นอกจากรูปแบบชีวิตที่เราสามารถเห็นได้ในโลกที่เราอยู่อาศัยนี้แล้วพระพุทธศาสนายังยอมรับความมีอยู่ของชีวิตรูปแบบอื่นๆ ในภพอีกจำนวนมากที่เรารับรู้ผ่านประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสไม่ได้ ภพภูมิเหล่านี้เป็นสถานที่รองรับการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลายในรูปแบบต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญา แนวคิดเรื่องกรรม คือ การกระทำกรรมดีและกรรมชั่วเราย่อมรับผลของกรรมนั้น กรรมเป็นทางนำสัตว์ไปเกิดใน 3 ภูมิ หรือไตรภูมิประกอบด้วย กามภูมิ 1 รูปภูมิ 1 และอรูปภูมิ 1 สัตว์ทั้งหลายเกิด มายอมเวียนวนไปเกิดใน 3 ภูมินี้ กามภูมิ คือ แดนที่ข้องอยู่ด้วยกามตัณหา ยังมีความโลภ โกรธ หลง เบียดเบียนซึ่งกันและกันอันเป็นหนทางนำสัตว์ไปเกิดเป็นสัตว์นรก เปรต ยักษ์ มาร และอสุรกาย เรียกว่า อบายภูมิ 4 คือเป็นแดนที่มีทุกข์เดือดร้อนมาก ไปเกิดเป็นมนุษย์ ไปเกิดเป็นบนสวรรค์เป็น เทวดา และไปเกิดเป็นพรหมลงท้ายบอกเรื่องอย่างนี้เป็นคติของโลก ซึ่งไม่จริงยั่งยืนอยู่ได้ตลอดไป แม้แต่พรหมมีอายุนับเป็นกัลป์คือ มีอายุตั้งหลายล้านหลายโกฏินที่สุดก็ต้องจืดคือเคลื่อนที่จากเป็นพรหมหรือตายไปปฏิสนธิเกิดใหม่สืบต่อวนเวียนอยู่ในไตรภูมิ หรือในโลกทั้งสามนี้ไม่พ้นไปได้ เพราะฉะนั้น จึงหาความยั่งยืนเที่ยงแท้ไม่ตายเป็นไม่มี แต่มีที่เที่ยงแท้ไม่ตายก็มีแต่พระนิพพานเท่านั้น

3) วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท รูปแบบของสิ่งมีชีวิตไม่ได้มีอยู่แต่ ในโลกนี้เท่านั้น หากแต่ยังภพที่เราไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสอีกจำนวนมาก ซึ่งภพเหล่านี้จะ ปรากฏแก่มนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในเบื้องหลังความตาย โดยมีกรรมที่ได้เคยทำไว้เป็นตัวกำหนด ว่าในชีวิตหลังความตาย สัตว์ไปเกิดในภพใดต่อไป ความเชื่อในภพทั้ง 3 นี้จัดเป็นส่วนหนึ่งของ สัมมาทิฐิ บุคคลที่มีสัมมาทิฐิจะประกอบด้วยคุณสมบัติของความเชื่อเรื่องต่าง ๆ ดังที่พุทธเจ้าทรงชี้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นสัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) มีความเห็นไม่วิปริตว่า “ทานที่ให้แล้วมีผลอภัยที่ บูชาแล้วมีผล การเช่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำไว้ดีและชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้า มีมารดา มีคุณบิดา มีคุณ โอบปาดิภพสัตว์ มีสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วย ปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งมีอยู่ในโลก” นี้เรียกว่า ทิฐิสัมปทา

ในทางตรงข้าม บุคคลที่ไม่มีความเชื่อในเรื่องดังกล่าวเป็นผู้ประกอบด้วยมิจฉาทิฐิ และได้ชื่อว่า อสัตบุรุษอย่างไรก็ตาม เนื่องจากคำสอนเรื่องภพหลังความตายเป็นเรื่องที่ไม่อาจพิสูจน์ ความจริงได้ในเชิงประจักษ์ แนวคิดคำ สอนนี้จึงอาศัยความเชื่อของแต่ละคน แต่พระพุทธศาสนาก็ เสนอแนวทางไว้สำหรับบุคคลที่ไม่เชื่อเรื่องชีวิตหลังความตาย เพราะพระพุทธศาสนาถือว่า ความ เชื่อภพหลังความตายเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนทำความดี เกรงกลัวความชั่วและวิบากของกรรมชั่ว โดยพระพุทธศาสนาให้หลักประกันของการทำดีและการดำเนินชีวิตที่ดีว่ามี ประโยชน์และปลอดภัยสำหรับชีวิต อย่างน้อยชีวิตของผู้ทำความดีก็มีความสุขในปัจจุบันดังที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ชาวกาลามะว่า อริยสาวกนั้นมีจิตไม่มีเวรอย่างนี้ มีจิตไม่พยาบาทอย่างนี้ มีจิตไม่เศร้าหมองอย่างนี้ มีจิตบริสุทธิ์อย่างนี้ เธอบรรลุความเบาใจ 4 ประการในปัจจุบัน คือ 1. ถ้าโลกนี้มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี เป็นไปได้ที่เรื่อง นั้นจะเป็น เหตุให้เราหลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ นี้คือ ความเบาใจประการที่ 1 ที่อริยสาวกนั้น บรรลุแล้ว 2. ถ้าโลกหน้าไม่มีผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี เราก็ครักษาตนไม่ให้มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ไม่ให้มีทุกข์ ให้มีความสุขในปัจจุบันในโลกนี้ได้ นี้ คือ ความเบาใจประการที่ 2 ที่อริยสาวกนั้น บรรลุแล้ว 3. ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็ชื่อว่าทำบาป เราไม่เจาะจงบาปไว้เพื่อใคร ๆ เลย เมื่อเราไม่ ทำบาปเลย ความทุกข์จะถูกต้องเราได้อย่างไร นี้ คือ ความเบาใจประการที่ 3 ที่อริยสาวกนั้นบรรลุ แล้ว และ 4. ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็ชื่อว่าไม่ทำบาป เราก็จพิจารณาเห็นตนบริสุทธิ์ทั้ง 2 ส่วนใน โลกนี้ นี้ คือ ความเบาใจประการที่ 4 ที่อริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว

5.2 อภิปรายผล

1) แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ เป็นคุณสมบัติที่สำคัญต่อการดำเนินชีวิตของแต่ละบุคคลในฐานะที่เป็นคุณสมบัติจำเป็นอย่างยิ่งของพุทธศาสนิกชนก็คือความเชื่อมั่นในพระพุทธเจ้าซึ่งเรียกว่า ตถาคตโพธิสัทธา คือความเชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต เมื่อเชื่อมั่นในการตรัสรู้ของพระองค์แล้วก็ต้องเชื่อมั่นในหลักคำสอนของพระองค์ด้วยได้แก่ คำสอนเรื่องกรรม(กัมมสัทธา) เรื่องผลของกรรม(วิปากสัทธา) และเรื่องกรรมของแต่ละบุคคล(ตถาคตโพธิสัทธา) ซึ่งเป็นหลักคำสอนที่พระองค์ทรงรับรองและสามารถพิสูจน์ได้ พระพุทธเจ้าเป็นผู้ค้นพบทางเก่าและทรงชี้แนะทางนั้นแก่หมู่ชน ทางนั้นคือ อริยสัจ 4 ไตรลักษณ์ และอริยมรรคมีองค์ 8 ที่คนเราสามารถดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ด้วย ความเพียรพยายาม ความอดทน ความสำรวมอินทรีย์ การเจริญปัญญาให้ถูกวิธี นี้เรียกว่า เป็นการใช้ธรรมหรือการประพฤติปฏิบัติธรรมให้เป็นประโยชน์กับชีวิต จึงเกิดเป็นความมั่นใจความพอใจ หรือเป็นความภูมิใจ และความอึดใจ ความเชื่อเช่นนี้เป็นความเชื่อของบุคคลผู้ได้ผ่านการปฏิบัติฝึกหัดทั้งทางกายและทางจิตมาแล้ว สอดคล้องกับงานวิจัยของ สมสวัสดิ์ เตชพฤษถินันท์ (2553) ได้ทำวิจัยเรื่อง ความรู้ความเชื่อและพฤติกรรมเรื่องกฎแห่งกรรมของนักเรียนมัธยม ศึกษาตอนปลายในกรุงเทพมหานครผลการศึกษาพบว่า นักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในกรุงเทพฯ มหานคร มีพื้นฐาน

พุทธศาสนาในครอบครัว พื้นฐานพุทธศาสนาในโรงเรียน และความรู้เรื่องกรรมอยู่ในระดับสูง มีความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมอยู่ในระดับเชื่อแต่ยังมีข้อสงสัย และมีพฤติกรรมเรื่องกฎแห่งกรรมเหมาะสมกับหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาในระดับมาก พฤติกรรมเรื่องกฎแห่งกรรมของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในกรุงเทพมหานครได้รับอิทธิพลโดยรวมจากความรู้เรื่องกฎแห่งกรรมมากที่สุด รองลงมาคือ พื้นฐานพุทธศาสนาในครอบครัว ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม และพื้นฐานพุทธศาสนาในโรงเรียนตามลำดับ เมื่อพิจารณาอิทธิพลทางตรงพบว่า พฤติกรรมเรื่องกฎแห่งกรรมของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในกรุงเทพมหานครได้รับอิทธิพลทางตรงจากความรู้เรื่องกฎแห่งกรรมมากที่สุด รองลงมาคือ ความรู้เรื่องกฎแห่งกรรม พื้นฐานพุทธศาสนาในครอบครัว และพื้นฐานพุทธศาสนาในโรงเรียนตามลำดับ และเมื่อพิจารณาอิทธิพลทางอ้อม พบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลทางอ้อมสูงที่สุดต่อพฤติกรรมเรื่องกฎแห่งกรรมของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในกรุงเทพมหานครคือ อิทธิพลของพื้นฐานพุทธศาสนาในครอบครัว ส่งผ่านไปยังความรู้เรื่องกฎแห่งกรรม และส่งผ่านไปยังความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม จากผลการศึกษา สรุปได้ว่า นักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในกรุงเทพมหานครจะมีพฤติกรรมเรื่องกฎแห่งกรรมที่เหมาะสมนั้น ควรได้รับการส่งเสริมที่ถูกต้องจากพื้นฐานพุทธศาสนาในครอบครัวและพื้นฐานพุทธศาสนาในโรงเรียน และสอดคล้องกับงานวิจัยของ บัวบุษรา อัครศรุตพงษ์ (2562, หน้า 1-17) ได้ทำวิจัยเรื่อง บุรณาการความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยมหากัมมวิภังคสูตร, ผลการวิจัย พบว่า 1. กรรมมีหน้าที่ มีลำดับ และมีระยะเวลาในการให้ผลที่ชัดเจนแก่บุคคลที่กระทำอกุศลกรรม หรือกุศลกรรมให้ได้รับทุกข์หรือสุขอย่างแน่นอน 2. หลักกรรมในมหากัมมวิภังคสูตรได้จำแนกกรรมและผลของกรรมโดยแสดงถึงบุคคล 4 ประเภท คือ 1) ทำชั่วแล้วไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก 2) ทำชั่วแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ 3) ทำดีแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ 4) ทำดีแล้วไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก 3. ความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทที่นำมาบูรณาการด้วยมหากัมมวิภังคสูตรมีลักษณะ ดังนี้ 1) ผู้ทำชั่วแล้วไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรกก็มี เพราะบุคคลพวกนี้ได้ทำกรรมชั่วต่อเนื่องกันมาตั้งแต่อดีตชาติจนถึงปัจจุบัน 2) ผู้ทำชั่วแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ก็มี เพราะบุคคลพวกนี้ทำกุศลกรรมไว้มากในชาติก่อน ๆ กุศลกรรมนั้นยังมีแรงให้ผลอยู่ ส่วนกรรมชั่วที่เขาทำใหม่ยังไม่ทันให้ผล 3) ผู้ทำดีแล้วได้เกิดในสุคติโลกสวรรค์ก็มี เพราะบุคคลพวกนี้ทำความดีติดต่อกันตั้งแต่อดีตชาติจนถึงปัจจุบันกุศลกรรมนั้นส่งผล จึงทำให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ 4) ผู้ทำดีแล้วไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรกก็มี เพราะคนพวกนี้ได้ทำความชั่วไว้มากในชาติก่อน ๆ อกุศลกรรมนั้นยังมีแรงให้ผลอยู่

2) ภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ที่อธิบายถึงเป็นทางนำสัตว์ไปเกิดใน 3 ภูมิ หรือไตรภูมิ ภูมิประกอบด้วย (1) กามภูมิ (2) รูปภูมิ และ (3) อรูปภูมิ หรือโลกเป็นสถานที่อยู่ ของสัตว์นั้นแบ่งขึ้นถึงสถานที่ซึ่งมีลักษณะเป็นรูปธรรม ส่วนในความหมายของภาวะชีวิตของสัตว์นั้น ภพ จะแสดงภาวะเชิงนามธรรม และคำว่า “ภูมิ” ในความหมายของชั้น หรือ แผ่นดินนั้นแบ่งถึงสถานที่เชิง รูปธรรม ใน

ความหมายของชั้นแห่งจิต ระดับจิตใจ หรือ ระดับชีวิตนั้นจะแสดงถึงภาวะทางจิตในเชิง นามธรรม บ่งชี้ภพฝ่ายสุคติสำหรับผู้ทำกรรมดี มีศีลธรรม นอกจากรูปแบบชีวิตที่เราสามารถเห็นได้ในโลกที่เรา อยู่อาศัยนี้แล้วพระพุทธศาสนายังยอมรับความมีอยู่ของชีวิตรูปแบบอื่นๆ ในภพอีกจำนวนมากที่เรา รับรู้ผ่านประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสไม่ได้ ภพภูมิเหล่านี้เป็นสถานที่รองรับการเวียนว่าย ตายเกิด ของสัตว์ทั้งหลายในรูปแบบต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญา แนวคิดเรื่อง กรรม คือ การกระทำกรรมดีและกรรมชั่วเราย่อมรับผลของกรรมนั้น กรรมเป็นทางนำสัตว์ไปเกิดใน 3 ภูมิ หรือไตรภูมิประกอบด้วย กามภูมิ 1 รูปภูมิ 1 และอรุภูมิ 1 สัตว์ทั้งหลายเกิด มายอมเวียนวนไป เกิดใน 3 ภูมินี้ กามภูมิ คือ แดนที่ข้องอยู่ด้วยกามตัณหา ยังมีความโลภ โกรธ หลง เบียดเบียนซึ่งกัน และกันอันเป็นหนทางนำสัตว์ไปเกิดเป็นสัตว์นรก เปรต ยักษ์ มาร และอสุรกาย เรียกว่า อบายภูมิ 4 คือเป็นแดนที่มีทุกข์เดือดร้อนมาก ไปเกิดเป็นมนุษย์ ไปเกิดเป็นบนสวรรค์เป็น เทวดา และไปเกิดเป็น พรหมลงท้ายบอกเรื่องอย่างนี้ เป็นคติของโลก ซึ่งไม่จริงยั่งยืนอยู่ได้ตลอดไป แม้แต่พรหมมีอายุนับเป็น กัลป์คือ มีอายุตั้งหลายล้านหลายโกฏฐิในที่สุดก็ต้องจุติคือเคลื่อนที่จากเป็นพรหมหรือตายไปปฏิสนธิ เกิดใหม่สืบต่อวนเวียนอยู่ในไตรภูมิ หรือในโลกทั้งสามนี้ไม่พ้นไปได้ เพราะฉะนั้น จึงหาความยั่งยืน เทียงแท้ไม่ตายเป็นไม่มี แต่มีที่เที่ยงแท้ไม่ตายก็มีแต่พระนิพพานเท่านั้น สอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระครูวิจิตรธรรมาทร (เรียน ดิสสุวโส)(2561)** ได้ทำวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์แนวคิดภพภูมิใน พระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง ผลการวิจัยพบว่า 1. แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎก พบว่า ภพภูมิในพระไตรปิฎกเป็นดินแดนอันเป็นที่เกิดของสัตว์มีอยู่ 3 ดินแดน เรียกว่า ไตรภูมิ ได้แก่ (1) กามภูมิ คือ ดินแดนอันเป็นที่เกิดของสัตว์ ที่ยังวนเวียนอยู่ในกามประกอบด้วย อบายภูมิ มนุษย์ภูมิ และสวรรค์ภูมิ (2) รูปภูมิ คือ ดินแดนที่เป็นดินแดนที่อยู่เหนือสวรรค์ชั้นปรนิมมิตตสวรรค์ขึ้นไปเรียกว่า พรหมโลก ได้แก่ รูปพรหม และ (3) อรูปภูมิ คือ ดินแดนอันเป็นที่เกิดของสัตว์ที่ไม่มีรูป ไม่มีตัวตน มี แต่เพีย ยงจิต ได้แก่ อรูปพรหม 2. แนวคิดภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง พบว่า ไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณคดี ที่สำคัญเล่มหนึ่ง ของพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อคนไทย พระราชนิพนธ์ขึ้นในสมัยสุโขทัย โดยพระมหา ธรรมราชาที่ 1 (พญาลิไท) มีสาระที่พรรณนาถึงคติความเชื่อเกี่ยวกับ นรก สวรรค์ การเวียนว่าย ตายเกิด และสัจฐานของโลก ที่แบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ 3. แนวคิดภพภูมิ ในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง พบว่า มีการกล่าวถึงภพภูมิ เหมือนกัน แต่มีการพรรณนา เกี่ยวภพภูมิที่แตกต่างกันดังนี้ พระไตรปิฎก มีจุดมุ่งหมายในการแสดง ภพภูมิในลักษณะของการเวียน วายตายเกิดที่ทำให้เกิดทุกข์ และแสดงวิธีพ้นทุกข์ด้วยการบรรลุนิพพาน ส่วนไตรภูมิพระร่วงมี จุดมุ่งหมายในการแสดงภพภูมิเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการปกครอง บ้านเมือง และการควบคุมคนใน สังคม โดยสอนให้คนทำความดี และเว้นการทำความชั่ว และสอดคล้องกับงานวิจัยของ พัน ดอกบัว, สวัสดิ์ อโณทัย, ณิชภาพรรณ คุวิเศษ (2562, หน้า 286-304) ได้ทำวิจัยเรื่อง แสงการศึกษาเชิง วิเคราะห์ความมีอยู่ของภพภูมิของชีวิตตามพุทธปรัชญาเถรวาท ผลการวิจัยพบว่า ในพุทธปรัชญาเถร

วาทได้มีการแบ่งความมีอยู่ของภพภูมิออกเป็น 2 ประเภทคือ โลกียภูมิและโลกุตตรภูมิ โลกียภูมิเป็นภูมิที่ชีวิตยังตกอยู่ในวิสัยของโลกที่ยังมีกิเลสต้นเหตุต่าง ๆ ยังต้องมีการเวียนว่ายตายเกิดซึ่งต่างจากโลกุตตรภูมิที่มีสภาวะของการอยู่เหนือกิเลสต่าง ๆ ปฏิบัติตนให้หลุดพ้นจากความทุกข์ โลกียภูมิได้แบ่งเป็น 2 ระดับใหญ่ ๆ คือ ทุกคติภูมิและสุคติภูมิ ทุกคติภูมิเป็นภูมิที่ไปไม่ดี มีทั้งความทุกข์กายทุกข์ใจ โดยมี 4 ภูมิ คือ ตีรจฉานภูมิ อสุรกายภูมิ เปตติวิสัยภูมิ และนิริยภูมิ ส่วนสุคติภูมิเป็นภูมิที่ดีมีความสุขทั้งกายและใจ โดยมี 3 ภูมิ คือ มนุสสภูมิ เทวภูมิ และพรหมภูมิ ความแตกต่างของการกำเนิดเกิดในทุกคติภูมิหรือสุคติภูมินั้นขึ้นอยู่กับการกระทำของมนุษย์ หากการกระทำใดเป็นไปด้วยกุศลกรรมบถมีการฆ่าสัตว์ เป็นต้น การกระทำนั้นย่อมส่งผลให้ชีวิตนั้นไปเกิดในทุกคติภูมิ แต่หากการกระทำนั้นเป็นไปด้วยกุศลกรรมบถมีการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น การกระทำนั้นย่อมส่งผลให้ชีวิตนั้นไปเกิดในสุคติภูมิ เพราะในพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าสัตว์มีชีวิตทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกฎแห่งกรรม

3. วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท รูปแบบของสิ่งมีชีวิตไม่ได้มีอยู่แต่ ในโลกนี้เท่านั้น หากแต่ยังภพที่เราไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสอีกจำนวนมาก ซึ่งภพเหล่านี้จะ ปรากฏแก่มนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในเบื้องหลังความตาย โดยมีกรรมที่ได้เคยทำไว้เป็นตัวกำหนด ว่าในชีวิตหลังความตาย สัตว์ไปเกิดในภพใดต่อไป ความเชื่อในภพทั้ง 3 นี้จัดเป็นส่วนหนึ่งของ สัมมาทิฐิ บุคคลที่มีสัมมาทิฐิจะประกอบด้วยคุณสมบัติของความเชื่อเรื่องต่าง ๆ ดังที่พุทธเจ้าทรงชี้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นสัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) มีความเห็นไม่วิปริตว่า “ทานที่ให้แล้วมีผลยัญที่ บูชาแล้วมีผล การเข่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำไว้ดีและชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณบิดามีคุณ โอบปาดักสัตว์ มีสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วย ปัญญาอันยิ่งยงแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งมีอยู่ในโลก” นี้เรียกว่า ทิฐิสัมปทา

ในทางตรงข้าม บุคคลที่ไม่มีความเชื่อในเรื่องดังกล่าวเป็นผู้ประกอบด้วยมิจฉาทิฐิ และได้ชื่อว่าอสัตบุรุษอย่างไรก็ตาม เนื่องจากคำสอนเรื่องภพหลังความตายเป็นเรื่องที่ไม่อาจพิสูจน์ ความจริงได้ในเชิงประจักษ์ แนวคิดคำสอนนี้จึงอาศัยความเชื่อของแต่ละคน แต่พระพุทธศาสนาก็ เสนอแนวทางไว้สำหรับบุคคลที่ไม่เชื่อเรื่องชีวิตหลังความตาย เพราะพระพุทธศาสนาถือว่า ความ เชื่อภพหลังความตายเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนทำความดี เกรงกลัวความชั่วและวิบากของกรรมชั่ว โดยพระพุทธศาสนาให้หลักประกันของการทำดีและการดำเนินชีวิตที่ดีว่ามีประโยชน์และปลอดภัยสำหรับชีวิต อย่างน้อยชีวิตของผู้ทำความดีก็จะมีสุขในปัจจุบันดังที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ชาวกาลามะว่า อริยสาวกนั้นมิจิตไม่มีเวรอย่างนี้ มิจิตไม่พยาบาทอย่างนี้ มิจิตไม่เศร้าหมองอย่างนี้ มิจิตบริสุทธิ์อย่างนี้ เธอบรรลุความเบาใจ 4 ประการในปัจจุบัน คือ 1. ถ้าโลกหน้ามี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี เป็นไปได้ที่เรื่อง นั้นจะเป็น เหตุให้เราหลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ นี้คือ ความเบาใจประการที่ 1 ที่อริยสาวกนั้น บรรลุแล้ว 2. ถ้าโลกหน้าไม่มีผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี เราก็ครักษาตนไม่ให้มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ไม่ให้มีทุกข์ ให้มีสุขในปัจจุบันในโลกนี้ได้ นี้ คือ

ความเบาใจประการที่ 2 ที่อริยสาวกนั้น บรรลุแล้ว 3. ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็ชื่อว่าทำบาป เราไม่เจาะจงบาปไว้เพื่อใคร ๆ เลย เมื่อเราไม่ ทำบาปเลย ความทุกข์จะถูกต้องเราได้อย่างไร นี้ คือ ความเบาใจประการที่ 3 ที่อริยสาวกนั้นบรรลุ แล้ว และ 4. ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็ชื่อว่าไม่ทำบาป เราก็พิจารณาเห็นตนบริสุทธิ์ทั้ง 2 ส่วนใน โลกนี้ นี้ คือ ความเบาใจประการที่ 4 ที่อริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว สอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูโสภิตพัฒนโชติ (สุพรรณ เตจ๊ะ), พูนชัย ปันธิยะ, เทพประวิณ จันทร์แรง (2567, หน้า 14-15) ได้ทำวิจัยเรื่อง รูปแบบการอธิบายเรื่องภพภูมิเพื่อแก้ปัญหาเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในสังคมปัจจุบัน ผลการวิจัยพบว่า 1) ภพภูมิในพระพุทธศาสนามีความหมายหลากหลาย เช่น การดำรงอยู่ในภาวะต่าง ๆ ตามแนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพระไตรปิฎก ภพภูมิแบ่งเป็น 3 ชั้น ได้แก่ (1) กามภพ หรือ กามภูมิ (2) รูปภพ หรือ รูปภูมิ (3) อรูปภพ หรือ อรูปภูมิ 2) การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของภพภูมิในคำสอนอื่น ๆ ในพระพุทธศาสนาพบว่า มีสองลักษณะสำคัญ (1) เจริญ โครงสร้างทางจักรวาลวิทยาที่อธิบายถึงการเกิดและการเสื่อมสลายของภพภูมิตามกฎไตรลักษณ์ (2) เจริญจิตวิทยาที่เน้นการเกิดขึ้นของภพภูมิภายในจิตผ่านอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน 3) สำหรับการเสนอแนวทางการอธิบายภพภูมิเพื่อแก้ปัญหาเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในสังคมปัจจุบันเป็นการนำคำสอนปฏิบัติสมุทฺปะมาใช้ในการอธิบายภพภูมิโดยเน้นเหตุการณ์ในชีวิตปัจจุบัน ที่ตรวจสอบได้เชิงประจักษ์โดยให้คุณค่าแก่ความสุขและความทุกข์ในชีวิตนี้มากกว่าชีวิตหลัง ความตายซึ่งไม่ขัดแย้งกับความเชื่อเรื่องสังสารวัฏในพระพุทธศาสนาแต่ประการใด

5.3 ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัย วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ผู้วิจัยพบว่า ยังมีลักษณะบางประการที่น่าสนใจในการทำวิจัยจึงมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย และเพื่อทำการวิจัยในประเด็นดังต่อไปนี้

5.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ความเชื่อเป็นสิ่งสำคัญที่ชักนำให้แต่ละคนมีความคิด และนำไปสู่การตัดสินใจที่ชัดเจน บางอย่าง รวมถึงการดำเนินชีวิต การประกอบอาชีพ การสร้างสรรค์สังคมที่ดีงาม สถาบันการศึกษา หรือผู้ที่ชี้นำสังคมควรศึกษาหลักความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผลแล้วนำสู่สังคมเพื่อความเข้าใจ โดยเฉพาะหลักความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาที่สอนเรื่องบาป บุญ คุณ โทษ

5.3.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

การวิจัยเรื่อง วิเคราะห์ความเชื่อเกี่ยวกับภพภูมิตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท หากมีผู้ประสงค์จะทำวิจัยในครั้งต่อไป มีประเด็นที่น่าจะศึกษาวิจัยตามประเด็นดังต่อไปนี้

- 1) วิเคราะห์คุณค่าความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท
- 2) วิเคราะห์หลักกาลามสูตรที่ปรากฏในพระไตรปิฎก
- 3) การประยุกต์ใช้หลักกาลามสูตรในการรู้เท่าทันกลวิธีของแก๊งค์คอลเซ็นเตอร์

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ข้อมูลทุติยภูมิ

1) หนังสือทั่วไป

กิ่งแก้ว อัดถากร. (2523). *คติชนวิทยา*. กรุงเทพฯ: หน่วยงานศึกษานิเทศก์กรมการฝึกหัดครู.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2524). *ขนบธรรมเนียมประเพณีของอีสาน*. กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2521). *การถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสาน ในทิศทางหมู่บ้านไทย*. กรุงเทพฯ: อักษรวัฒนา.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพีไล เลิศวิชา. (2541). *วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (พิมพ์ครั้งที่ 2)*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพีไล เลิศวิชา. (2541). *วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (พิมพ์ครั้งที่ 2)*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

เดือน คำดี, (2541). *ศาสนศาสตร์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

दनัย ไชโยธธา. (2538). *ลัทธิศาสนา และระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: โอ. เอส.พรีนติ้ง เฮาส์.

ทัศนีย์ ทานตะวัน. (2537). *ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับชีวิตในสังคมอีสานในวัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธวัช ปุณโณธก., (2525). *วรรณกรรมท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

นิตดา เหล่าสุนทร. (2528). *ไตรภูมิพระร่วง: การศึกษาที่มา*. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง.

- ประเทือง คล้ายสุวรรณ. (2531). *วัฒนธรรมพื้นบ้าน*. กรุงเทพฯ: สุทธิสารการพิมพ์.
- ผาสุก มุทธรเมธา. (2540). *คติชาวบ้านกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต*. กรุงเทพฯ: คอมแพคท์พริ้นท์.
- ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์. (2529). *มานุษยวิทยากับการศึกษาคติชาวบ้าน* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เพ็ญศรี ตึก และคนอื่น ๆ. (2536). *วัฒนธรรมพื้นบ้าน : ความเชื่อ* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พุทธทาสภิกขุ. (2540) *ปฏิจจสมุปปาท*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา. มปป.
- พระพรหมโมลี(วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.9). (2544). *ภูมิวิลาสินี*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิธรรมกาย.
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตฺยบุญญากร). (2563). *พุทธจักรวาลวิทยา*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ภิญโญ จิตต์ธรรม. (2517). *ภาษาถิ่น*. สงขลา: โรงพิมพ์เมือง.
- มณี พะยอมยงค์. (2529). *วัฒนธรรมล้านนาไทย*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาการพิมพ์.
- ยศ สันตสมบัติ. (2542). *ความหลากหลายทางชีววิทยาและภูมิปัญญาท้องถิ่น*. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น.
- รายงานพิเศษศิลปวัฒนธรรม. (ปีที่ 24 ฉบับที่ 8 มิถุนายน 2546). *บวชนาค ต้องทำขวัญนาค: ประเพณีของนาคอุษาคเนย์ที่ไม่มีในอินเดียลังกา*. ศิลปวัฒนธรรม.
- รศ.ดร. สุนทร ฦ รั้งสี. (2535). *พุทธปรัชญาเถรวาท*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิริพร ฐิตะมาน. (2533). *ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย*. นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช.
- สมิธ สระอุบล. (2532). *มานุษยวิทยาเบื้องต้น*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- เสนาหา บุญรักษ์. (2527). *คติชนวิทยา*. พิษณุโลก: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

สมปราชญ์ อัมมะพันธ์. (2536). *ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ:

โอเดียนสโตร์.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (1/2529). *สารานุกรมพระพุทธศาสนา*.

รวบรวมโดย สุเชาวน์ พลอยชุม. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (25354). *ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2*. (พิมพ์ครั้งที่ 37). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. (10/2530). *พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์.

สุวัฒน์ จันทระจาง. (2540). *ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.

สนิท สมัครการ. (2539). *ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย วิเคราะห์เชิงสังคม-มานุษยวิทยา*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2544). *สังคม และวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เสฐียร โกเศศ. (2512). *เล่าเรื่องไตรภูมิ*. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนายชุ่ม ภูมิเมษภูติ.

นางสาวดารณี ภูมิเมษภูติ. (7 มิถุนายน 2512). ณ เมรุวัดประยูรวงศาวาส.

อมรา พงศาพิชญ์. (2544). *สังคมและวัฒนธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อานันท์ กาญจนพันธ์ และฉลาดชาย รมิตานนท์. (2541). *พิธีกรรมและความเชื่อล้านนา : การผลิตใหม่ของอำนาจทางศีลธรรม*. พะเยา: สำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองพะเยา.

อานนท์ อาภาภิรมย์. (2525). *สังคมวัฒนธรรมประเพณีไทย*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

2) วิทยานิพนธ์/ดุษฎีนิพนธ์/รายงานการวิจัย

กรฤทธ์ ปัญจสุนทร. (2561). *การแก้กรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาปรัชญา, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยบูรพา.

พระปลัดญาณธรรมสิทธิ์ ฉันทมโม (อินทร์กษา). (2567). *วิเคราะห์เรื่องกรรมและการแก้กรรมตาม*

หลักพระพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชา

พระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระเชียรวรวิทย์ อตคสนโต (โอชาวัฒน์). (2548). *การศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา*

ของร่างทรง : กรณีศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต,

บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระครูโสภณปริยัตยาทร (เชื้อม ชินวิโส, สอนรอด). (2541). *การศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาล*

วิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย,

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พรพรหม ชลารัตน์. (2544). *อภิปรัชญาในความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรม*

ราช. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

นางเพ็ญแข กิตติศักดิ์. (2529). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาตามที่ปรากฏ*

ในพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก. อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ

มหาวิทยาลัย.

สมสวัสดิ์ เตชพฤตินันท์. (2553). *ความรู้ ความเชื่อ และพฤติกรรมเรื่องภูแห่งกรรมของนักเรียน*

มัธยมศึกษาตอนปลายในกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต

(สถิติประยุกต์และเทคโนโลยีสารสนเทศ), คณะสถิติประยุกต์สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหาร

ศาสตร์.

ประยงค์ ลิ้มตระกูล. (2536). *ความเชื่อแผนโบราณและพฤติกรรมการรักษาเยียวยาแบบพื้นบ้านของ*

ชาวบ้านบ้านห้วยสะแพท อำเภोजอมทอง จังหวัดเชียงใหม่. รายงานการวิจัย, คณะ

พยาบาลศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

นันทพล โจรนโกศล. (2548). *การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น 5 กับการบรรลุนิพพานใน*

พระพุทธศาสนาเถรวาท. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา,

บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสายเพชร วชิรเวที (หงษ์แพงจิตร). (2550). *การศึกษายทบาทและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสนเถระ*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

3) บทความในวารสาร

พระศิระ จิตตสุโก, (2567). การวิเคราะห์อำนาจและอิทธิพลของโอปปาติกะตามภพภูมิในคัมภีร์พระพุทธศาสนา. *Journal of Roi Kaensarn Academi*, 9(12), 333-347.

พระครูโสภิตพัฒนโชติ(สุพรรณ เต๊ะจ๊ะ), พูนชัย ปันธิยะ, เทพประวิณ จันทร์แรง, (2567). รูปแบบการอธิบายเรื่องภพภูมิเพื่อแก้ปัญหาเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในสังคมปัจจุบัน, *วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา*, 15(2), 14-25.

พิน ดอกบัว, สวัสดิ์ โอนทัย, ณิชภาพรรณ คูวิเศษ. (2562). การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความมีอยู่ของภพภูมิของชีวิตตามพุทธปรัชญาเถรวาท. *วารสารมหาจุฬานาครทรรคน์*. 6(1), หน้า 286 - 304.

บัวบุษรา อัครศรุตพงศ์. (2562). บูรณาการความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทด้วยมหากัมมวิภังสูตร. *วารสารปารมิตา*, 1(1), 1-17.

พระจักรกฤษณ์ ธีรธมโม. (2558). การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องเทวดาในคัมภีร์จักกวาฬทีปนี. *วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา*. 6(1), หน้า 82 - 94.

พระครูวิจิตรธรรมมาทร (เรียน ตีสสวโส), สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีภา, อัจฉริยะ วงษ์คำขาว. การสังเคราะห์แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎก ที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง. *วารสารบัณฑิตศึกษา มหาจุฬาขอนแก่น*. 6(1), หน้า 428 - 438.

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

ชื่อ แม่ชีอัมณปิยภา มีกรรมสิทธิ์

วัน เดือน ปี เกิด 21 ตุลาคม 2522

สถานที่เกิด เลขที่ 28 หมู่ที่ 4 บ้านหินโคน ตำบลไพล อำเภอปราสาท
จังหวัดสุรินทร์ 32140

ประวัติการศึกษา : นักธรรมเอกเอกอุตมศึกษา ,
พ.ศ. 2547 ศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.)
สาขาวิชา การบริหารธุรกิจ
(การบริหารแขนงวิชาการบริหารทรัพยากรมนุษย์)
มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์
พ.ศ. 2566 ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.)
สาขาวิชา พระพุทธศาสนาและปรัชญา
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขต ร้อยเอ็ด

ที่อยู่ปัจจุบัน วัดโพธิ์ศรีสว่างอารมณ์ เลขที่ 97 ตำบลจอมพระ อำเภอจอมพระ
จังหวัดสุรินทร์ 32180

ผลงานตีพิมพ์ -

รางวัลที่ได้รับ

